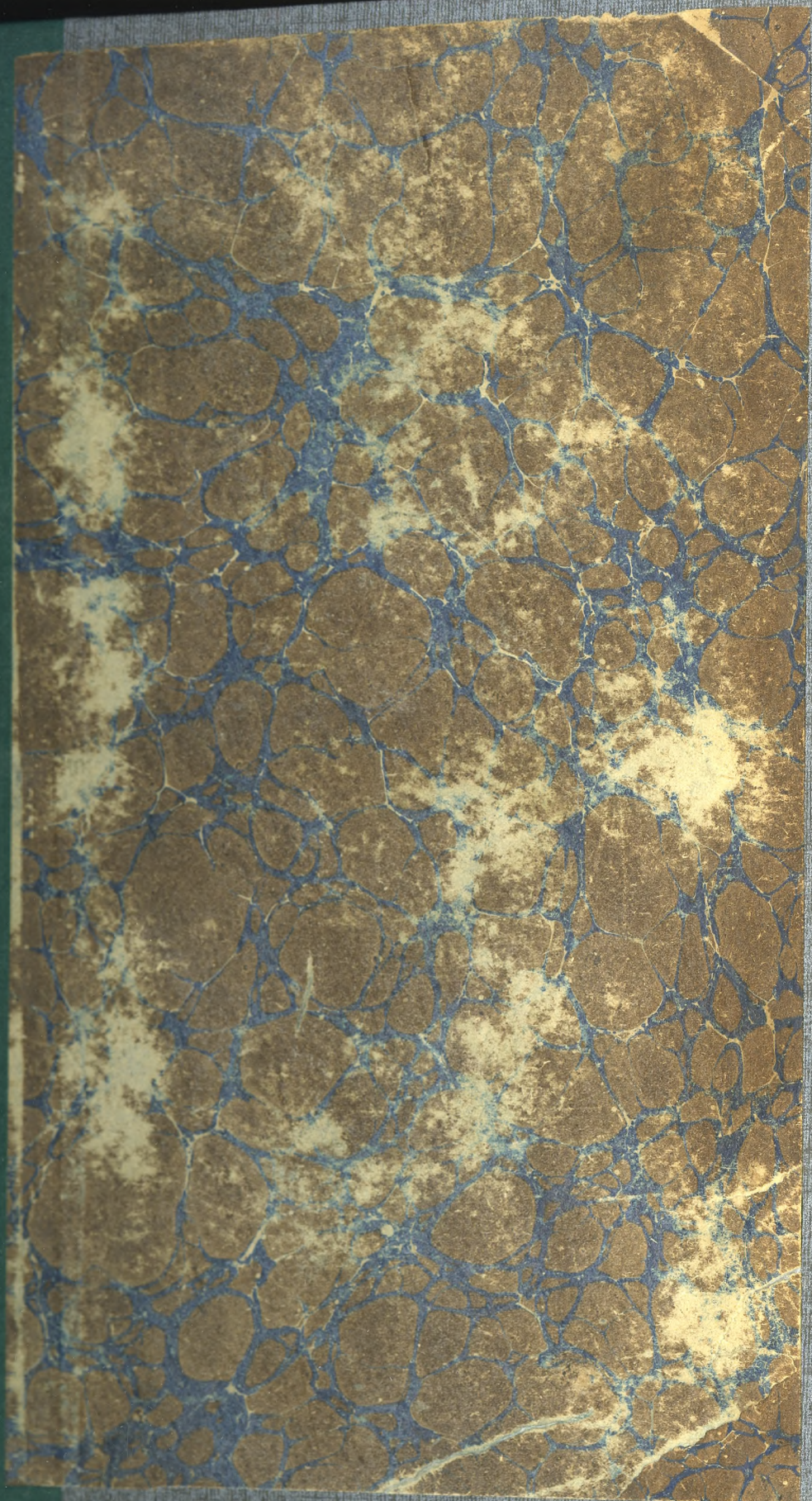

Politikai
röpiratok.

136.

136
1192

GAZDASÁGI
LEVELEK.

„Ha megjön az ősz és a tél, önkint
lehullanak a levelek, és megter-
mékenyítik a földet, mely őket
szülte.“

IRTA

KORIZMICS LÁSZLÓ.

4.

PEST, 1867.

NYOMTATTA HERZ JÁNOS ÉS TÁRSA.

LLF 52 00765724

07242761

F. B. V. E. F. K.

1881

DE BALLAGI GÉZA.

1881

1881

ELŐSZÓ.

AZ ORSZÁGOS

MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLETNEK

ÉS

HAZÁM GONDOLKOZÓ FIAINAK.

AN ORSZÁGOS

MAGYAR GAZDASÁGI EGYSÜLTETEK

HANAN GONDOLKONO FIATAK

ELŐSZÓ.

Hazám gondolkozó fiainak és országos gazdasági Egyesületünknek ajánlom a jelen leveleket; melyek általam eredetileg, a tavalyi s az idei Gazd. lapokban lettek közölve. Hogy összeszedve is átadjam az olvasó közönségnek, erre többszörösen és többek által lettem fölhíva. Megérdemlik e a „gazd. levelek“ ezen figyelmet, azt a szives olvasó határozza el.

Egy pár szót még ajánlásom indokairól.

Hazám gondolkozó fiainak ajánlom leveleimet azért: mert hiszem, hogy a futólag készült műben, van mégis anyag és eszme, mely nevezett hazámfiainak figyelmét megérdemelheti; az országos gazd. Egyesületnek pedig annál fogva: mert e diszes és közhasznu testület sokkal járult már eddig is hazánk anyagi érdekeinek fölvirágoztatásához; és mivel ezen Egyesület van főleg hivatva arra, hogy a leveleimben foglalt eszméknek, ha azok csakugyan életre valók, megteste-

sülést készítsen elő; s mert végül: e derék Egyesületben éltem át napjaimnak javát, és munkálkodtam gyenge és gyarló erőmhöz képest, a közhaza előmenetele egyik fő alapját képező tényezőjének — a mezei gazdaságnak — fölvirágoztatásán!

Fogadjátok hát mind ketten, a jelen igénytelen leveleket kegyesen; és ha találtok azokban valami figyelemre méltót, azaz oly gondolatot és eszmét, melynek megvalósítása, szeretett hazánknak javára szolgálhatna: karoljátok azt fel, s állástok szerint legyetek azon, hogy a hirdetett ige, mely különben a pusztában hangzanék el — mielőbb testté is váljék!

Kelt Pesten, 1867.

A szerző.

I.

KIS-TÉTÉNY, 1866. octob. 7-én.

Kedves barátom!

Sokszor beszélgettünk azon dolgokról, melyeket a jelen levelekben megérinteni fogok, s utoljára, midőn együtt valánk, melegen ógattál arra hogy szóval kifejtett nézeteimet tenném alkalmilag papírra s közölném másokkal is.

Kezdem kívánságodat teljesíteni; ámbár messze van tőlem nézeteimnek valami fontosságot tulajdonítani, mert régen meggyőződtem már arról, hogy az elvetett magból, ha legépebb is, aránylag csak a legcsekélyebb rész ered meg és hoz utóbb némi gyümölcsöt. Csaknem úgy vagyunk az irodalmi magvetéssel, mint évek óta gazdaságunk és gazdálkodásunkkal. Itt az áldás, amott a kellő figyelem és tekintetbevétel — hiányzik. Ez oka, hogy az eredmény oly szegény, és hogy a magvetők, — a szellemiek és anyagiak — lassankint kedvüket vesztik a kétes, az ösztövér vagy épen semmi sikerű munkától,

Munkálkodnunk kellvén azonban minden esetre, legyen bár a kilátás siker és eredményre csekély, s kívánjon bár az emberi állapotok javulása hosszú időt: engedek felszólításodnak, s elmondom nézeteimet egy némely fontosabb gazdasági kérdéseinkről.

Multkor, ha jól emlékezem, mezei gazdaságunk multja, jelene s jövőjéről beszélgettünk. Szives engedelmedből erre akarok visszatérni ezúttal.

Multnak tekintem azon időt, mely negyvennyolczczal találta befejezését; jelennek — azt, mi azóta mostanáig lefolyt; s jövőnek a mi ezután jönni fog. Roppant különbség fekszik e három rendbeli időszak között; nagyobb mint a legtöbben gondolják.

A multnak gazdasági termelése *miből* is állt sajátlag?

Regisztrált
készen

Pontos behajtásából a dézsmának és szigorú le-
szolgáltatásából a robotnak; e mellett egy kis házi
gazdálkodásból, időtöltésből, ingyenerővel.

Ehhez persze hogy nem sok tudomány kellett; de tőke sem, felszerelés sem; utánlátás és számítás sem. Ment mégis a gazdálkodás, mint mondták „more patrio“ s a földbirtokos mellette ugy annyira jól érezte magát, hogy az „extra hungariam“ féle közmondás is ezen dézsma és robotidőnek szakában keletkezett!

Ha azt néztük és kerestük volna, hogy mekkora földről s mily erő és idő pazarlással állitá elő a mult idő terményeit; akkor persze az eredmény, a válasz igen szomorító leendett; találtuk volna, névszerint azt: hogy terület, idő és erő kiadás tekintetében hazánk alkalmasint a legdrágább termeléssel bir Európa minden fejlettebb országai közt. Ezt azonban a mult időben alig kereste valaki. Hisz föld volt elég, adót fizetni nem kellett, a munka és időráfordítás pedig szintén nem az előbbeni urat terhelte; hanem nagyobb részt a volt urbéres osztálytól származott!

Igy élt hazánk földbirtokos osztálya századokon keresztül. Azt hitte, hogy boldog ő, és dicső azon haza, melyért, igaz, nem egyszer hőiesen áldozta föl vérét és vagyonát.

Volt is látszólag a dologban valami. A veszélyt, mely ez állapotban rejlett, csak igen kevesen sejtették s ezek a gondolkozó szellemek voltak, kik messze beletekintenek a jövőbe; s minőket, gyéren bár, minden idő és minden nemzet kap néha a gondviseléstől. Az ily kiváló szellemek hatalma azonban nem elég arra, hogy korukra rögtön átalakítólag hasanak. Szavuk rendesen és sokáig kiáltó szóként hangzik el a pusztában; és a siker, mely az ily szavakhoz csatlakozik, csak akkor szokott beállani, ha a körülmények tényleges hatalma is kényszerítőleg sarkalja az embert — a hirdetett új pályák és irányok felé.

Veszélyesnek mondtam e helyzetet, melyben gazdasági életünk és embereink a múlt időben voltak. Ki kell mutatnom, hogy miből állt a veszély.

Abból állt először is, hogy a gazdasági termelés tényezői hazánkban távulról sem adván azon eredményt, melyet más körülmények közt szolgáltathattak volna; ez állapot mellett az egész ország folyvást szegény és pénztelen maradt!

Az ország dúsgazdagságáról, saját zsirjábani elfuladásáról volt ugyan elégséges szó, különösen ha egy pár termékenyebb év állott be egymás után, s kereskedelmi életünk fejtelenségében, a pillanatnyi bőségen túl adni nem lehetett. E bőség is azonban, kivált a népnél, nem jelentkezett valami nagy sűrűséggel; mikép erről feljegyzett adataink kitanítanak;

melyek szerint azt látjuk, hogy 150 esztendő lefolyása alatt (1686-tól 1836-ig) szükség és drágaság *huszszor*, azaz csaknem minden *hetedik* évben előfordult!

Előbbeni állapotunk, egy másik, s az elsőnél tán még sulyosabb veszélye abban fekiüdt: hogy mellette és befolyása alatt, egy igazi, értelmes, előtörekvő s számító gazdaosztály nem keletkezhetett; de sőt a gazdasági értelmiség és életrevalóság szükségessége is, mint egy kérdés alá helyeztetett . . .

Látván és tapasztalván ugyanis az emberek, miszerint az ingyen robot erő alkalmazása s a szintén könnyen jött dézsmának szedése mellett, csak lett légyen a birtok valamivel nagyobb — megélni, sőt egyénileg jólétben is lehet lenni; elhanyagolták a tanulást, a szorgalmat, az utánlátást s a takarékos-ságot, s azt hitték nemzedékről nemzedékre, hogy a mezei gazdálkodás sajátlag tudományt és ismereteket nem is kíván. Szegre akasztották tehát ezen kel-
lékeknek a beszerzését úgy annyira, hogy szinte nevetség tárgyává vált azon kevés, ki történetesen olvasni és tanulni is bátorkodott. A könyvből való gazdálkodás, mint nevezék a telivér praktikusok — az olvasókat, gúnyczim lett hazánkban, és ezen szerencsétlen állapot s gondolkozás mellett, birtokos osztályunk és gazdaközönségünk legnagyobb része, a szó teljes értelmében elparasztosodott.

E demoralisáló hatása az előbbeni állapotnak, volt szerintem ama nagy csapás, mely alatt hazánk, szemben az európaszerte megindult fejlődéssel, bizonyára tönkre ment volna előbb-utóbb.

Igaz, nem tagadom, voltak a multban tiszteletreméltó gazdasági eszközlések nálunk is. Voltak egyesek, kik Európa bár mely országának diszére válandottak, s kik belátva s melegen érezve a helyzet tarthatlanságát, komolyan fáradoztak egy jobb jövőnek megalapítása körül.

A keszthelyi hajdani Georgicon, b. Lilien, József főherczeg a magyar Nádor; az Appelek, Wittmann, Klauzál Imre, Csapó és mások mindannyian, egy-egy határkő és világító torony a mult idő sivatagjaiban; az kár csak, hogy ezen jelességeket saját idejük nem méltatta kellően, de sőt voltak esetek, hol a legközelebb szomszédság is alig vett valami tudomást arról, mit ezen korukat helyesen felfogó, de egyszersmind a jövőbe messzire betekintő szellemek — mellettük cselekedtek!

Az akkori körülmények természete, egyszóval, nem a haladás és tanulás mellett harczolt, hanem inkább altatólag hatott; s így történt aztán, hogy a mult idő nagyban és egészben a pangás és lassu elcsenevzés idősza volt. Nyugodjék békével, ha bár sokan reá bánatos szívvvel emlékeznek is vissza!

Levelimet — ha látom, hogy szivesen veszed, s egyéb dolgom nem akadályoznak, folytatni fogom.

*Régi jeles
jelmű.*

II.

KIS-TÉTÉNY, 1866. octob. 13-án.

Kedves barátom!

X. barátunk, tudod mindig azt állítja a magyar emberről, hogy annak szám érzékében valami lényeges hibának kell lenni, mert különben nem tudná magának megmagyarázni azon fényüztést és pazarlást, melyet jó őseink annyi időn keresztül gyakoroltak, s az unokák maiglan is oly nagy előszeretettel gyakorolnak.

Szomorú lenne, ha X. barátunknak igaza volna. Fajunk halálát jelentené ez, javára azon fajnak, vagy fajoknak, melyek velünk egy kenyeren élnek, s melyek mint a tapasztalás mutatja, számítás, takarékosság, s előrelátás tekintetében jóval előttünk állanak.

Már a mi engemet illet, megvallom X. barátunk sötét nézetét nem osztom, nem akarom osztani; én a nézetben vagyok, hogy az előbbeni állapot, mely az életet, munka, ismeretek és takarékosság nélkül is lehetővé tevő, legalább egy időre, szülte első sorban azon hajlamot is, melyet pazarlásnak nevezünk, s mely általunk huzamos időn keresztül gyakoroltatva, lassankint olyanmire szokásunkká, természetünké vált, hogy attól jelenleg, a midőn egé-

szen más körülmények közé jutottunk, — sem tudunk még megválni egészen.

Óhajtom, szivemből óhajtom, hogy igazam legyen.

Ez esetben is századokat veszítettünk, de meg fogunk maradni legalább, kifogunk fejlődni, holott ha X. barátunk nézete lenne a helyes, bátran megkészíthetnének koporsónkat.

Mert valóban annyira nehezek és komolyak lettek a földbirtokos és mezei gazdára nézve a negyvennyolcz után beállott viszonyok, hogy azoknak sikeres elviselése és kibírása a legnagyobb erőkifejtést, takarékoságot, számítást és önkorlátolást kívánja meg. Ezen időszakkal, hogy ugy mondjam, a multnak költészete egyszerre a legridegebb valóra alakult át, és ma éppen oly nehéz megélni, mint a mily könnyű volt azelőtt.

Azzal, hogy a mult idővel, minden ingyen — eredmény elesett, a gazdasági termelésből is a szó teljes értelmében vett szakszerű üzlet lett; üzlet melynél a „tartozik“ és „követel“ uralma kezdetét vette, éppen ugy mint akármely más kereseti foglalkozásnál.

Hajdan csak arról volt szó, hogy gazdálkodásunk eredménye, több vagy kevesebb hasznu-e? Hasznot képviselt minden esetben, miután az oly termelés, mely kiadások nélkül eszközöltetett, veszteséget nem hozhatott.

Ma azonban a dolog másképen áll. Ma mindennek előtt kiadni kell, különböző irányokban és pedig sokat és csak azután lehet szó a hasznról, lehet ugy és akkor, ha a bevételek értéke, a kiadások értékét

felülmulja. Ellenkező esetben, rögtön előáll a veszesség, mely lehet oly erős, hogy többszöri ismétlés esetében, általa a birtok tőke értéke is fölemésztetik. Ma, a birtokos, körülbelül a bérlő álláspontjára jutott s ez utóbbinak sorsa, csak annyiból súlyosabb, hogy ennek, az egyéb termelési költségek mellett fizetni kell még a földbért is, holott a tulajdonos ezen tételt, mint gazdálkodási végeredményt kisebb vagy nagyobb bevétel gyanánt nyeri.

Tekintettel a gazdasági termelés ezen üzletszerű átalakulására, nyilván való, hogy alapos gazdasági ismeretek, számítás és takarékoság nélkül, a mai gazda és földbirtokos már nem boldogulhat. Sikerral megállani csak az fog, ki elég korán megértvén a beállott új helyzetet, ahhoz képest iparkodott és iparkodik intézkedéseit foganatosítani.

Nem volt könnyű, kedves barátom, elismerem, a lefolyt időben, a megszorult, s az előtt annyira elkényeztetett magyar gazdának a sorsa. Nehéz, szerfelett nehéz feladat jutott ki számára. Vedd csak például a következő momentumokat fontolóra.

Birtokáról ugyan is egyszerre veszíté el a munka erőt; ujnak beszerzésére hiányzott a pénz; gazd. értelmiség után az előtt, a már érintett okoknál fogva nem igen törekedett; régi, súlyos terhek fektüdtek rendszeren a birtokokon; hozzá járult ezekhez, példátlan rövid idő alatt a sokféle adóteher; az urbéri kárpótlás sem nyújtatott azonnal; a napszám ára, a felszabadult munkás után példátlanul felszökött; de sőt számos esetben, munkás egyáltalában kapható sem volt; intézetek, melyekből a megszorult gazda, használható kölesönöket kaphatott volna, a legujabb

Abban az esetben, ha a gazda nem tudta megfizetni a földbértet, a birtokos a földet elárverheti.

időkig alig léteztek az országban; végül a mindennapi szükségek fedezésére is szintén sokkal több kívántatott mint azelőtt; stb.

Mindezen körülmények egyenkint is elég súlyosak voltak, de együttesen, hidd meg kedves barátom, megpróbálták volna a legkészebb és legrendezettebb gazdát is; annál inkább meg kelle rendíteniök azon birtokos osztályt, mely Széchenyi idejében az ország felszerelésére holdankint még két garast is sokallott; s mely, az előtt, azon hitben élt és növekedett föl, hogy az aranjúezi napok örökké fognak tartani!

Ezen osztályra, nagyban véve, a beállott új idő csak rombolólag hathatott; a minthogy ezen rombolásnak jeleit uton-utfélen látjuk ugy szólván minden nap.

Az új állapot hatása különböző módon nyilvánult.

Némelyek, azok t. i. kik megértették az időt, hozzá láttak, birtokaiknak azonnali tagosításához, elkülönítéséhez s fölszereléséhez; mihez ha a szükséges pénzerőt nem birták, alkalmas kölcsönzéseket tettek, vagy pedig birtokuk részbeni eladását fogadtatották. Kik ilyképen cselekedtek, és pedig halogatás nélkül, azok aránylag a legjobban jártak, mert az időközben bekövetkezett nagy gabnakivitel és magasabb gabna árak jótéteményeit már élvezhették.

Mások nem tettek semmit. Vártak — nem tudni mire! Birtokaikból a világért sem akartak eladni valamit, hogy azzal rendezhessék és megmenthessék a többit; — fizették a nagy adót; fizették a kama-

tokat, jobbára az eladott urbéri papirokból; és midőn ezek elfogytanak, s nem volt jövedelem, bérbe adtak mindent nyakra-főre, és pedig oly formán, hogy a következőkre még az unokák is megfognak emlékezni. Az ily javakon a tiszték szélnek eresztettek; a fölszerelés potom áron elpazaroltatott; s a tőke érték — oda dobatott a bérlőnek, tetszés szerinti gazdálkodásra. Fájdalom, hazánk legnagyobb birtokosa is ez utra jutott.

Mások neki mentek a határtalan feltörés és részletezésnek; bérbe adtak ilykép a mit csak lehetett. Mig a vállalkozók fizethettek nem volt baj, s az üzlet nem is volt rossz. Hogy ezen gazdálkodás sajátlag nem is gazdálkodás, hogy mellette a föld erejéből előbb-utóbb teljesen kifogy, azzal, gondolták, törődjék a jövőre.

Mások a helyett, hogy birtokaikat fölszerelték s gazdaságilag egységes és egészséges állapotba helyezték s így rendeltetésszerű termelést alapítottak volna, sok tőkét igénylő iparvállalatokba bocsátkoztak, s minthogy ezekhez a szükséges pénzt drága kamatokon szerezhették csak, emelkedés helyett hanyatlást szereztek maguknak.

Szóval a lefolyt tizennyolcz év alatt, annyi megrendülés és pusztulás állott be a földbirtokos és gazdaosztály soraiban, mennyire az előtt — sokkal hosszabb időn, s a takarékoságnak teljes hiányzása mellett is, senki se emlékezik. Egészséges, ép állapotok, fájdalom, csak elvéte fordulnak ez idő szerint gazdaságunk terén elő. A rendezettség s a jóllét, lehet mondani, kivételes állapot lett. Kétségbe kelene esniünk gazdaközönségünk jövője felett, ha nem

biznánk s nem hinnék saját magunkban s a következő jobb napokban!

Jövő levelemben, kedves barátom, megemlíteni s méltányolni akarom mindazt, mi a lefolyt sulyos tizennyolcz év alatt, mezőgazdaságunk terén mint tényleges haladás tekinthető. — Addig is — üdvözöl hű barátod!

III.

KIS-TÉTÉNY, 1866. octob. 20 án.

Kedves barátom!

Multkor ígértem, hogy méltánylani akarom gazdaságunk haladásait. Megyek szavamat beváltani.

Legelől említem, mi a gazdasági értelmiség terjesztése körül történt. E tekintetben, határozottan haladtunk. Elhiszszük most már, hogy tanulnunk kell; és hogy alapos gazdasági ismeretek nélkül, az új idő követeléseit ki nem elégíthetjük. Egyesek, testületek s a kormány egyaránt, jó uton vannak. Csak folytatni, tömegesíteni kell ez érdemben az alkotásokat, s meg fogjuk érezni az eredményeket.

Gazdasági irodalmunk, folyóiratok és könyvekben, elismerésre méltó haladást tőn. Az olvasó közönség, habár még távolról sem olyan és akkora, a minőnek lennie kellene, mégis tetemesen gyarapodott. Sőt volt idő a lefolyt tizennyolcz év alatt, a midőn, lehet mondani igen szép élénkség és meglepő érdekelttség mutatkozott. Azon lohadás, mely utóbb beállott, s mely ma is helyt foglal még, következése azon nehéz éveknek, melyek hazánkat oly súlyosan látogatták, majd azáltal, hogy a példátlan aszály pusztított el mindent, majd azáltal, hogy a járványok és fagyok tarolták le állatainkat és terményeinket.

Tévednénk, ha ezen csapások befolyása alatt, akar-nánk megítélni hazánknak egyik vagy másik irány-bani magatartását.

Szintén a tizennyolcz évnek érdeme, hogy gaz-dasági oktatás dolgában ma másképen vélekedünk. Sokat tett ez irányban az orsz. gazd. egyesület, mely kebelében ezen kérdést, annyi kitartás, melegség és buzgósággal tárgyalta és érlelte, hogy meggyőző szava felhatott a legfelsőbb rétegekig. Örömmel lát-juk, egymásután épülni az országos gazdasági isko-lákat, melyeknek irányában csak azt kívánjuk, hogy az ország nagyságához képest elégséges számban állittassanak föl, és hogy oly erővel látassanak el vezérlet és tanításban, melyek hivatásszerűleg mű-ködni képesek. Egyelőre ez ügyben az a legörven-detesebb, hogy a gazdasági oktatás mellözhetlensége elismerve van. Ezen jobb belátás meg fogja teremni gyümölcsseit. Ha sikerül az országnak politikai kér-déseit megoldani, a gazdasági oktatás elrendezése egyike leend azon feladatoknak, melyekneknek elin-tézését a kormánytól első sorban követelendi az idő; s ez érdemben a gondoskodásnak szükségkép le kel-lend nyulnia egészen a falusi iskoláig. Ki ezen kérdést szerencsésen meg fogja oldani, az a földmivelő Ma-gyarország legnagyobb jótévője lesz.

Nagy haladás történt a birtoktagosítás s a gaz-dasági berendezés körül is. Különösen a tagosítás és birtokelkülönítés mutathat szép sikert föl. Kár, hogy különböző okoknál fogva, nem haladhatott arányban a fölszerelés; minek főleg a mostoha pénzvizonyok s az egymásután következett rossz évek, állottak utjában.

Legmeglepőbb mindenesetre azon eszközzés, mely a lefolyt néhány év alatt a gépek elterjedése és alkalmazása körül szemlélhető. Ez irányban, lehet mondani, több történt mint a legvérmesebb ember is reménylhetette. A lendület, a beállott új időben feküdt ugyan; hogy azonban gazdaközönségünk ezen kérdést annyi intenzitással karolta föl, az jele egyuttal értelmisége s helyes felfogása növekedésének is.

Ki ne emlékeznék örömmel a gazd. egyesület újbóli feltámadásakor, 1857-ben, a Köztelken tartott epochalis gazdasági kiállításra? Először jelentek meg gépeikkel hazánkban az angol legjelesebb gépészek közvetlenül, s megjelenésüket sem ők nem bánták, sem mi nem bántuk meg. Ezen időtől, lehet sajtólag számítani, a nagyobbféle gazdasági gépeknek tömeges elterjedését földünkön. Soha sem felejttem *Deák Ferencz*-nek sugárzó arczát, melylyel ő e kiállítást végig nézegeté. Látszott rajta, hogy azon nyilvánulásokban, melyeket az 1857-ki kiállítás nyújtott, hazánk jobb jövődjének egyik zálogát szemléli. Akkor persze nem sejthettük még, hogy pár év múlva mily súlyos csapások fognak bennünket látogatni. Ezen csapások súlyát érezzük ma is!

A gépek nagyobb mérvű elterjedésével kapcsolatban áll, a földnek tökéletesebb mivélése is. Vannak ma már egyes gazdaságok nálunk, melyek meglepő előhaladást tanusítanak e tekintetben. Sőt maga a nép is, mely az előtt gyarló fa-ekéjénél egyebet ismerni nem akart, egész vidékekre terjedőleg elfogadta a jobb s tökéletesebb vasekét. Legténylegesebb bizonyítéka azonban földmivelésünk haladásának, a *sor-mivélés* elterjedése; miután ez csak ott gyakorolható,

hol egyúttal a földnek megmunkálása is magasabb tökélyre emelkedett. Vannak pedig számos gazdaságaink, melyekben ezen mivelet, már ezer meg ezer holdakra terjed. — Mind ezek — jó jelek !

Kevésbé örvendetes, mit a takarmány-termelés és trágyázás kérdéseire felelhetünk. Nem vagyunk ugyan minden haladás nélkül; azonban itt még mindig legjobban meglátszik a mult idő rozsdás felfogása. Fázunk termelni takarmányt helyes és kellő arányban, mert félünk, hogy akkor nem leszen elégséges tere a gabnatermelésnek. Ezen téves felfogástól, még jobb embereink sem mentek egészen. Nem gondolják meg kellően, hogy csak elégséges takarmánykészlet alapján lehet idővel virágzó állattenyésztés, s lehet termékeny, hálaadatos föld; melynek holdján többet arathatni, mint két-három hold kizsarolt földön. A termelésnek ezen alapkérdését, ugylátszik még csak ezentúl fogja helyesebben felfogni közönségünk; noha pedig ez érdemben eddig is tovább lehetnének már, csak azon egyszerű nézetből is, hogy a csekély termés egy holdról alig hagy valamit a termelési kiadásokon túl; holott, például a kétszer akkora termés, mely azonban csak jól mivelt és gazdagon trágyázott területről várható, ötszörös-hatszoros tiszta hasznot ad. Azt hinné az ember, hogy *ebben* csak lehetne indító erő! És mégis — alig mozdulunk.

Azon sem épülhetünk, kedves barátom valami különösen, a mi állattenyésztésünk emelése körül történt. Javultunk valamit elméletben, s hanyatlottunk nagyot — gyakorlatban! Segitette e hanyatlást igaz, a gyakori marhavész, s a legelőkre vetett súlyos adó is; legyünk azonban őszinték s valljuk meg, hogy

magunk sem vagyunk egészen büntelenek! Azon tömérdek rét és legelő, mely a lefolyt években eke alá került, gondoljuk, hogy nem boszulja meg magát? Csak úgy tehattük volna ezt állandó haszonnal és áldással, ha e területek egy jó részén, például felén, ezentúlra is takarmányt termelünk. A nagy csordák, ménesek és gulyák igaz, így is eltűntek volna a terjedelmes rónaságokról, de lennének helyettök állatok az istállókban. Ugy azonban a mint vagyunk és mindinkább leszünk: üresek a rónák s üresek az istállók; sőt, ha e dologban nem segíünk mielőbb, üresek lesznek a magtárak is!

Engedd kedves barátom, hogy a többit ez irányban és érdemben, a következő levelemben mondhasam el. Addig is élj boldogul!

IV.

PEST, 1866. october 27-én.

Kedves barátom!

Harmadik levelemben azt kezdtem fejtegetni, hogy gazdálkodásunk, mai állása szerint, mennyire gyarló még mind arra nézve, a mi a takarmánytermelést, trágya-előállítását és állattartást illeti; és ígértem, a jelen sorokban adni ez irányban bővebb indokolást. Beváltom szavamat, a mennyire egykét levélke szűk határai közt, azt tenni lehet.

Leggyengébb oldala gazdálkodásunknak kétségkívül azon viszony, vagy tüzetesebben szólva — aránytalanság, melyben és melylyel termelésünk egyes tényezői egyenkint és egymáshoz állanak. Nem lehet mondani, hogy a *Gazd. Lapok*, melyek iumentova tizennyolcz év óta állanak, ez irányban a közönséget ismételve nem figyelmeztették és tájékozták volna. Fejtegették azok e viszonyoknak fontosságát sokszorosán; sőt czégül is: a *helyes arányokat* tüzték homlokukra!

Hatottak-e és mennyit? — azt, meghatározni nehéz. Hiszem, hogy hatottak; látom azonban mindamellet, mily tömérdek az még, mit ez érdem és értelemben tenni és eszközölni szükséges volna.

Hogy ezen egyszerű tétel „hosszunk mezei gazdaságunkba mielőbb helyes arányokat” mily mély értelemmel bír, meg fogjuk látni a következő fejtegetésből

A helyes arányok követelik legelő, hogy az, aki gazdálkodással foglalkozik, szakmájában mind elméletileg, mind gyakorlatilag kellőleg képzett legyen. Ezen készültség nélkül nem lehet várni, hogy a gazda foganatosítani képes legyen mindazon intézkedéseket, melyeket termelésének emelése és hasznosbitása igényelne. Rajta, a gazdán törik meg első sorban a jobb állapotra való eljuthatás; mert a gazd. értelmiség hiányzása a legnagyobb fogyatkozás, mely egy gazdaság fölszerelésében előfordulhat. Hozzá kell szoknunk ezen kelléket is a fölszerelés tárgyaihoz számítani. Hogy eddig nem tettük, annak megadtuk s megadjuk az árát azon ösztövére eredményekben, melyek, nagyban véve, gazdálkodásunkat követték és követik. A kellő mértékű gazdasági értelmiség igen is azon legfőbb tényező, mely ha megvan, harmonikus egységben jelenik meg gazdálkodásunk egész épülete; ellenkező esetben, hogy röviden s mégis találón fejezzem ki magamat: gazdálkodásunk sorsa, egy árvaságra jutott családéhoz lesz hasonló. Hiányzik benne azon erő, mely a gazdálkodás tényezőit, helyes korlátok közt s egymáshoz közt kellő vonatkozásban bírni tartani.

Szintén a helyes arányok követelik, hogy a terület, melyen gazdálkodunk, erőnkhez képest, megfelelő nagyságu legyen. E tekintetben még minálunk, kedves barátom, igen gyakori a vétkezés. Azt hisszük, a közönséges észnek felfogásával, hogy minél nagyobb téren gazdálkodunk, annál nagyobbak kell lenni a haszonnak is. E nézet tökéletesen hibás; ugyannyira hibás, hogy éppen az által bukott és bukik meg a legtöbb gazda, mert gazdaságának terjedelme, nem állott s nem áll erejével kellő arányban.

A mezei gazdálkodásnál is éppen úgy, mint minden egyéb termelésnél az egyedüli döntő tekintet, az elérendő haszon, és pedig a folytonosan tartó tiszta haszon. Más czélt a gazdának sem szabad ismerni és követni. Ha csak annyi pénzbeli erőm van például ; vagy ha csak annyit szerezhetek elfogadható föltételek mellett, a mennyi egy ezer holdas gazdaságnak tökéletes fölszereléséhez szükséges ; és én mégis kétszer, háromszor akkora területen akarok gazdálkodni, mert éppen kétszer, háromszor akkora a birtokom : úgy igen nagy hibát követek el, oly hibát, mely kedvezőtlen körülmények közbejöttével egész birtokomat is veszélyeztetheti.

És ezt könnyű megérteni, ha elgondoljuk, hogy teljes eredményt csak kellőleg fölszerelt s berendezett gazdaság nyújthat ; miután csak az ilyen képes az előforduló egyes dolgokat idejében végezni ; végezni jól és végezni hamar. Minél nagyobb a birtok s minél csekélyebb azon az erő, annál hosszabbra nyulnak el rajta minden miveletek, s azokat igen sokszor tenni kell oly időben is, mely a kérdéses miveletre nézve egyáltalában nem kedvező. Következése ezen folyvást időnkivüli vagy idő utáni miveleteknek nem lehet más : mint, hogy egyrészt sokkal kevesebb eredmény éretik el, mint különben lehetséges volna ; és hogy másrészt, ezen kevésből is igen nagy rész veszendőbe megy. Rajzolt viszonyban keresendő főleg nagyobb gazdaságainknak feltűnőleg csekély haszna, mely ha a ráfordított termelési tényezőkkel hasonlításba hozatik, szinte érthetetlen lesz.

E helytelen és káros előszeretetet a nagy gazdaságokhoz, hidd el kedves barátom, le kell tenni ne-

künk, ha kívánjuk, hogy a megváltozott körülmények közt gazdálkodásunk eredményei helyes arányban álljanak a súlyos kiadásokkal. Minél többet termelni egy holdról, s minél olcsóbban termelni egységét a terménynek, ez a mostani gazdálkodás jelszava; s azt lakolás nélkül senki sem hagyhatja figyelmen kívül.

A helyes arányok követelik nem különben, hogy gazdaságainkat a szükséges munkaerővel, épületekkel, gazdasági eszközök és gépekkel kellőleg ellássuk. Hogy ez érdemben is annyi még a fogyasztás, az első sorban, gazdasági értelmiségünk gyarlásága nyomán annak tulajdonítandó, hogy minden áron nagy birtokokon akarunk gazdálkodni; ezeket azonban a fölszerelésnek kellékeivel ellátni képesek nem vagyunk. Hogy nem vagyunk képesek, az kétségkívül baj; de ennél nagyobb baj még, hogy lehetetlenek után törekszünk. Nagyobb a hiuságunk, mint alapos a felfogásunk. Kívánatos valóban, hogy ezen is segítsünk minél előbb. Czélszerű eladás vagy bérbe-adás az egyedüli expediens. Ezek által összhangzást hozhatunk azon részre is, melyen a gazdálkodást magunk folytatjuk.

A helyes arányok követelik, hogy a gazda az üzlete sikeres folytatásához szükséges forgótőkének is birtokában legyen. E nélkül nincs számára üdv. Ennek hiányzása a legsúlyosb veszteséget hozza reá. Jelentkezik e veszteség abban, hogy a munkák nem történhetnek idején s a kellő mértékben; jelentkezik abban, hogy elégséges forgó-tőke nélkül nem várhatja be a gazda az értékesítésnek kedvezőbb idejét. Forgó-tőke nélküli gazdának eladni kell, mihelyt csak némi eladni valója van, legyen bár a piaczi ár bármily rossz; de sőt az ily állapotú termelő, rendszeren előre kénytelen

eladni, csakhogy valami kis pénzre tehessen szert. Hogy aztán az ily előre való eladások, mekkora áldozatokkal járnak, az iránt igen szomorú példákat nyújt a mindennapi tapasztalás.

A forgó-tőke kérdése, kedves barátom, a gazda függetlenségének a kérdése. Nélküle rabja ő egészen a különben is terhes viszonyok és körülményeknek; s rabja egyszersmind azon jó barátjának, ki neki rop-pant perczetek mellett a pénzt előlegezi. Nincs gazdáinkra nézve sürgősebb teendő, mint e tekintetben magukat függetleníteni. Jobb és boldogabb létük csak azon percztől veheti kezdetét, melyben ez irányban magukról gondoskodniok sikerült; különben — egész életük, egy neme a rabszolgaságnak. Az előszeretet a tulságosan nagy birtokokon való gazdálkodáshoz kétségkívül egyik főbb oka ezen bajnak, s egyszersmind egyik legnyomatékosabb akadály a ez érdembeli kibontakozhatásnak.

Bár elterjedne gazdáink és birtokosaink közt a helyzetnek ez értelembeni átható felfogása; s bár segitenének magukon részint az által, hogy saját gazdálkodásuknak erejükhöz való terjedelmet adnak; részint pedig azzal, hogy okos takarékoságot és egyszerűséget hozva életükbe, beszereznék maguknak lassankint azon készletet, mely gazdasági üzletük folytatásában az eddig annyira hiányzott forgó-tőkét pótolhatná. Ha ezt elérték, megmentették magukat; de sőt lerakták alapjait, jövőendő gyarapodásuk számára is.

A helyes arányok követeléséből foly elvégre, kedves barátom az is, hogy gazdálkodásunkban a gabona és takarmány termelés s a trágya előállítás közt megfelelő összhangzás legyen!

Ezen tétel, gazdasági termelésünk összes törvényei és igazságai közt, úgy hinném legfelül áll; és mégis alig van valami, mit általában oly mostohán vennénk figyelembe mint éppen ezt. Az öntudatosság ez irányban lehet mondani, hogy nagyon is kivételes még. Azon gazdaságok is, melyek a jobbak közé tartoznak, ez érdemben még nem kevés kívánni valót hagynak. Ezen tekintet igenis, annyira el van hanyagolva, hogy nem átallom kimondani, miszerint gazdasági életünk a jelenben erre nézve rosszabb állapotban van, mint volt negyvennyolcz előtt. Hisz, mindazon közlegelőket, melyeket felosztottunk; s mindazon száraz réteket, melyeket feltörtünk; s elvégre mindazon kiszáritott vagy kiszáradt mocsárokat is, melyek eke alá kerülhettek — következésében a súlyos adóknak — mind elvontuk a takarmánytermeléstől! Növekedett ezáltal tetemesen a szükséges munkaerő; növekedett, megengedem, a gabnatermelés; de fogyott tetemesen a takarmány és trágyakészlet. Haladásnak ezt nem tekinthetjük; de sőt a véleményben vagyok, hogy e jelenség maholnap újabb gazdálkodásunk legégetőbb sebje lesz. Fájdalmait most még, és addig, míg a feltört új területek teremnek, kevesbbé érezzük; érezni fogjuk azonban annál sajtóbban, ha majdan ezen területek is a folytonos piaczi termelés következtében, itt előbb, amott utóbb teljesen kimerültek!

Szomoru világot vetne gazdasági értelmiségünkre, ha ezen sanyaruságos időt tétlenül bevárni tudnánk.

Élj boldogul, kedves barátom addig is, míg ismét találkozhatunk.

V.

PEST, 1866. november 3-án.

Kedves barátom!

Midőn a minap azon dolgokról beszélgettünk, melyeket eddigi leveleimben, főleg a te kívánságod folytán mondtam el, azt válaszoltad, hogy hiszen mind igaz és helyes lehet a mit mondok, de a magyar földbirtokos és gazda ez idő szerint annyira meg van viselve és rongálva különféle viszonyok és események által, miszerint ő a legjobb tanácsokat is alig követheti; de sőt tapasztalván a lefolyt néhány vészteljes évnek pusztító hatását, hitét is jóformán elveszté már minden iránt, a miben azelőtt még üdvöt, igazságot és boldogulást látott.

Megemlitted ez alkalommal az ismételve dula-
kodott aszályt; a csaknem állandóvá lett marhavész-
t; a káros és pusztító tavaszi fagyokat; a nagy közter-
heket, s munkáltatási kiadásokat, melyek a mezei
gazda vállain fekszenek; az annyi küzdelemmel előál-
litott termények rendszeres ártalanságát; a csak leg-
ujabb időig fenállott pénztelenséget, s azon kedve-
zőtlen hangulatot is, melyben első sorban a földbirtokos
osztály az ország politikai nagy kérdéseinek elinté-
zettlensége miatt szenved; s mely hangulat, szerinted
magában is elégséges arra, hogy anyagi életünk te-

vékenységére a legnagyobb mértékben zsidbasztólag hasson.

Nem sokat reménylek én már — ezzel végezted szavaidat — szegény hazánkra örvendeteset. Romok és pusztulás jelentkeznek, amerre csak nézek! Mindazonáltal a jövőd Isten kezében lévén, nem szabad elcsüggedniünk; és ti, szellemi magvetők, csak annál inkább megérdemlitek a méltánylást, ha ily körülmények közt se vesztitek kedveteket a munkától. . . . Vessetek hát Isten nevében jó magot; lehet, hogy kikél abból, habár későbben is, mint én vehetném hasznát, valami.

Mélyen hatottak szavaid reám! Részint azért, mert igazak; részint, mert az ország állapota s jövőd kifejlődése, csakugyan kétes lehet, ha csak minden erőnket, erélyünket, belátásunkat, takarékoságunkat s munkásságunkat öszpontosítva nem vetjük a latba.

Nyilatkozatod, kedves barátom, oka lett a jelen levelek keletkezésének; melyeknek bár sikerülne hatni a helyzet megvilágítására, s egyuttal némi bátorságot is önteni az elcsüggedt gazdaközönség illető részébe. Céljuk, ez esetben, el lenne érve; s mondhatnánk mindketten, hogy nem hiába irattak.

Ugy érzem, kedves barátom, mint ha az első levelemben elibém tűzött azon feladatnak, hogy t. i. mezői gazdaságunk multja, jelene és jövőjéről szóljak, az eddigi közlések által körülbelül megfeleltlen volna. Tudom, hogy munkámat gyarlón teljesítém; sajnálom, hogy nem vegezhettem jobban!

Talán a *jövő* tekintete kívánuhat még egy kissé bővebb részletezést. Próbáljuk meg.

Gazdaközönségünkre s birtokos osztályunkra, szerintem, egy jobb jövő, egy virágzó jövő csak úgy viradhat, ha az mindenekelőtt, a legszigorubb számitás utmutatása szerint, rendezi életét és háztartását. A háztartás az első tétel; ettől függ a többi mind. Ezt kell legelől helyes határok közé visszavezetni; mert nincs oly nagy jövedelem, melyet a fonákul vitt háztartás föl ne emésztene; s nincs oly óriási vagyon, melyet az elfogyasztani ne bírna. Hasztalan addig minden iparkodás gazdaság és termelésben, míg a háztartás helyes korlátok közé nem hozatik. A mese a danaidák hordójáról, találóan illik a korlátlan háztartásra! Valamint azt, ugy ezt se elégitheted ki soha.

A háztartás dölga, tudom, hatalmas előitéletektől függ. Azt hiszik embereink, hogy ha abba egyszerűséget és takarékoságot hoznak, sorstársaik szemében vesztenek tekintélyükből; sőt sokan még hitelük csökkenésétől is tartanak ez esetben. Nem gondolják meg, hogy ez utóbbi, valódi önámítás s hogy a másik is nem egyéb hiu képzelődésnél. Becsülni fogná inkább jobban minden gondolkozó ember az oly birtokost, akinél látná a helyes takarékoságot; s a hitel is bizonyára nem csökkenni, hanem növekedni fogna ez által.

Hogy a takarékoság fogalma nagyon tág és ingatag, abban igazad van. Nem lehet e fogalmat szigorun latra vetni, azt elismerem. Hisz, egy és ugyanazon összeg, takarékoságot és pazarlást is jelenthet; a minthogy jelent is, a költekezőnek állása és jövedelme szerint.

Ha valakinek százezer forintnyi jövedelme van, és azt elkölti mind, azt méltán nevezzük gondatlan-

nak, sőt pazarlónak is annyiból, hogy a jövőendő tekintetét teljesen szeme elől téveszti s nem gondol arra, hogy jöhetnek évek, melyek az emberi hatalom körén kívül eső okoknál fogva a szokott bevételeket nem csak részben, de néha teljesen is megtagadják. Miből pótolja aztán a gazda a hiányt? Tőkájéhez kell nyulnia okvetlenül, tegye ezt bár eladás vagy kölcsönzés útján.

És ha már pazarlókint jelenik meg minden gondolkozó szemében az, aki jövedelmét évenként s teljesen elkölti; mit mondjunk arról, a ki még a jövedelmek határain is rendesen tulhajt? Az ilyennek, kedves barátom, fatalis évekre szüksége sincs, megy ez önkint a pusztulás lejtőjén alá; s ha tetszik, ki is számíthatja magának a tönkremenetel végzetszerű bekövetkezését. Kik ilyképen gazdálkodnak, azoknál, kedves barátom, a helyes számérzék létezését méltán vonhatjuk kérdésbe! És mégis, mennyi azoknak a száma, kik ez uton mennek a bizonyos enyészet felé?! Szinte megfoghatlan!. Urat akarnak játszani, s pazarlásuk által készítik maguknak a szolgaságot! . . .

Nem gondolják az ilyenek meg, hogy mit mivelnek; nem azt, hogy a haza sajátlag azé, a kié a föld; és hogy a föld tartósan csak azé maradhat, a ki azt jól miveli, s a ki, a belőle folyó jövedelemmel okszerű takarékoszággal él. A mostani körülmények közt valóban a legjobb gazda és hazafi is egyuttal az, a ki jövedelmeinek minél nagyobb részét megbirja takarítani; aki személye és háztartására aránylag minél kevesebbet költ; s aki abból, amit ily formán megtakarít, készletet alakít magának birtokai fölsze-

relésére s az annyira lényeges rendeltetésü forgó
tőkének az előállítására! Bár meggondolnák ezt ná-
lunk, minél többen!

Egy másik lényeges dolog, melytől birtokos
osztályunk jobb jövője feltételezve van, az alapos
gazdasági készütség, melynek ezen osztály, eddig
annyira hijával volt. Ezt többé nem nélkülözhetni;
legyen bár a birtok kisebb, vagy nagyobb. A kisebb
birtokunak szüksége van reá, hogy saját maga sze-
mélyében vihesse a gazdaságot jól; a nagyobb bir-
tokunak pedig hogy tiszteli vagy bérlői fölött, állhas-
son önállólag; és hogy tőle vehesse természetes rend-
ben, kifolyását mindazon intézkedés, mely birtokának
jobb karba, jövedelmezőbb állapotba való átvezetésé-
hez szükséges!

Mit mondanál, kedves barátom, azon iparosról,
ki előtt saját üzletének természete teljesen idegen
volna? ki, azt soha nem tanulván részletesen és ala-
posan, még is vezetni és kormányozni akarná. Nemde,
a bizonyos bukást helyeznéd az ilyennek kilátásba
csak; mi az ilyentől előbb vagy utóbb nem is marad-
hat el; s kérdezem, mivel van különb helyzetben a
földbirtokos a mai idő szerint!! Semmivel!

A ki ezentul gazdálkodni akar, gazdasági ismeretek
nélkül, az úgy fog járni éppen, mint jár az
iparos és gyáros — ipari ismeretek nélkül. A kü-
lönbség, a kettőnek foglalkozása közt, főleg csak
abban van, hogy a gazdának az élő természettel
levén dolga, nála az egyéni munkásság hatalma nem
oly nagy és feltétlen, mint például a gyári előállítá-
sánál... Különben szakismereten és számításon
alapuló üzlet ez ma már ép úgy, mint amaz. Csudálni

lehet, hogy annyian kívánják gyakorolni még, minden szakszerű készültség nélkül.

Csak ha egyszer, gazdáink legnagyobb része, alapos gazd. értelmiségre teendett szert, reménylhetjük egyszersmind azt is, hogy mindazon tekinteteknek, melyeket leveleim negyedikében kifejtettem, s melyek mindannyian, egy leendő jobb jövődönék feltételei, szintén elég fog tétetni!

Előbb, kedves barátom, úgy hiszem én, hasztalan reménylünk egy virágzóbb jövőt. A szellemnek kell előbb átesni a szükséges átalakuláson; az anyag, majd követni fogja!

Isten velünk a viszontlátásig!

VI.

PEST, 1866. nov. 10 én.

Kedves barátom!

Foglalkozunk még egy kissé gazdasági életünk jövődjével; mely, mikép az eddigi közlésekből látuk, korántsem biztosított, s távolról sem oly rózsaszínű, mint azon idő volt, mely ugyan a nemzetnek nem adott és nem is adhatott virágzó létet, de néhány ezer családnak legalább, gondtalan életet szolgáltatott. Saját maga kifejlődésének rovására történt ugyan ez is; azonban ki foglalkozott volna a messze jövővel, a midőn a jelenben meglehetősen érezte magát!

Azon eszközlések sorában, melyeket, minden körülmények közt, csak magunk erélye s életrealizációtól várhatunk; s melyeket helyettünk, semmiféle hatalom a világon nem tehet meg, mikép már az utóbbi levelemben megjegyeztem, a lehető legnagyobb takarékosság s a gazdasági értelmiségnek gyarapítása és megbecsülése áll legfelül. Ezek jövődjé megállhatásunk s boldogulásunknak legfőbb feltételei. Ha van bennünk elégséges erő ezeknek beszerzéséhez, meg fogunk maradni, ki fogunk fejlődni; s a menüiben ezek által urai maradunk a földnek, döntő szerepet fogunk játszani hazánk közéletében is.

Ellenkező esetben nemcsak a birtok fog kisik-

lani kezeinkből; de elfogjuk veszíteni azon befolyást is, melyet földbirtokos családaink századokon keresztül, a haza sorsára gyakoroltak. Az ország, mint olyan, az eddigi családok eltűnése után is ki fog fejlődni, mert hiszen a fejlődés az európai állapotok természetében fekszik; kérdés azonban: hogy ha ezen átcserelése a családoknak sommásan és gyorsan történék, lesz-e elég idő az új elemeknek nemzeti értelemben vett átalakítására?

Méltán lehet e fölött kételkedni!

A mennyiben tehát gazdasági fölemelkedésünk, nem csak anyagi, hanem egyuttal politikai és állami momentum is: természetesen annál inkább óhajtandó, hogy földbirtos családjaink e kérdést, teljes értelmében fogják föl; s részükről teljesen és hallogatás nélkül megtegyék mind azt, a mi őket fenntartani és jóllétben emelni alkalmas.

És itt újra meg újra mondom, hogy a mentő tényezők sorában, legelől, *a minél nagyobb takarékosság követése s a gazdasági értelmiségnek beszerzése áll!*

Vessen tehát kiki magával az iránt mielőbb számot: hogy miye van még és mennyivel tartozik? s tartozásait, azok természete és nagysága szerint iparkodjék így vagy úgy — kielégíteni.

Ha tartozásai túl mennek vagyonának fele részén: biztos segély, már csak a vagyon ezen részének eladásától várható; ellenkező esetben s feltéve, hogy a háztartás szigorú korlátok közt tartatik, ezélra fog vezetni, egy méltányos törlesztésen alapuló kölcsön is, melyet köszönet érte az illetőknek, ma már saját magunk földhitelintézeténél kaphatunk.

Ha számvetésünket ez irányban helyesen tesszük meg; ha továbbá, megbirjuk magunkat háztartásunk kiadásaiban a kívánt határok közt tartani; ha végül, utána látunk gazdálkodásunknak egész erélylyel: ugy sokat igen sokat megmenthetünk még; de sőt, évek mulva, jobban is állhatunk anyagilag, mint állottunk az előtt bár mikor.

Hogy ehhez, kedves barátom, jó adag lelki erő kell, az igaz; azonban nagy czélokot az embernek, másképp elérni nem adatott!

Tudok eseteket, bár mondhatnám számosakat — melyek, főlebbi állításomnak eclatans bizonyosságai. Különösen, egy köztiszteletben álló jeles egyéniségre gondolok ez uttal, ki negyvennyolcz után, midőn birtokait kezére vevé, azokon sok millióra menő terheket talált; és most daczára a lefolyt idő minden mostohaságainak — a régi sulyos terhekből alig van fenn már valami. Néhány év még — és le lesz tisztázva a régi teher!

S mit tett ezen jeles egyéniség? Birtokainak egy részét eladta; a többit javította, felszerelte; tiszteit kellőleg megválogatván, azokkal, mint érdekének legközelebbi előmozdítóival atyailag bánt; háztartását számításra fekteté, melynek korlátait nem lépte túl soha; végül a főigazgatást saját személye terhéül fogadta el; s az eredmény az lőn, melyet említettem. Ő gyarapodott ugyan azon körülmények közt, melyek mellett mások és annyian megfogytak sőt teljesen el is pusztultak.

Ime az egyéni érték hatalma és jutalma együttesen! Bár tehetném, hogy e köztiszteletű férfura közelebről is rámutathatnék!

Van, kedves barátom, *helytelen* takarékoság is, és sajnos, hogy birtokosaink közül sokan éppen ebben szeretnek keresni boldogulást. Takarékoságból bocsátani el a jóra való és értelmes tisztet; vagy takarékoságból fizetni az ilyent oly rosszul, hogy fizetéséből megélni se tudjon; vagy végül takarékoságból venni el a gazdasági termeléstől erőt, munkát és termékenyítést: oly tények, melyekre csak sajnálattal tekinthetni! Ez a takarékoság látszata alatt elkövetett legnagyobb pazarlás.

Azon tömérdék birtokról, mely a lefolyt tizen-nyolcz év alatt, borura-derüre bérbe adatott; habozás nélkül mondom ki, sokkal használhatóbb értelmi erő veszett el az elbocsátott tisztekkel; mint a minő, utánok jött az új bérlőkben; kik közt a legnagyobb rész az előtt gazdálkodással soha se foglalkozott. Gazdák lettek ezek, mert volt némi pénzüik; s mert a magas gabna árak idejében azt hitték, hogy a gazdálkodás sajátlag nem is mesterség, melyet tanulni és tudni kellene.

A kiábrándulás azóta persze hogy megtörtént. Érzik a bérlők s a birtokosok egyaránt. A gabnaárak leszállottak a szokott színvonalra, s a kilátásba helyezett magas haszonbérek — maradtak a papiroson. Tudom, hogy sok birtokos ma már nagyon szívesen visszavarázsolná ha lehetne birtokát a bérlet előtti állapotba. Tudom, hogy sokan másképen fognának eljárni most!

Megbecsülnék tán jobban a gazdasági értelmiséget s a kipróbált jellemet: s volt használható tiszteikből csinálnának maguknak bérlőket. Ezek igaz nem igérvénnek annyit mint ígért az új bérlő; nem is

nyújthatnának pénzben annyi cautiót, mint nyújtott az új bérlő: de megfizetnék legalább a mit ígértek, s nem rontanák és zsarolnák a birtokot, mint látjuk és tapasztaljuk, a sok hűhóval életbeléptetett számos új és nagy bérleteken!

No de mindezekon túl vagyunk már. És a mi megtörtént, azt nemtörténtté semmiféle hatalom nem teheti. Szerencse ha tanulunk belőle; s elkerüljük legalább a jövőre az eddig elkövetett hibákat!

És ha ezen hibák magánosok birtokain elkövetve, néha az időnek rövidségével mentetnek: lehetne-e menteni, ha a terjedelmes államjavakon, nem hozatnának életbe teljesen ép és egészséges bérleti viszonyok; melyek az egész országban példányképekül szolgálnának?

Itt az elkövetett hibák természetesen annyival kevésbbé megbocsáthatók!

Zárom leveletem, kedves barátom, addig is mig ismét találkozhatunk. Éljen boldogul.

VII.

PEST. 1866. dec. 9-én.

Kedves barátom !

Nem szeretnék félreértetni.

A gazdatiszti értelmiséget nem azért vettem én mult levelemben pártfogás alá; mintha a tisztai gazdálkodást, elébe tenném a bérletinek. Ez távol van tőlem. A tisztai gazdálkodás egészben véve s főleg pangásra ösztönző elvénél fogva, allatta áll a bérletinek. Azonban, a haszonbéri állapotok is létesíthetők oly formán, hogy rajtuk és bennök nem sok köszönet van. És nálunk, nagyobb részt így hozatnak azok létre.

Vessük, kedves barátom, egy kissé mérlegbe a jó és rossz — tisztai és bérleti gazdálkodást.

Jó tisztai kezelés szerintem az: hol a tiszt a kellő gazdasági ismeretek és ügyesség birtokában levén, munkásságának minél nagyobb és áldásosabb mérvű kifejtésére, a kötelesség érzetén kívül saját maga anyagi érdekeinek kielégíthetése által is ösztönöztetik. Ezt, természetesen csak egy okos és jól átgondolt procentuationalis rendszer alapján teheti.

Hogy igaz ezen állítás, bizonyítva látjuk azon uradalmak eredményeiben, melyeknek tu ajdonosai az emberi természetet helyesen felfogva, tisztiket nem csak a kötelesség érzete, hanem az anyagi érdekeltség hatalmas rugójánál fogva is, munkára, tevékeny-

ségre és szorgalomra kötelezték. Ilyetén tartással, a tisztí kezelés megfelel feladatának; a minthogy a legvirágzóbb és folyvást előrehaladó birtokok hazánkban csakugyan azok, a melyeknek kezelése ezen felfogásra van alapítva.

Hogy is ne? hisz, procentuatio mellett a tiszt, szorgalmát s életrevalóságát saját maga jutalmazhatja meg; s nem szorult elkövetni olyatén dolgokat, melyeket különben csak önérzete feláldozásával tehetne. A szeretet, mely gyermekeihez és családjához köti; a ragaszkodás a személyes jólléthez; a tisztá önérzetnek kellemetes tudata; végül a kötelesség és háládatosság mely okos és humanus urához kapcsolja; mindannyian hatalmas indokok ez esetben arra, hogy minél többet és minél hasznosabbat dolgozzék és alkosson.

Okosan alkotott procentuatio mellett, a tisztnek érdeke egy és ugyan az a tulajdonoséval; és ezen érdek azonosság, midőn egyrészt szakadatlanul termékeny munkára ösztönöz, más részt, a birtok ápolása és gondviselésére nézve is azon helyzetetésbe teszi a tisztet, melyben van maga a tulajdonos.

Hogy a tisztí kezelésnek procentuatio mellett történő alkalmazása esetében is, maradnak fenn számos nehézségek, különösen a kivitelben, azt tagadni nem lehet; azt tudja minden, ki ezen tárgyat gyakorlat és alkalmazásból ismeri. Azonban, nehézségek nélkül egyetlen rendszer sem létezik; s utoljára is az a jobb, mely nehézségei mellett, kielégítőbb eredményeket ad. Csak legyen az ur dolgaiba kellőleg beavatva; ismerje saját állapotát és embereit; elfognak akkor egy jó-ravaló számvezetés utmutatása mellett, a procentuatiónak legtöbb nehézségei enyészni.

Procentuáció nélkül, a tisztai kezelésről már sokkal kevesebb kielégítőt mondhatni. Jó bánásmód az ur részéről, s néha-néha adott jutalmazások emelhetik ugyan némileg értékét e kezelésnek; azonban hiányzik abban még is rendesen az, a mit életrevalóságnak, más szóval, folytonosan előre törekvő haladásnak nevezünk.

Legkevesbbé felel meg a célnak végül az oly tisztai kezelés, mely sem procentuáció, sem jutalmazások által nem ösztönöztetik, hanem egyedül állandó fizetésre, s erre is többnyire igen szűk kiszabással van fektetve. S a meunyiben nálunk, ezen esetek fordultak és fordulnak eddig leggyakrabban elő, könnyen megérthetjük annak okát, hogy a tisztai kezelés általában, oly kevésbé bírta kielégíteni a tulajdonosokat. Rossz lön a kezelés, mert hibásak voltak — föltételei!

Nézzük most, kedves barátom, hogy állunk a bérleti rendszerrel?

Hogy e rendszer alapján tökéletesen kielégítő eredmények érhetők el, azt legvilágosabban mutatja azon országok példája, melyekben e kezelés már régi időktől fogva divatos, és a hol senkinek eszébe nem jut ezen rendszert más valamivel cserélni föl. Angliában például. százados tapasztalások szólanak mellette; és ott a bérlők tisztelt osztálya azon tényező, melytől a mezei gazdaság terén, minden üdvös és valóban hasznos haladások és eszközölések főleg származnak.

És mi teszi Angliában a bérleti rendszert oly üdvössé és általánossá? mi vivta ki ott e rendszer számára azon állandóságot, a melylyel bír?

Első sorban, semmi más, mint az angol urnak gyakorlati esze és humanus gondolkodása. Ezekre

támaszkodva, nem jön Angliában senkinek eszébe, a birtokot mint valamely kopott mobiliát, árverés útján adni bérbe. Jól tudja ott az ur, hogy az értelmes és becsületes bérlőt, keresni kell és keresni érdemes; s ha talált ilyent, azt megbecsüli annyira, hogy sokszor nemzedékről nemzedékre együtt vannak és maradnak a bérlő és az urnak ivadékai.

E patriarchalis viszony érthetővé teszi, hogy miképpen léteznek Angliában számtalan bérletek, melyek a papíron csak évről-évre szólnak, tényleg azonban nem ritkán túl mennek a szerződő felek életén. Ez magyarázza meg azt is, hogy igen sok bérleti viszony fen áll Angliában a legjobb eredménnyel irott szerződés nélkül is.

Az angol egészséges felfogásnak tulajdonítandó az is, hogy a bérleteket nagy terjedelmében, egész uradalmakban, egy bérlőnek, mint p. o. Irhonban, s újabb időben hazánkban is tapasztaljuk, nem adják; hanem adnak igen is egynek-egynek, arányban az egyéni erő anyagi és szellemi értékével. Így történik, igen helyesen, s a nemzet közgazdasági életének nagy előnyére, hogy ámbár Angliában szintén vannak terjedelmes birtokok, de nincsenek nagy gazdaságok.

Hogy aztán e helyes eljárásnak, mik legyenek a következesei, azt, kedves barátom, legkiáltóbban illusztrálja, a szegény Irhon s a gazdag Albion gazdasági, vagy jobban mondva, egyetemes anyagi élete!

A bérlő osztály amott erkölcsileg és anyagilag szegény, kis részleteken tengődő, holott itt értelmes, vagyonos és nagy egészben véve annyi comforttal él, hogy nálunk oly kényelmet és jóllétet, ritkán találunk a pár ezer holdas tulajdonosnál is.

Tudom én, kedves barátom, hogy nálunk rendszeren azt mondják, a bérrendszert ajánló irányában: hogy nincsenek alkalmas bérlőink, és hogy Anglia példaképen mi ránk, egyáltalában nem alkalmazható!

Bocsánatot kérek azonban az illetőktől, ha ez állítás helyességét kérdés alá helyezem, s ha azt megfordítva állítom föl s azt mondom: hogy azért nincsenek alkalmas bérlőink, mert nincsenek oly nézetű és felfogásu uraink mint a milyenek — az angol földbirtokos urak.

Hisz Angliában is *előbb* létezett a földbirtokos mint a bérlőosztály; ott sem az égből hullottak a kész bérlők a földre; hanem századok hosszú során keletkeztek azok, azon feltételek alapján, melyeket számukra a birtokos-osztály józansága kölcsönzött. Ha az első lépés ez irányban birtokos osztályunk részéről meg nem történik, várhatnak bizony ítélet napig is az óhajtott — bérlőkre!

S kérdezlek, kedves barátom, nem lehetett e volna nálunk az annyira szétrombolt, s pusztulásnak átadatott, gazdatiszti osztályból egy derék és hatalmas bérlő osztályt, aránylag igen rövid idő alatt, teremteni! . .

Lehetett volna kétség kívül, ha tudták volna uraink ezen osztálynak az értékét kellőleg felfogni, s ha tudták volna, hogy gazdasági összes haladásunk, melyet hazánkban, bár mily irányban is felmutathattunk, ezen sok érdemmel bíró osztálynak a műve!

A helyett azonban, hogy ezen a haza felvirágzása körül érdemesült osztályt kellőleg megválogatva, fölkaroltuk és átalakítottuk volna: szélnek — eresztettük azt; s átadtuk birtokainkat azon embereknek

kik rögtön minél több előleget, minél nagyobb cautiókat adtak, s minél magasabb haszonbéreket *igérték*

Egy csapással tettünk egy egész és igen hasznos osztályt tönkre; holott ha birtokainkból azon években, midőn a földnek igen jó ára és kelendősége volt, egy aránylagos részt eladunk, s azzal terheinket lerójjuk: nem szorulunk sem előlegek se cautiókra, megszabadulunk adósságainktól, és — ekkor, volt gazdatiszteink legjelesbjeiből csinálhatjuk úgy szólnán egy csapással, az annyira óhajtott s eddig annyira nélkülözött farmerosztályt!

Ime, kedves barátom, csak ennyiből is láthatod, mennyi alapja van azon panasznak, hogy nincsenek, alkalmas bérlőink! Persze, hogy nincsenek, ha elhagyjuk pusztulni az alkalmas tényezőket a helyett, hogy átalakítanók, s veszünk helyettük embereket, kik az előtt gazdálkodással soha se foglalkoztak, de előlegeket és cautiókat adnak, bérleteket pedig nagyokat — *igérnek!*

Adjuk ezeknek aztán a birtokokat en bloc — s úgy a hogy kívánják, s csudáljuk utóbb mégis, hogy valódi gazdálkodás helyett — kifosztásra ébredünk.

Isten veled, kedves barátom. Jobb, hidd el, ha fátyolt borítunk e képre. Nehéz ezen dologra gondolni, elszomorodás nélkül . . . Magunk csináljuk magunknak a bajokat, s azután panaszkodunk, pusztulunk és — perelünk.

Alkalmilag egyebekről.

VIII.

PEST, 1866. dec. 23-án.

Kedves barátom!

Ha a magánybirtokos jószágát nem kezeli gyakran helyesen, az, ámbár nincs rendén, sőt nagy baj; a legtöbb esetben mégis magyarázatát találja abban, hogy a birtok az ősöktől sok teherrel jött át reá; minél fogva a kamatokat is alig győzvéen fizetni és viselni, fölszerelésre és javításra alig gondolhat. Vagy pedig, ha ezen akadály nem áll utjában, ugy sokszor, igen sokszor hiányzik azon gazdasági készülség és életrealóság, mely nélkül birtokot kellő jövedelmezésre emelni nem lehet. Származik a magánybirtokosoknál a gazdálkodási rosz eredmény nem ritkán abból is, hogy háztartásának kiadásai a bevételekkel megfelelő arányban nem levén, mindenre marad inkább, mint éppen a forrásnak, a birtoknak javítása és fölszerelésre. Vannak végül esetek, és pedig nem gyéren, amidőn a magánybirtokos az itt fölemlített bajokat együttesen is viselvén magán, gazdálkodásának gyarapodást adni, egyáltalában nem tud; de sőt, egész élete, lehet mondani, nem egyéb, egy folytonos küzdésnél.

Hátha aztán, kedves barátom, ezekhez csatlakoznak még oly nehéz idők, a minőket a lefolyt években láttunk; a sulyos közterhek és munkáltatási ki-

adások, melyekkel küzdünk; a pénzügyi és kereskedelmi calamitások s más egyebek: akkor, valóban azt csudálhatjuk inkább, hogy földbirtokos osztályunkból ép maradványokat is látunk még!

Sokkal kevesbbé érthető és indokolt azonban, kedves barátom, sorsa az ugynevezett állami és alapítványi javaknak hazánkban, melyek tekintve nagy terjedelmüket, s az egész hazabani elszórtóságukat, kétségkívül arra lennének hivatva, hogy a cél és ok szerű gazdálkodás mintaképeiül szolgáljanak.

Ezen birtokok, tekintve területüket, beillenének egy kis országnak. Dr. Konek Sándor statistikai kézi könyvében ugyan is, ezen javakra nézve a következőket olvassuk,

„Az államjavak és erdőségek korántsem nyújtanak oly tekintélyes tiszta jövedelmet, mint a mennyi azoknak terjedelme és becsarához képest, méltán várható lenne. Mert ha mindjárt e fekvőségnek tetemes része a nemzeti banknak lőn átengedve, mindazonáltal, a mi az állam tulajdonában megmaradt, az még mindig oly jelentékeny (32 □ földnyi uradalmak és 516 □ mfd erdőségnek), hogy egész önálló államok területével fölért, s mind amellet, ugy az állam birtokában maradt, mint a banknak átadatott, vagy csak annak számára a kormány közzegei által kezelt javak és erdők, az utóbbi években nem hoztak többet, mint: tiszta jövedelmet.

1860-ban $11\frac{1}{10}$ millió ft. nyers s $3\frac{8}{10}$ m. f.

1861-ben $13\frac{5}{10}$ „ „ „ $5\frac{0}{10}$ „ „

1862-ben $13\frac{5}{10}$ „ „ „ $5\frac{7}{60}$ „ „

1864-ben $18\frac{3}{10}$ „ „ „ $4\frac{9}{10}$ „ „

1850-től 1855-ig pedig, ugyan ezen forrás szerint, a

tiszta jövedelem rendszeren csak $2\frac{2}{10}$ — $3\frac{6}{10}$ millió ft. közt ingadozott, ezen javak után!

Hol az erdőségek, oly aránytalan tulsúlyban fordulnak elő, mint látjuk ezen javaknál, ott kedves barátom, a csekély tiszta jövedelem, már ezen körülményben meglehetősen magyarázatot talál; mert hiszen, az erdők hazánkban, éppen azon területek, melyek a mellett, hogy legkevesebbet jövedelmeznek, aránylag a legsúlyosabban vannak megadóztatva; annyira súlyosan, hogy ezek adónak fedezésére, a legtöbb esetben, a szántóföldek és egyéb mivelési ágak jövedelmét szükséges fordítani.

Nem csoda tehát, a csekély tiszta haszon, az államjavaknál, már csupán ezen körülménynél fogva. Vannak azonban, a ki nem elégitő eredménynek más egyéb okai is; okok, melyeket részben legalább elháritani hatalmuukban állana.

Ilyenek névszerint, a szakszerű igazgatás és végrehajtásnak hiányzása; továbbá a complicált és hatáskör nélküli igazgatási és végrehajtási szervezet; végül — s éppen annál fogva, mert a végrehajtó organumoknak kellő hatáskörüknincsen, a tömérdekirodai munka mellett a csekély helyszini valódi tevékenység.

Abból, hogy ezen terjedelmes államjavak, — melyek értékük és fontosságuknál fogva méltán megérdemlenék, hogy önálló és szakszerű igazgatással bírjanak — mostan rendszeren a pénzügyi igazgatás függelékai gyanánt kezeltetnek, meg lehet érteni teljesen jelenlegi örömtelen helyzetüket. A pénzügyi organumoknak, hisz természetes feladatuk levén, mindenféle adóknak behajtása és beszedése, a jószágokat is csak úgy tekintik körülbelül, mint szokták tekinteni az adó

tárgyait és forrásait. Kiveszik belőlük a lehető legnagyobb pillanatnyi hasznot, s bizzák a jövőt — a jövőre! És én ezért őket nem is hibáztatom. Hibásak szerintem azok, kik e terjedelmes javaknak igazgatását és kezelését ő rájuk bizzák. Ez a dolog természete szerint nem az ő mesterségük; ha mégis ő rájuk bizzák, teszik úgy a mint tudják. . . Minél többet bevenni pillanatnyilag a jószágból, s minél kevesebbet kiadni a jószágra: a pénzügyi közegeknek annyira vérré vált maximájuk, hogy attól őket, a birtok tőkeértékének elpusztulása se rettentí vissza. . . . Hisz az, a mit szerintök az együgyü gazdák, a föld termő erejének a kifogyásáról beszélnek, a legtöbb esetben csak mese; s ha néha egyik-másik közülök el is hiszi, azzal nyugtatja meg magát, hogy e kifogyás, nem vágatva halad!

Szép és nagy fontosságú javak hazánkban, az ugynevezett alapítványi birtokok is. Legújabb időkig és az 1848-ki korszak után, ezek is a pénzügyi közegek által kezeltettek, természetesen nem jobban mint a többiek.

Ezen birtokok területe, mintegy 290,000 holdra megy; az elkülönítés végrehajtásával pedig gyarapodni fog még legalább is 20—30 ezer holddal. Nagyan véve, ezen területnek fele körülbelül, szántóföld, legelő, fele pedig erdőség.

A nyers jövedelem az alapítványi összes fekvőségek után 1.120,249 ftra, a kezelési költség 666.091 frtra megy ez idő szerint; marad tiszta haszon gyanánt a földbirtok s erdőségek után: 457,158 ft.

Elég kevés, kétségkívül; vigasztaló azonban, hogy ezen jövedelem tetemesen emelhető, és hogy a

m. kir. Helytartótanács egy jobb igazgatás és kiadóbb jövedelmeztetés tárgyában, éppen most fáradozik megtenni mindazt, a mit csak üdvösnek és szükségesnek tart.

Nyomja ezen jószágok jövedelmi átlagát, szintén azon körülmény, melyet főlebb már az államjavak csekély jövedelménél megemlítettem. Az erdők itten is meszsze túl vannak tiszta jövedelmükben fölbecsülve, azért marad aztán az egészre annyival kevesebb tiszta haszon.

Mondottam, kedves barátom, hogy a helytartótanács, az alapítványi javak helyesebb értékesítése és kezelése tárgyában éppen most fáradozik. Hiszem, hogy szívesen veszed, ha e fontos tárgyban egy kissé több részletet is közlök veled.

Azt tudod, hogy a helytartótanács, miután az alapítványi jószágokat, a pénzügyigazgatástól átvette, vagyis inkább visszaszerezte, mindjárt gondoskodott azoknak, az eddiginél megfelelőbb, vagyis szakszerű igazgatásáról. E célra az ország minden részeiben elszórt jószágokat, hat főtiszti kerületre osztotta; azokat mindenek előtt a kinevezett főtisztek által beutaztatta, átvétette; és most már beható tanácskozások folynak Budán az iránt: hogy mi legyen a legjobb és legkívánatosabb, mit e visszavett alapítványi jószágokkal tenni kellene!

Örömmel közlöm veled, hogy az e tárgyban, f. hó 18-kán tartott főtanácskozmány, elvileg a helyes és okszerű *haszonbéri rendszert* tekinté első sorban olyanul, melynek alapján, a kérdéses javakból, az alapokra s az országra is, a legtöbb haszon és áldás várható.

Okszerű haszonbérlekések czéloztatván; természetesen szóba jött az annyira áldásos farmendszer; melynek elérése és meghonosítása kívánatosnak ismeretett el olyformán, hogy az egyes haszonbéri gazdaságok, más szóval farmok — 200—1000 holdnyi területet birjanak legfeljebb; hogy így mind a fölszerelés mind pedig a helyes gazdálkodás könnyebben létesíthessék.

A föld erejét kimélő gazdálkodási módnak mellőzhetlensége kellőleg elismertetvén; ezen czélból s hogy a bérlő annál inkább kötve legyen bérlete érdekéhez, a bérleti idő tartama, hosszabbra, legalább is 15—20 évre tartatott kívánatosnak.

Minden bérletben, különös gond lenne fordítandó a faültetésekre is, kivált a bérgazdaságok szélein, a dülők közt, a majorok körül, s egyéb mivélésre nem alkalmas területeken.

A bérleti gazdaság területe és minőségéhez képest a szükséges gazdasági épületek, előlegesen megállapított és helybenhagyott tervek és költségvetések alapján a bérlők által lennének felállítandók, évenkénti betudás mellett a fizetendő haszonbéri összegbe.

A bérlők megválasztásában ezután nem lenne döntő a legtöbbet ígérés; de lényegesen figyelembe veendő, a bérlő jelleme, erkölcsi, polgári s vagyoni megbízhatósága, valamint gazdasági képessége s gyakorlati készsége is.

Részint azért, hogy az alapítványi javak, egy okszerű és gyümölcsöző gazdálkodási mód behozatala s folytatása által, példaadólag is hathassanak; s a mellett a közjövedelem forrásait gyarapítsák; részint azért, hogy a bérleti gazdaságokra annál részletesebb és

behatóbb figyelem s ellenörködés gyakoroltassék, szükségesnek látszott, hogy minden főtiszti kerületben, különösen hol bérgazdaságok sommásabban fordulnak elő, egy vagy két, de legfeljebb 1000—1500 holdas terjű birtokrészben házi gazdálkodás folytattassék kellő felszerelés és okszerű rendszerrel.

Az erdők természetesen sehol se adatnának bérbe, hanem mindenütt gondos és okszerű házikézelés alatt állanának.

Távol eső birtokrészletek, melyek területök csekélysége, s a felügyelet költségessége miatt alig adnak valamelyes jövedelmet, el lennének adandók, s az érettök bejövő pénz tőkesítve, sőt az alapok egyéb forrásaiból is gyarapítva, nagyobb jószágtestek vásárlására lenne fordítandó.

Kisebb 2—300 holdas erdőtestek, melyek félrefekvésök miatt kezeltetésök és őriztetésökben aránytalan költséget okoznak, s a mellett faálladékuk is elvénült, elsatnyult, talajuk azonban gazdasági egyébnemű termelésre sokkal alkalmasabb, — ki lennének irtandók s az egyes gazdaságokhoz csatolandók, mint azoknak egyik vagy másik mivelési ágban kiegészítő részei.

Ezek és ezekhez hasonló elvek és nézetek lengték át, a főlebb érintett tanácskozmányt.

Hogy ne kívánnánk ezekhez, kedves barátom, szívünköl és örömet a Helytartótanácsnak szerencsét? . .

Nem csak az alapok fogják ezen elveknek értékét, ha t. i. azok szerint viszik keresztül az illető jószágok rendezését megérezni; de megfogja érezni

az ország is, mely a keletkezendő okszerű bérletekben élő példákat láthat valahára arra nézve, hogy mikép kell a bérlőnek és a tulajdonosnak érdekét mindkettőjük s az egésznek javára egyesíteni. *)

Isten velünk a viszontlátásig!

*) Az azóta életbe lépett ministeri kormánytól, bizalommal megvárjuk, hogy ezen itt kifejezett helyes elveknek, érvényt fog adni a gyakorlatban!

IX.

PEST, 1866. decz. 30-án.

Kedves barátom!

Akár hányszor hallottad azon megjegyzést, s valljuk meg nem alaptalanul, hogy a magyar gazdának a sorsa azért is oly sanyaru, mert nagyok, aránytalanok a közterhek, s közgazdaságilag tekintve, hiányosak azon módozatok, melyek szerint nálunk az állam szükségéinek fedezésére az adók kivettetni és beszedetni szoktak.

Foglalkozzunk tehát egy kissé, e fontos kérdéssel; s próbáljuk meg elfogulatlanul az ez iránybani eligazodást.

Hogy az adók hazánkra rögtönözve s a kellő előkészületek hiányában hozattak, azt tagadni egyáltalában nem lehet. Hogy az adók ez okon nálunk aránylag sokkal súlyosabbak, mint a birodalom más országaiban, az szintén kétségenkívüli . . . Hogy végül, mert oly rögtönözve hozattak be az adók mi nálunk, azoknak alapjaiba igen sok hiba fészkelte be magát, az iránt legjobban merithet az ember magának tájékozást, ha az országnak különböző részeiben egymással egybe tartja a földnek tényleges értékét, a katasteri jövedelem alapján számított tőkeértékkel.

Ez irányban tapasztalásból mondhatom neked,

hogy vannak hazánkban vidékek, hol a katasteri tőkeérték a tényleges tőkeértéket meghaladja kétszer is; holott meg, máshol a katasteri érték alig teszi a valóságos értéknek harmadát vagy felét; és végül vannak vidékeink, hol a két érték jóformán egybe esik. . . .

Adóztasd aztán meg az annyira különböző alapon, az illető földbirtokosokat aránylag egyenlőn; s légy, ha tudsz irányukban igazságos! Ez ép oly lehetetlen, mint öszhangban játszani egy elhangolt zeneszeren.

És eltekintve a földadónak miképpen történt behozatalától; a fölebbi öszhangzástalanságban fekszik leginkább is ezen adónak az árnyoldala. Maga az elv, melyen ez adó fekszik ép, helyes és egészséges; miután az nem más, mint mérsékelt, vagyis közönséges gazdálkodás mellett *elérhető tiszta haszonnak* a kiderítése és megadóztatása.

E szempontból tekintve a katasteri földadót, az, adóztatási rendszerünkben, mikép ez utóbbi a multban divatozott *dikázásban* találta kifejezését, kétségkívül nagyszerű haladás. Az kár csak, hogy a földadónak ezen jobb rendszere, először is nem normalis időnek a szüleménye; és hogy másodsor, mikép fölebb említettem, oly nagy hiányával vitetett keresztül az öszhangzásnak.

Tökéletesebbnek mondtam *elvénel* fogva a katasteri földadót, a hazánkban az előtt divatozott *dikás* eljárásnál. Bizonyítása ennek nem nehéz; s abban fekszik, hogy midőn az egyik, a katasteri rendszer, a *tiszta hasznot* jeleli ki adóztatási alapul; addig a *dikás* rendszer, a földnek bizonyos területi egységét,

holdját adóztatta meg, nagyjából felállított osztályok szerint. Amannál tehát, ha helyesen van a földnek tiszta haszna megállapítva, az adó, mindig csak a fölöslegnek, a tiszta haszonnak egy kisebb vagy nagyobb részét teheti; holott a terület szerinti megadóztatásnál nincsen arra nézve biztosíték, hogy az adó a haszonból kerüljön ki helyesen. Ez utóbbi rendszernél azt sem tudjuk bizonyossággal, hogy mikor támadtatik meg az adótárgynak tökéértéke?!

Azután a helyesen alkalmazott és értelmezett kataszteri földadónak, a földmivelő munkást és azon állapotokat, melyek a megadóztatott földet megmunkálják; valamint azon állapotokat is, melyek a gazdaságban előállított takarmányt fölemésztik, s a földnek termékenységét az előállított trágya alapján fentartják; úgy nem különben a gazdálkodás folytatásához szükséges gazdasági épületeket sem szabad többé adóval terhelni külön-külön; miután mindezen tényezők eredménye benn foglaltatik már azon haszonban, melyet a kataszteri rendszer, mint végeredményt, a fizetendő adó alapjául kijelölt. A *dikás* rendszer ellenben, ezzel tökéletes ellentétben mind ezen tényezőket, külön-külön vette megadóztatás alá; külön a földet, külön a vonós és külön a haszonmarhát, s külön végül a munkáló embert.

Látni ebből világosan, a két rendszer közti nagy különbséget. Látni nevezetesen, a jól létesített kataszternek elvi fensőbbtségét. Ez, hogy úgy fejezzem ki magamat, felvilágosult közgazdasági nézeteknek a gyermeke; holott a másik, a sötét középknak, rovasos, elvtelen és nyers eljárása!

Ezeket olvasva, azt gondolod talán, kedves barátom, hogy sovány vigasztalást találsz te abban, ha a katasteri rendszer tökéletesebb is a másiknál, s ha helyes is annak az elve közgazdaságilag; ha szerinte mégis nagyok, aránytalanok és csaknem elviselhetlenek az adók.

Természetesnek találnám, ha ezt gondolnád; mert hiszen az eredmény után szoktunk itélni. Engedd meg azonban, hogy ezen pontnál egy kissé megállapodjunk s felderítsük a dolgot.

Vizsgáljuk tehát először is: hogy miért lett a kataster által kihozott tisztahaszonbeli eredmény oly különböző és szertelen? s nézzük másodsor: hogy miért oly súlyos a földbirtok utáni adó?

A katasteri eredmény, nagy aránytalanságának okai számosabbak. Engedd meg, hogy azokat, a mennyire én ismerem őket, elsorolhassam.

Először is, mint már fölebb megjegyzém, e fontos és nagyszerű munkálat, igen rögtönözve vitetett keresztül; a mi pedig hamarkodva történik, az tudod, ritkán történik egyszersmind helyesen. Továbbá; a keresztül vitelt oly emberek eszközölték; kiknek legnagyobb része, távolról sem birt a gazdasági ismeretek azon sommájával, mely ezen munkának megfelelő létesítéséhez szükségeltetett volna. Azután: a becslési eljárás számára készült utasítások, nem a földünkön és körülményeink közt termett adatokon alapultak; hanem a birodalom más országaiban szerzett tapasztalásokon; s a mennyiben ezen országokban a termény rendesen drágább a munkabér pedig olcsóbb: ez adatok alkalmazása, természetsszerűleg megzavarta, a mi földünk tiszta hasznának, helyes

megalapítását: egyszóval, mivelési költségre ez eljárás nyomán jóval kevesebb vonatván le a kellőnél, nagyobb lett ez által a kilhozott tiszta haszon. Magunk passivitása is, hol t. i. ezen eljárást tartották azon időben helyesnek, jó részben gyarapítá a katasteri munka eredmény hiányait: nem kapván ugyanis a becselő, semmiféle biztos adatot, kénytelen volt utoljára magának, hozzávetés útján ilyet teremteni. Zavarta végül nagyban a kataster eredményeit az is, hogy Bécsben, Magyarország valódi termelését és gazdagságát, már a munkálkodás megindításakor messze túl becsülték. Kitűnt ez, különösen abból, hogy midőn az első ízben keresztül vitt becslésnek eredményei napvilágra jöttek; azokat keveselték, s az ugynevezett állam reclamatio útján tetemesen fölebb emelték És ezen emelés, volt főleg azon momentum, mely az első becslésnek tényezőit még inkább összezavarta

Ime, kedves barátom, elmondottam röviden, főbb okait, a katasteri eredmény aránytalanságainak. Voltak ezeken kívül mások is még; miuthogy azonban ez irányban már nehéz volna a bizonyítás, és lehetlen az orvoslás, jobbnak tartom, ezekről nem is szólni.

És én, kedves barátom, miután megszoktam a dolgokat tárgyilagosan tekinteni, mindezen hiányok mellett is, nyereségnek tartom közgazdasági szempontból véve, a katasteri rendszernek, hazánkban behozatalát. A feladat, a józan feladat, kiigazítani, mihelyt magunk tehetjük, — a hiányokat; s azután, hidd meg nekem, lesz földadónk számára, helyes és okszerű alapunk. Elvetni, mert nem mi csináltuk, s mert beleegyezésünk nélkül keletkezett, lenne kétség-

kivül, a legsajnosabb s legelhibázottabb eljárás. Kiöntenénk ily formán, mint mondani szokás, a fürdővel együtt a gyermeket is.

Legélénkebb kifejezést talál azonban, a katasteri munkálatok hiányos keresztülvifele, erdőségeinknél; melyek a mellett, hogy a közös hibában az aránytalanságban szenvednek; lehet mondani, tiszta haszon eredmény tekintetéből is, aránylag a legmagasabbra állítvák. És ezen nagy következéseket maga után vonó tévedés, abban találja egyszerű magyarázatát: hogy ugyanazon áron, melyen hazánk erdeiből *bizonyos része* az évi fatermésnek eladható, vétetett számítás és értékesítésbe, az erdőnek *egész* évi termése; tekintet nélkül arra, hogy ezen termésnek, sok, igen sok esetben, alig adható el valamelyes része . . .

Azon sajnosan tapasztalható és jóformán elterjedt devastatióknak, melyekkel erdeink illetetnek; nem mondom egészen, de bizonyára nagy részben, ezen hibás jövedelem megállapításban keresendő az oka. A tulterhelt tulajdonos, természetesen segíteni törekszik magán a mint tud: s így történik gyakran, hogy oly erdőségek is fejsze alá kerülnek, véglegesen kiirtatnak, melyeknek állapotukból kivetkőztetniök nem lenne szabad! . . .

Fejtegetvén futólag, a katasternek aránytalanságait, nézzük most kedves barátom, hogy miért oly sulyos a földbirtok utáni adó hazánkban?

Itt ismét többrendbeli okok munkálkalkodnak össze . . .

Sulyos a földbirtok utáni adózás hazánkban, mert gazdaságaink, midőn ezen adók reájuk rovattak, nem voltak még kellőleg fölszerelve, s állandó megfelelőbb

jövedelmeztetés előállítására képesítve; sulyos továbbá azért, mert a sors már több éven keresztül rossz termésekkel látogatja az országot; termésekkel, melyek a mivelési költségeket is alig fedezvén, az adóknak fizetése és elviselése majdnem teljesithetlen; sulyos a földbirtok utáni adózás végül és főleg annál fogva is: mert a 16%-nyi államadó mellett, az ugynevezett pótlékadókat is fizetni kell, ezek pedig sokszor az államadó quotáját is meghaladják.

Látod ezekből kedves barátom, hogy a szegény gazda, ha birtokán a katasteri tiszta haszon, történetesen összeesik a valóságos haszonnal, jövedelmének $\frac{1}{3}$ -dát, adja oda mindenféle czimek alatt; ha pedig meghaladja a kataster a valódi jövedelmet, ugy elfizet 50—60%-tolit is; és csupán csak azon egy esetben menekszik meg a terhektől valamivel olcsóbban, ha a katasteri jövedelem, az ő tényleges jövedelménél alacsonyabb! . . .

Az *urbéri kárpótlás*, kedves barátom, egy nagy nyomaték a föld után fizetett adók összegében! Pedig valljuk meg őszintén, ezen kérdésnek a megoldását is másképpen lehetett volna eszközölni, több igazságosság, több közgazdasági helyes felfogás és kevesebb rajongás mellett! . . .

No de zárom leveletem. Isten veled a viszontlátásig.

X.

PEST, 1867. jan. 13-án.

Kedves barátom!

Utóbbi levelemben, iparkodtam a katasteren alapuló földadónak hiányait és előnyeit, egész tárgyilagossággal elmondani. Ha elemzésem helyeslésséddel találkozott, meg vagyok elégedve; mert hiszen te, kedves barátom, egyike vagy azon embereinknek, kik átható és független nézettel szokták a dolgokat fogadni és megítélni. Ha aztán még azzal is vigasztalhatnám magamat, hogy az olvasó közönség is helyesli nézeteimet, ugy abból, csak további bátoritást merítenék a megkezdett fejtegetések folytatásához. Ennek reményében, megyek tovább.

Volt egy idő, kedves barátom, a midőn a végrehajtott katasteri munkák eredményei ellen felszóllalni, annyit tett körülbelül, mint alkalmat adni további emelésekre: mi természetesen visszariasztá a felszólalásokat; s ez okon a sok hiba és aránytalanság, melyeket akkor a hivatalos körökben, létezni sem hittek, benntaradt a munkálatokban.

Később ez állapot némileg jobbra fordult. A mint tudom, ez főleg az akkori kormányzó főherczeg Ő Fenségének szóemelése következtében történt. Ugyan ezen nézetekből indult ki a lelépett pénzügyér Plener

ur is; ki szintén komolyan kívánta a hiányok kiigazítását; s organumainak ez érdemben a szükséges utasításokat meg is adatta. Azonban a közönség mind ezen megfelelőbb szándékokról csak töredékesen értesülvén, aránylag nem sok felszólalás történt, s a hibák e szerint nagy mennyiségben fennmaradtak ezen-
túlra is.

Ugyanazon időben, a midőn ezek történtek, s látták és elhitték már Bécsben is, a katasteri munkálatok nagy hiányait; keletkezett egy másik törekvés, és pedig éppen a katasteri főhatóság kebelében, mely már nem a fennforgó hibák kiigazítását, hanem egy egészen új adóalaphoz behozatalát és elfogadását tűzte ki czélul.

A föld tőkeértékét akará ezen törekvés, annak jövedelme helyett a földadó alapjául elfogadtatni; s ez érdemben akkor hosszas és érdemleges tanácskozások tartattak.

Szerencse, hogy e törekvések nem érték czélukat; mert ezen esetben a földbirtok, különösen a magyarországi, s kivált a nagy és terjedelmes birtok még sokkal aránytalanabban s terhesebben leendett megadóztatva.

Miután e törekvések újból és újból föltámadhatnak, vizsgáljuk egy kissé kedves barátom a különbséget, mely az *érték* s a *jövedelemre* fektetett kataster, s illetőleg földadó közt létezik.

Lényegét a jövedelmi katasternek, előbbeni levelemből láttuk. Ez, ha helyesen vitetik keresztül, a tőkeértéket nem támadhatja meg soha; de sőt ez esetben, s a mennyiben a tiszta jövedelem emelése, nagy részt saját értelmiségünk, szorgalmunk s életrevaló-

ságunk műve: többet vagy kevesebbet fizetni földadóként, nem kis mértékben magunktól függ. Ezen adóztatás tehát, a mellett, hogy szorgalmunk által mérsékelhető, ugy hat egyszersmind, mint jutalom, mindazokra, kik a kataster által megállapított tiszta jövedelemnél többet birnak előállítani,

És ebben kedves barátom, hatalmas ajánlat fekszik a jövedelmi katasterre nézve. Ezen körülmény adja meg neki azon közgazdasági kenetet, melynél fogva e rendszer bizvást számíthat arra, hogy a meddig csak igazán felvilágosult nézetek intézendik az ország sorsát, őt, mint a földadónak legczélszerűbb alapját, elejteni nem fogják.

Az érték katasterrel már egészeu másképpen áll a dolog. Pedig ez felületesen tekintve, tökéletesebb és egyszerűbbnek látszik. És éppen azért, mert ilyennek látszik, nagyon alkalmas arra, hogy a dolognak mélyére nem ható gondolkozót erősen megvesztegesse.

Azt gondolja ugyanis — kedves barátom, az emberek legtöbbsze, hogy miután a közmondás szerint is, minden dolog annyit ér, a mennyit érte adnak: legczélszerűbb a földnek tényleges adásvevési értékeit egybegyűjteni, átlagosítani, s ez adatok alapjára fektetni aránylagosan a földadót.

És még is, a mint a következőkből, látni fogod az érték kataster egyátalában nem volna sem czélszerű, sem kívánatos hazánkra nézve.

Tudod te azt, kedves barátom, nagyon jól, hogy minél kisebb földdarab kerül eladás alá, az aránylag annál drágábban fizettetik; nem azért, mintha a kis darab jobb volna az ezer meg ezer holdra menő hasonló vegyületű területnél; hanem csupán csak annál

fogva, mert keveset sokan vehetnek; sokat ellenben igen kevesen. Tudod továbbá azt is, hogy míg száz meg száz kicsi adás-vevési eset történik, alig fordul elő az alatt egy-egy nagybani eladás.

A föld tőkeértékének a keletkezése tehát már ezen itt érintett körülménynél fogva is szabálytalan és mérvtelen; világosabban szólva, magában foglalja az a kisebb vagy nagyobb vételi concurrentiát, s annak következtében a kis birtok, szabályos körülmények közt lehet mondani, valódi értékén túl fizettetik rendszerint, holott a nagy, a terjedelmes birtok, a valódi értéken alul.

Ily adatok tehát nyilvánvalólag nem szolgálhatnak alapul, valamely aránylagos és igazságos adóztatásnál.

Azután képzeld csak, kedves barátom, mily ropant túl terheltetése lenne az a nagy birtokoknak, ha az ő tőkeértékük a kicsiben előforduló adásvevési esetek alapján határozatnék meg! Lehet mondani, hogy ezen esetben a nagy birtok legalább is kétszer háromszor akkora adót fizetne, mint a mennyit valódi értéke és jövedelme szerint elviselhet.

Vannak továbbá a nagy birtokokon terjedelmes mívelési ágak, melyekre nézve a kicsiben előforduló adásvevési esetek még csak hibás alapot se nyújthatnának. Ilyenek névszerint: az erdőségek, a legelők, a nádasok. Hol vennél ezek számára értékadatot? miután kicsiben ily dolgok adás-vevés tárgyai lenni nem szoktak. Nem vehetnél ily adatot sehol, még csak hibásat sem; hanem kénytelen volnál ezen mívelési ágak tőkeértéke meghatározása végett, előbb

azoknak jövedelmét keresni; s az után e jövedelem alapján csinálni a tőkeértéket.

Visszatérés lenne ez tehát a jövedelmi katasterhez, és pedig kényszerű, miután amaz, t. i. a tőkeérték szerinti rendszer, a felhozott esetekben saját erejéből magán egyáltalán nem bírna segíteni. Mutatja e körülmény is, a tőkeérték rendszer gyarlóságát.

Hát ha még meggondoljuk kedves barátom azt is, hogy az adás-vevési esetek mennyire függenek attól, hogy az előforduló eladás mily indokokból ered, és mily körülmények közt létesül; úgy még inkább éreznünk kell, az ez uton előálló adatoknak az ingatagságát. Hisz nem is kell messzire mennünk, hogy ez érdemben magunkat informáljuk. Benne vagyunk kedves barátom éppen most az abnormis időkben. Látjuk sajnosan, hogy birói végrehajtások alkalmával, de azokon kívül is, mit adnak ma a földbirtokért; és pedig főleg csak azért, mert földbirtokos osztályunk a tömérdek csapások után, melyek azt érték, s a súlyos terhek miatt, melyek vállain fekszenek, földet vásárolni úgy szólván csaknem teljesen képtelenné lett!

A tőkeérték-alap ellen szól nagy mértékben az is, hogy ennek irányában a gazdai szorgalom és értelem a fizetendő adót nem mérsékelheti oly mértékben, mint teheti a jövedelmi alapnál. Itt az ő tevékenysége és életrevalóságának sokkal szűkebbek a határai; miután a tőkeérték sok mindenféle körülményeknek kifolyása, melyek a gazdától teljesen függetlenek; holott a tényleges tiszta haszon alakításánál, a gazda egyénisége éppen a tényezők egyik fontosabbika.

A felhozott érvek, úgy hiszem elegendők arra, hogy a tőkeérték kataster fölött, egész megnyugvással kimondhassuk az ítéletet. Ezen rendszer felületes elméletnek szép; gyakorlatilag azonban hasznavehetlen; különösen oly országban, mint hazánk, hol a föld-érték még állandóságra nem jutott, és hol az, még igen sokáig, nem tőlünk függő okoknál fogva, nagyszerű hullámzásoknak lesz kitéve; hol továbbá a birtokok terjedelme közt oly roppant a különbség; hol végül tőkék hiányában a vásárlási képesség annyira korlátozott.

Ily országban, kedves barátom, csak is a helyesen kivitt, vagy is az ország saját és helyszerű adatain alapuló jövedelmi kataster lehet az, mely a földnek arányos és igazságos megadóztatását leginkább lehetségesíti.

Dolgot ad ez is, megvallom; de jól létesítve, megérdemli a legnagyobb fáradságot is, mely vele jár... Nincs és nem is lehet, tökéletesebb adóalapot találni soha a jövedelmi alapnál. Azon arányban fogják az emberek ennek igazságát mindinkább érezni és vallani, melyben a közigazdasági helyes nézetek a hazában terjedni fognak.

Alkalmilag egyebekről.

XI.

PEST, 1864. jan 20-án.

Kedves barátom!

A földadó után, a magyar gazdát és birtokost, leginkább érdeklik azon adók, melyek tőle a szesz, és ezukor, továbbá a dohány-egyedáruság által, a dohány után szedetnek. És ezt nem is nehéz megérteni, ha meggondoljuk, hogy ezen adók az ő összes gazdasági életét mily mélyen érintik.

Tagadhatlanul, azon arányban és mértékben, jobb vagy rosszabb a gazda helyzete, melyben a nevezett adók az ő termelésére nézve inkább vagy kevésbé kedvezők; nem csak mértékük, de módozatuk szerint is.

Nézzük e dolgokat, egy kissé közelebbről.

A közvetett adók, a mint igen jól tudod, nagy fontosságuk minden állam termelésére nézve; jelentőségük azonban a szerint viszonyul, a mint valamely ország, kisebb vagy nagyobb mértékben van közzgazdaságilag kifejlődve.

Oly országban, mely mezei gazdaság, ipar és kereskedelem tekintetében a fejlettségnek már tekintélyes fokát elérte, a közvetett adók nem okozhatnak a nemzet termelése és jóllétére nézve oly tetemes kárt,

mint a tisztán, vagy tulnyomó mértékben gazdasági termelésre utasított országban; és pedig annál fogva, mert amott, a gazda nyers terményeit, ipari értékesítés nélkül is, elfogadható árakon birván eladni; azon esetben, ha sulyosak és fonákok a közvetett adók, önkint felhagy nyers terményeinek ipari átalakításával; mi viszont, a kormányra nézve, azon hatást teszi, hogy ez is, nagyobb ovatossággal méri ki az ipari termelésre fektetett adókat. Szóval, ily esetben, van módja és lehetősége a gazdának még, megszabadulhatni a terhes és alkalmatlan adóktól, s ez okon, a kormány is kiméletesb irányában.

Ezekkel, tisztelt barátom, egyébiránt annyit akarok mondani csak: hogy a nagy s formailag is helytelen közvetett adók, korlátozólag hatnak ugyan mindenkor és mindenütt; de hol a nyers termény már biztos és jutalmazó kelettel bir, az általok okozott kár csekélyebb.

Hazánk, fájdalom, számos ok miatt, még igen sokáig juthat el azon állapotra, hogy összhangzásos fejlődésnek örvendhessen: fokozott mértékben érzi tehát sulyát azon adóknak, melyek például a pálinka és czukortermeléssel kapcsolatosak. Ezen adók lehet mondani, gazdasági életének egész szervezetét érintik; s fejlődését, mely különben is annyi mindenféle akadály és csapásokkal kénytelen küzdeni, ki tudná megmondani, hogy mennyivel sulyosbitják?

Gazda vagy kedves barátom; s ismered az országot minden részeiben, jó és rossz oldalai és tulajdonságaival; tudod, hogy a gazdaság fejlődése és boldogulására nézve, mily fontos szerep jutott a pálinka és czukortermelésnek! Szoritsuk, ha ugy

tetszik, dióhéjba, a két rendbeli termelés fontosabb hatásait.

Altaluk, mindenek előtt több oly termény lesz és pedig helyben s nagy haszonnal termelhető és értékesíthető, mely különben sem előállítható, sem megtelelő mértékben eladható nem volna. Gondolj csak, kedves barátom, a burgonyára, rozsra, kukoriczára s répára; melyeket rendesen távolabbra szállítani nem igen lehet; s azonnal érteni fogod, áldását a helybeli értékesítésnek, melyet úgy a szesz mint a cukorgyárak a gazdának, amnyi előny és áldással nyújtanak.

Gondold csak meg továbbá, hogy milyen megbecsülhetlen előny, az a gazdára, s különösen a szegény magyar gazdára nézve, ki az ország számos részeiben közlekedés tekintetében még mindig oly szárandó helyzetben van; ha szesz és cukor gyára által, mely gazdaságának kebelében, vagy tőszomszédságában áll és működik, nevezett terményeit átalakíthatja, s ez által az eladhatást, az értékesíthetést magának minden időre biztosíthatja. Ez, kedves barátom, hazánkra nézve, hol a kivitel még mindig annyira feltételes és annyira bizonytalan, roppant előny! Gazdasági életünk mozgékonyasága s haladása, egyik, sarkalatos föltételének tekintem én ezen körülményt; s hidd el nekem, hogy mindaddig igazi és folytonos fejlődésre alig is fogunk vergődhetni, míg terményeink biztosított értékesítéséhez nem jutunk el.

S gondold meg: hogy mily jól fogan esni a terhekkel rakott magyar gazdára nézve, ha a mellett hogy terményeit a nevezett átalakítás által biztosan adná el, egyszersmind magasabb mértékben is érté-

kesíthetné, mint értékesítheti ma, a midőn oly sokszor alig lehet a gazdasági terményt, eredeti formájában pénzzé tenni!

Gondold meg kedves barátom, hogy mennyit nyerne gazdaságunk, amugy is rossz karban levő állattartása számára tápanyagot, azon hulladékokban, melyek a pálinka- és czukorgyárak után vissza maradnak . . . Mennyivel lehetne ilykép növelni a hus és gyapjutermelést; mennyivel a trágyát kicsigázott földeink számára; melyek bizony az ország számos részeiben, oly irtóztató mennyiségben jelentkeznek már kimerültségük által; s melyek miután kimerültek, s mert talajuk mostani állapotában takarmánytermelésre már nem való; csakis a nevezett gyárak segélyével, nyerhetnék vissza termő erejüket. . . .

Nem szégyen-e kedves barátom, hogy a tulajdonomlag mezei gazdasággal foglalkozó osztrák birodalom, nem termel népessége számára elégséges húst?! Nem kiáltó bizonyosága e ez, állapotai beteges voltának? . . . Annyi föld, s aránylag oly csekély népesség mellett, kívülről hozzuk még mindig az életünk fentartására szükséges husnak egy nevezetes részét. Biztosíthatlak, hogy erre nem lenne szükségünk, csak fejlődhetnék hazánkban s a birodalom egyéb országaiban is szabadon és tulterhelhetés nélkül a szesz- és a czukorgyártás. E két tényező maga, megmentene bennünket az érintett állapottól s a folytonosan előforduló roppant és fölösleges kiadástól . . .

Hát aztán bírnád e, kedves barátom, csak közelítőleg is meghatározni értékét azon jótékony vissza-

hatásnak, melyet a szesz- és cukorgyárak kellő számban elterjedve — növelése által a táp és trágya anyagoknak, a gabna és takarmánytermelés emelésére gyakorolnának? . . . Vedd hozzá e hatáshoz még azt is, hogy az ilyen gyárak sommás létezése, magát a földmivelést is nagy mértékben tökéletesíti az által, hogy répának, burgonyának munkálván jobban a földet, egyszersmind a következő gabona és takarmánytermelés is részeseül a tökéletesebb miveletben, és így az magától növekszik eredményeiben.

Nem szabad szemünk elől tévesztetni, kedves barátom, azt sem, hogy a szesz és cukorgyárak azon vidéken, a hol sommásan előfordulnak, sok munkát és keresetet teremtenek a nép számára; emelik tehát annak jólétét, fogyasztási erejét, és így javítólag hatnak oly rétegre is, mely különben azon időt, melyet ezen foglalkozások körében hasznosan eltölt, jó formán semmit tevéssel vesztegetett volna el.

Légy szives végül, kedves barátom, megemlékezni arra is, hogy névszerint a cukorgyárak mily roppant mértékben növelik vidékük földjének tőkeértékét; és látni fogod ebből is malasztosságát a gazdasági nyers termények helybeli feldolgozása és értékesítésének.

Hogy ilyen gyárak által értékesítést találnak és értékesíthetésben tetemesen emelkednek az erdők, s a szénbányák is, azt ugyhiszem különösebben kiemelnem nem is szükséges.

Fundamentalis hatásuk, kedves barátom, mezei gazdaságunk egész életére nézve a nevezett s az azokhoz hasonló gyártások; s ez okon méltán elvárná az ember, hogy irányukban valahára már oly eljárást foganatosítana a kormány, mely mellett e

müveletek szabadon és nagyszerüleg fejthetnék ki sokoldalu és áldásos gyümölcseiket.

Hogy nem így tekintetnek és kezeltetnek ezen foglalkozások eddig, az, kedves barátom annak jele csak, hogy határozó körökben, még mindig nem közgazdasági helyes felfogás, hanem szükkörű fiskálitási tekintet dönt. Isten velünk!

XII.

PEST, 1867 febr. 3-án.

Kedves barátom!

Utóbbi levelemben kitüntetni törekedtem, azon jótékony hatást, melylyel a cukor és szeszgyártás a mezei gazdasági termelést, különösen hazánkban megilleti. Sajnálatomat fejeztem ki egyuttal, hogy az adóztatás, ezen fontos ipari termelések irányában, nem alapszik helyes közgazdasági nézeten; hanem mind lényegileg, mind formailag oly súlyos és alkalmatlan, minélfogva ezen gyártások, sem a különben fölveendő e lterjedést meg nem nyerhetik; sem pedig a gazdasági termelésre nézve, sokoldalulag fejlesztő hatásukat, ugy a mint különben tehetnék, nem gyakorolhatják.

Érzem, hogy ezen állításaim igazolásával tartozom; megpróbálom tehát azt adni a következőkben.

Ha ugy tetszik, vegyüik először a cukortermelés kérdését fejtegetés alá.

A répacukor termelésnél, a mint tudod, az adó a nyers anyagra, vagyis magára a répára van fektetve.

Elvileg ez helytelen; és semmivel se jobb a régi dikázásnál, mely szintén nem a végső eredményt, a hasznot, hanem a termelésnek egyes tényezőit adóztatta meg.

Ennél jobb eljárás lenne már, ha a fizetendő adó az előállított czukorra fektettetnék; noha elvileg ez sem helyeselhető, miután a czukor meg semmi más, mint a gyárnak bruttó bevétele.

Valamint tehát a nyers anyagnak, a répának, az adóztatásnál igen könnyen megtörténhetik, hogy az adó a vállalat tőkeértékébe csap át; szintugy előfordulhat ezen eset a czukornak, vagyis a bruttó bevételnek, adóalapul történő elfogadásánál. Mint adóalap e szerint egyik se helyes; miután biztosságot az iránt, hogy az adó a termelés eredményével helyes arányban álljon, oly kevésbé nyújthat az egyik, mint a másik.

El kell jönni azon időnek, kedves barátom, a midőn az emberek és kormányok egyaránt be fogják látni, hogy az adót, melyet a polgárnak fizetni kell, a hol csak lehet és kivihető, közgazdaságilag helyesen, nem köthetni máshoz, mint a termelés végső eredményéhez, vagyis az előállított tiszta haszonhoz!

Azon a napon, melyen e felfogás magának érvényre emelkedést vivand ki: ünnepet ülhetnek az emberek; mert e nap a foglalkozások szabadságát, azaz szabad fejlődhetését állapítandja meg. Az állam azontul csak részt fog venni a haszonból, azon oltalom és védelemért, melyet az egyes polgárnak nyújt; a vállalat azonban tulajdona marad a polgárnak; holt most, midőn az állam, a termelési tényezők egyikét vagy másikat, vagy néha mindannyiát adóztatja meg, ő sajátlag az ur, s a termelő, csak az ő szolgája és eszköze. . .

Ennek pedig, kedves barátom, egy valóban alkotmányos és felvilágosult kormánnyal bíró ország-

ban így lenni és maradnia nem szabad. Az államnak, mert létezik s léteznie kell, joga van adókat szedni és fizettetni; nincsen azonban sem jogában, sem érdekében oly formán intézni az adóztatást, hogy ezáltal magát a termelést akadályozza, vagy éppen lehetetlenné tegye. Ez, kedves barátom, ellenkezik az ő rendeltetése és feladatával. Van úgy is az emberi állapotok körül, elég el nem távolítható baj és akadály; mesterségesen szaporítani tehát azokat, valóban felesleges.

És ha már a répaczukorgyártásnak adóztatása nálunk, formailag annyira nem helyeselhető; azt hinné az ember, hogy a hibás eljárás enyhítést talál legalább a fizetendő adónak mérsékelt voltában. Ez azonban, kedves barátom, távolról sincsen úgy; sőt lehet mondani, hogy az adónak mennyisége, mely e fontos iparágon fekszik, nagyon is súlyos; s növeltetett e súlyosság, még azáltal is, hogy a cukoradó, amióta csak behozatott folyvást és folyvást emeltetett, úgy annyira, hogy szintén azt volnának hajlandók hinni; mintha a folytonos emelések által sajátlag próbára akarták volna tenni ez iparágot az iránt, hogy mely fokozott adótételnél rogyik össze teljesen! . . .

Nem természetem a túlzás; azt tudod. Igazolásumul tehát ide jegyzem számodra, azon adóemelést, melyen 1848-tól fogva 1862-ig a répaczukortermeles, tényleg és valóban keresztül ment. Csudálni fogod, kedves barátom, hogy ezen iparág a gyors és terhes emeléseket hogyan bírhatta el!

Fizetett pedig, egy mázsa nyers répa kezdetül, vagy is 1848-ban 5 p. krt.

Öt év múlva, az az 1853-ban szeptemberben, föl-emelték már ezen tételt 8 p. krra.

Látván, hogy a dolog még így is megy, két év mulva, azaz 1855-ben 12 p. kr. lett már a nyers répanak az adója. . .

Ez sem maradt sokáig így; mert 1857-ben tehát rövid két év mulva, ismét fölemelték az adót tetemesen; és lett a fizetendő illeték 18 p. kr mázsánként.

1859-ben jött ezen tételhez még 20%-li hadipótlék.

1861-ben pedig tett már a répa adója $37\frac{8}{10}$ o. é. krt.

S miután végül 1862-ben, a fölebbi tételhez újból 10% pótléket csatoltak, fölemelkedett a nyers répanak adója mázsánkiut $40\frac{25}{100}$ o. é. krra.

Ime, kedves barátom, így növekedtek a gazdasági életünkre nézve annyira fontos répacukor gyártásnak állami terhei . . . Bámulom azon embereket, kiknek szemben ezen tényekkel, van még annyi bátorságuk, hogy pénzüket, vagyonukat, idejüket és erejüket répacukor gyárakba fektetni merik!

És az állam, ez alakilag és lén yegileg teljesen elhibázott eljárásának motivuma sajátlag semmi más, mint azon szűkkörü fiskálitási felfogás, hogy ezen gyártásból, minél nagyobb összegeket csatolhasson évenkinti bevételeihez. E nézet fonalán megy az folyvást magasabb és magasabb adóztatásra; s örvend, ha pénzügyi közegei évről évre növekedő bevételekről teszük jelentéseiket. Azért a 6 vagy 7 millió ftért, melyet a répacukor gyártás után, a felsrófolt adóztatás mellett mai nap bevesznek, áldozatul kell hozni másrészt tömérdek egyéb és sokkal fontosabb előnyöket.

Ezen ellibázott felfogásnak tulajdonítandó, hogy népességünk, mert a cukor mesterségesen van megdrágítva, alig fogyaszt belőle fejenkint és évenkint 3 fontot; annak, jó részt, hogy hus dolgában még folyvást a külföldnek vagyunk adózói; annak végül, hogy gazdasági termelésünk annyira egyoldalú!

És valljon lehetséges volna-e a cukor gyártásánál, a tiszta hasznot, mint adó alapot elfogadni és felállítani?

Véleményem szerint igen is; és pedig sokkal könnyebben, mint például földmivelésünkénél; miután egy cukorgyárnak minden tényezői és adatai jóval kézzel foghatóbbak.

Vagy látsz-e abban, kedves barátom, valami nehézséget, hogy a cukorgyárak éppen úgy, mint történt a földbirtoknál, szakértők által becslés alá vétesenek, s tiszta hasznuk saját adataik s körülményeikhez képest megállapitassék?

Én megvallom ebben nem látok semmi akadályt. Sőt a véleményben vagyok, hogy irányukban egy nemét a katasternek behozni, nagyon is könnyű, és egyszerű feladat lenne.

Megy ez mind, kedves barátom; csak azt tekintse a kormány első sorban feladatául, hogy a polgárok foglalkozásai szabadon fejlődve, virágzók legyenek; ne pedig azt, hogy minden krajezárukat megadóztassa s minden lépéseinket ellenőrizze!

Abban a perczben, a mint az eszmém szerinti tiszta jövedelmi alap, fogna a cukor gyártás megadóztatásánál elfogadtatni: keletkeznék egymás után annyi gyár, a mennyinek csak keletkezni és fennál-

lani lehetne; hihetlenül olcsóvá válnék ennek következtében a cukor; mely ma már bizvást az emberi tápanyagok közé sorozható; a mezei gazdaság ezen gyárakban hatalmas új támaszokat találna és nyerne több irányban, s elvégre az állam jövedelme se szenvedve csorbát; mert hiszen azon bevétel, mely most kevesebb számú nyomorgatott gyárból fakad, dusan fogna pótoltatni a sokkal több számban keletkezendő vállalatok által; s ezenkívül a költséges pénzügyi ellenörködés is csak nem teljesen fölöslegessé válnék . .

Vedd ezeket, kedves barátom, fontolóra mind; s képzeld el azon pezsgő és viruló életet, mely eszménk elfogadása esetében támadni s keletkezni fogna!

XIII.

PEST, 1867. marc. 3-án.

Kedves barátom!

Foglalkozzunk még egy kissé a czukorkérdéssel, mely sokoldalú fontosságánál fogva, figyelmünket auynyira megérdemli; s mely, mikép látni fogod, daczára mindazon mesterséges nehézségeknek, melyekkel keletkezésétől fogva folyvást találkozott, oly hatalmas életerőt tanusított, hogy fejlődését és gyarapodását eltörpíteni nem birták. Folytonos küzdelem közt emelkedett ezen iparág; és e tény, életrevalóságának leghathatósb bizonyítéka. Elképzelheted, hogy mi lett volna belőle, ha születésétől kezdve már, nem tettük volna az állam részéről, kizárólag terhek hordozójává!

Azon adatokat, melyeket ide vágólag kivonatilag közleni fogok J. C. Rad — tavaly megjelent „Zucker Production, Einfuhr und Consumption in Europa“ czimü érdekes munkájából vettem.

E forrás szerint tett 1835-ben az egész birodalomban a répatermelés 374.080 mázsát; ebből lett czukor 5°/_o, vagyis 18,704 mázsa; s került ezen termelés 17 gyárból. Behozatott ugyan ez évben, nyers czukorban számítva 540.772 mázsa nádczukor, fel-

fogyasztatott, ezenkívül a szabad kikötők területén 202.043 mázsa, s kivitetett a birodalomból 34 mázsa; e szerint az összes czukor mennyiség, mely a birodalomban elfogyasztatott a nevezett évben 725.485 mázsára ment; miből minden főre 2.19 font esett.

Mellőzve az egyes évek hasonirányu részleteit, tiz év mulva, azaz 1845-ben a nyers répatermelés már 1.747.200 mázsára rugott; ebből került czukor 6%, vagyis 104.832 mázsa, előállitva 48 gyár által. Behozatott, nyers czukorban számítva 601.171 mázsa nádczukor; elfogyasztatott a szabad kikötők területén 204.902 m. kivitetett a birodalomból 39 mázsa; e szerint az összes czukor-mennyiség, mely a birodalomban elfogyasztatott, 911.466 mázsára ment; miből minden főre 2.46 font esett.

Ismét tiz év mulva, azaz 1855-ben tön a répatermelés már 7.245.440 mázsát; melyből lett czukor 7%, vagy is 507.181 mázsa; s került ez 109 gyárból. Behozatott nyers czukorban számítva 839.766 mázsa nádczukor; elfogyasztatott a szabad kikötők területén, 213,462 mázsa; kivitetett a birodalomból 70 mázsa; e szerint az összes csukor mennyiség, mely a birodalomban elfogyasztatott 1.569.339 mázsára ment; miből minden főre 4.23 font esett.

És ismét tiz év mulva, azaz 1865-ben tön a répatermelés: 18.362.167 mázsát; ebből lett czukor 7%, vagy is 1.285.352 mázsa, s került ez 114 gyárból. Behozatott pedig nyers czukorban számítva 3.447 mázsa nádczukor; elfogyasztatott a szabad kikötők területén 211.450 mázsa; kivitetett 380 658 mázsa; e szerint az összes czukor mennyiség, mely a birodalomban elfogyasztatott,

1.110.591 mázsára ment; miből minden főre 2.92 font esett!

Harmincz évnek lefolyása után tehát a cukor-répatermelés *ötvenszer*; a cukortermelés pedig *hatvan-nyolczszor* akkora lett, mint volt az előtt; a cukor behozatal ellenben ugyanezen idő alatt megapadt 537.325 mázsával!

Ezen számok, kedves barátom, nagy tanulságot rejtenek magukban. Mutatják azon hatalmas életerőt, melylyel a cukortermelés a birodalomban bir; s kezkeskednek egyuttal arról, hogy a fejlődés ez irányban, ha csak egyszer a mesterkélt akadályokat egy helyesebb felfogásnak elhárítani sikerül, mily roppant gyarapodás és lendületre képes még.

De nézzük a cukortermelés mozgalmait, kiterjedtebb vonásokban.

1828-ban tőn a répacukor előállítás egész Európában 140.000 mázsát; 1857-ben felemelkedett már ezen termelés 3.500.000; 1865-ben pedig 10.570.000 mázsára.

Perczentekben kifejezve volt egész Európában:

	Koloniális cukor %	répacukor %	fogyasztás egy főre #
1828-ban	98.51	1.59	2 52
1851-ben	77.42	22.68	6.20
1865-ben	66.66	33.33	9.30

Könnyű kiszámítani, mondja forrásunk, hogy ezen aránynak mikor kell megfordulnia, ha t. i. a mostani tényezők lényegesen meg nem változnak; és ezen esetben aligha kell már 30 esztendőnél több arra nézve, hogy Europa összes cukor szükségletét maga fedezze.

S annál valószínűbb ez, miután a cukortermelés a mostani árak mellett a kolóniákban már is alig fizeti magát; miután ottan a szabaddá lett és leendő munkás inkább más foglalkozások felé fordul; a rabszolgák ára pedig folyvást emelkedő félben van.

Tény, hogy az angol keletindiai gyarmatokban a cukortermelés nevezetesen apad. Csak Cuba, Mauritius és La Reunion szigetében tartja még magát, sőt némileg gyarapszik is. Tény továbbá, hogy az európai cukortermelésnek ez idő szerint már 700,000 mázsányi többletet kell évenként fedeznie; és ez öszszeg folyvást növekedőben van.

Tény nemkülönben az is, hogy a cukor fogyasztás Európában eddig szakadatlanul emelkedett. És ha egyszer itten ezen fogyasztást fejenként általában 20 fontra fel rúg, úgy a cukor kellék, mely e világrészben eddig 32 millió mázsára ment, 60 millióra fog emelkedni; sőt a mennyiben a népesség is, szaporodik, a fogyasztással és a jóléttel, bátran tehetni ezen eset beálltával. Európának évi cukor szükségletét 100 millió mázsára!

Látni ebből az európai cukortermelés roppant fontosságát és nagyszerű jövődjét.

És mely országok vannak, kedves barátom, hivatva a jövőt ez irányban főleg kielégíteni s hasznukra fordítani?

Franciaország, hol ezen termelés igen jelentékeny, miután gabnatermő területének máris mint egy hatod részét répacukor termelésre fordítja; ez irányban már nem nagy gyarapodást vehet föl. Ép oly kevéssé tehetik azt Belgium és a Németalföld.

Németország inkább kiterjesztheti még ezen

termelést határain; leginkább hivatvák és képesítvék azonban erre az *Austriai birodalom, hazánk és Oroszország*, mely utóbbi ezen iparág ápolása és fejlesztése körül mondhatni, igen sok kimélettel és eszélyességgel jár el. Jól értesültek szerint ugyan is Oroszországban jelenleg egy mázsa nyers répára alig esik több *három* krajczárnyi adónál; holott mi, fizetünk 41-et!

Szem előtt tartva ezen mozzanatokat, látjuk, hogy a cukortermelés kérdése mily háladatos keresetet rejt magában hazánk s a birodalom egyéb országai számára, különösen azon esetben, ha ezen termelés, mikép előbbeni levelemben kifejtettem, a tiszta haszon alapján megadóztatva, fejlődésében szabadon gyarapodhatnak, s magára ölthetné azon mérveket, melyek a dolog természetes folyamában önkint bekövetkezni fognának. Nemcsak őszszes gazdasági életünk nyerne ezen esetben hatalmas lendületet; de olcsóvá válnék a cukor, fogyaszthatnák azt a szegényebb sorsu emberek; és saját szükségünk fedezésén túl, vihetnénk abból a külföldre is nagy mennyiségeket.

És miután a gondviselés hazai állapotaink legújabb fordulatát megérnünk engedte, hiszszük is, hogy kormányunk e fontos kérdést, mihelyt csak teheti, a birodalom másik részének kormányával, átható tárgyalás alá veszi; s reményljük, hogy ezen tárgyalásoknál már nem az eddig fennállott szűkkörü fiskálitási tekintetek lesznek a döntők. Hogy ne legyenek: a mellett szól mezei gazdasági életünk gyarapodása; a mellett: a szegényebb osztályok érdeke; a mellett: a rövid időn bekövetkezendő nagyobb állami bevétel ezen cikk után; a mellett végül az is:

hogy nekünk nincsenek gyarmataink, melyeknek érdekében a cukortermelést ide haza, mesterségesen kellene drágítanunk! . .

Adja Isten, hogy úgy legyen!

Azon reményben, hogy érdekkal fogod áttekinteni a jelenlegi cukor fogyasztás főnkinti mennyiségét az európai népeknél, ide iktatom a következő egybeállítást.

	<i>Vám font.</i>
Angliában esik egy főre	37.
A Hanza városokban	25 ⁶ / ₁₀
Franciaországban	14 ⁷ / ₁₀
Hollandiában	13 ⁵ / ₁₀
Belgiumban	13.
Svéd és Norvégországban	11 ⁷ / ₁₀
Dánországban	11 ³ / ₁₀
Schweiczban	10 ⁶ / ₁₀
Német vámterületben	9 ³ / ₁₀
Spanyolországban	6 ⁶ / ₁₀
Olaszországban	5.
Ausztriai birodalomhan	2 ⁹ / ₁₀
Oroszországban	2 ² / ₁₀

Nem volna jó, kedves barátom, ránk nézve, ha eszébe jutna valamely szeszélyes statusgazdának a kultura fokát az elfogyasztott cukor mennyiségével — kapcsolatba hozni!

Isten veled a viszontlátásig; a midőn majd a szeszgyártásról szólhatunk.

XIV.

PEST, 1867. marc. 17-én.

Kedves barátom!

Ha gazdasági állapotaink és vagyonosodásunk emelkedése és javulásának egyik előkelő feltételeül tekintendő a czukortermelés fejlődhetése; ugy valóban egészen ugyanazon szempont alá esik a szeszgyártás is, és pedig semmivel sem csekélyebb mérvék szerint.

Ez is, mint amaz, oly gazdasági terményeket váltóztat át világkereskedelmi áruvá, melyek ez átalakítás nélkül igen gyakran még csak nyomott áron sem lennének pénzzé tehetőek körülményeink közt.

Itt van például tengeri, burgonya és répatermelésünk, itt rozsunk; melyektől, ha elképzeljük a szeszszé alakíthatást, azok igenis feltételes értékű dolgokká válnak azonnal.

Ez ime, a szeszégetésnek egyik eléggé meg nem becülhető haszna. A másik pedig abban áll, hogy a szeszgyártás által felföldi szegényebb talaju gazdaságaink; továbbá alföldi terjedelmes homoktéreink; végül a közlekedés áldásaitól el fekvő számos részei hazánknak, egyaránt módot és alkalmat találnak, burgonyájukat, rozsukat, kukoricájukat jutalmazólag értékesíthetni; moslék és trágyához juthatni; s

ezekre támaszkodva, mind az állattenyésztést, mint pedig a kizsarrolt földek termőerejét emelhetni!

Hazánknak valóban számtalan oly vidéke van, melyek azóta, hogy a szeszgyártás az egyes gazdaságokban, a helytelen és magas adók miatt, ugyszólván lehetetlenné tetetett, szemlátomást süllyednek és szegényednek. Nézd meg csak, kedves barátom, mi lett a felföldi agyag, és mi az ugynevezett alföldi homok gazdaságokból a pálinkaházak bezárása óta? A válasz — leverő! Aszkórba estek ezek mind; s vágatva haladnak pusztulásuk felé!

S kérdezem: van-e az államnak abban érdeke s ahhoz joga, hogy a közszükségek fedezésére, oly formán szedje az adót, hogy az által egész vidékek anyagi jóllétét csorbitsa, vagy épen alapjaiban rendítse meg?

Ehhez joga nincs; de sőt midőn ily formán cselekszik, olyasmit tesz, mi az ő természetes feladatával egyenes ellentétben áll.

Fizettesse a pálinkaházakat kellőleg és arányosan a haszonhoz; de ne tegye őket a gazdaságok számára lehetetlenné; mert ezáltal épen azon területek gazdasági termelését ássa alá, melyek a természetől amugy is mostohán lévén megáldva, megnyomorittatás helyett, inkább kiméletet és segílyt várhatnának.

A ki tudja, hogy mily nehéz feladat a gazdára nézve, egy szegény és kizsarrolt földü gazdaságon kellő mértékben természeteni takarmányt; a ki tudja, hogy takarmány nélkül a gazdaság mily hálátlan és gyarló valami; a ki tudja, hogy a felföldi hideg agyag, s az alföldi forró homoktalajokon csakis burgonyát

és rozstot lehet némi sikerrel és haszonnal termelni; s a ki tudja végül, hogy a pálinkaházakból származó moslék segélyével a szalma mennyivel előnyösebben használható föl: az valóban csak igazat adhat nekem, a midőn az ily gazdaságok irányában a pálinkaházak létezését, a legfőbb javító és éltető tényezőnek, sőt valódi életfeltételnek tekintem. Nélkülök ezen gazdaságok soha sem emelkedhetnek föl; sőt a mennyiben létezésük már egyszer ezekre volt alapítva, hanyatlásuk, feltartóztatlan.

Országos gazdasági egyesületünk, egy a szeszgyártás tárgyában mult évben kiküldött bizottmánya, *Wodianer Albert* ur elnöksége alatt, alkalmából azon tárgyalásoknak, melyek 1865-ben Prágában, szintén a szeszgyártás bajait illetőleg tartattak, igen becses véleményt állapítván meg; e munkálat főbb részeit közlöm ez uttal veled. Megérdemli e votum, hogy minél kimerítőbben vétessék fontolóra.

Ezen munkálatokból látjuk, „hogy 1863 óta, következésében az elhibázott adóztatási módnak, az egész birodalomban 4364 szeszgyár szüntette meg működését; és ezen számból a nagyobb rész hazánkra esik; miután csak az ugynevezett budapesti ipar és kereskedelmi kamara területén 1855-től fogva, 648 pálinkaház szünt meg dolgozni!

Helyesen jegyzi a vélemény továbbá meg, hogy nálunk a viszonyok mennyire különböznek a csehországiaktól; hol a szeszgyártás csaknem kizárólag burgonyából történik; holott nálunk ezen czélra a rozsa, a tengeri, sőt most már hozzá tehetjük — a czukorrépa is feldolgozási anyagul szolgál.

Azon módózatokról, melyeken a szeszgyártás

megadóztatása a birodalomban az utóbbi időben keresztül ment, a hivatkozott vélemény a következőleg szól.

A *czefre* adó (*Maische Steuer*) volt az első, melyet velünk megismertettek. A kivetett adó, a napról-napra bejelenteni köteles, beégetett folyó számok, s adóhivatali kimutatások által nyilvánított erjesztő kádak tartalmához képest fizettetett. Egy egész hónapra, napról-napra előre be kellett jelenteni, mely számú kádokban történik keverés és melyik mikor jön a lepárolási készülék alá? A mellett meg volt hagyva, hogy csak oly *czefrék* jöhetnek bizonyos időben főzés alá, melyek előre meghatározott napokon kevertettek; egész pontossággal fel kellett jelenteni a bekevert nyers anyagokat faj és mennyiség szerint; s az adóösszeget ahhoz képest előre le kellett fizetni.

A legcsekélyebb eltérés a bejelentési rendtől; a legkisebb késedelem az óra és perczszámra bejelenteni tartozott égetési eljárásnál, mint adóáthágás toroltatott meg, s ebbe a legnagyobb pontosság és elővigyázat mellett is bele lehetett esni.

S mind a mellett nagy tér nyílt a kijátszásra ezen adóztatási módnál; különösen mig fenállott a 96 órára kiszabott erjedési időtartam; mert ha a pénzügyi illető hivatalnok a féllal egyetérteni akart, a család egyáltalában nem feküdt a lehetőség határain kívül. Később az erjedési időt 72 órára szoritották; de kijátszás ekkor is történhetett, habár csekélyebb mértékben. . . . Bebizonyult üzletfelakadás esetében, az adó folyamodás útján visszafizettetett ugyan; ámde, ha ily üzleti háborítások minden alapos ok nélkül állapítottak volna meg, és adó visszapótlások, illeték-

telenül fizettettek ki, ez az állam s a jóhiszemű szeszgyáros kárára történt; noha majd soha sem lehetett e tekintetben valamit bebizonyítani.

A burgonyából való égetés, a kukoriczából valóhoz képest, a nyert szeszterméket illetőleg, az adózásnak ezen módjánál világos hátrányban állt; miután egy akó burgonyaczezfréből mindig jóval kevesebb szeszt lehetett nyerni, mint egy akó kukoriczaczezfréből; ellenben az így előállott adókülönbséget a feldolgozott két anyagból nyert termény árának különbsége rendesen kiegyenlítette. Az értelem és szorgalom megtalálta jutalmát, ha a gyáros értett ahhoz, hogy az adó alá eső tértartalomba, minél több nyers terményt keverjen be; és mesterséges erjesztés által, minél nagyobb szesz eredményt huzzon a bekevert nyers termény után.

Az adózás e neme, egy szóval, mert terhes volt és semmi megfelelő ellenörködést nem nyújtott, sem pedig a becsületes iparost nem védte a nem becsületes ellen — megszüntetett; s behozták aztán helyébe a *terménynek* a megadóztatását.

Megelégedésnek azonban e rendszer sem örvendhetett sokáig. Legigazságosabbnak látszott ugyan, miután az ember szerinte azért fizetett a mit termelt; s különösen előnyösnek tetszett a gazdasági szeszégetéseknél, mert miután nem a bekevert anyagok, hanem a nyert szesz után fizettetett az adó, mindenféle hulladékokat (Abfalle) fel lehetett használni, s bár a kukoricza szeszégetés a burgonya és szörp (Melasse) égetéshez képest, a termény megadóztatása által tetemes hátrányba jutott, miután a két utóbbinál sokkal olcsóbb nyers anyagok használata folytán a nyert

szeszeredmény is jelentékenyen olcsóbb számítást engedett, mint a kukoriczából való égetésnél: mindamellet megnyugodtak egyelőre e rendszerben, mert az idevonatkozó pátenst, a szeszgyárosnak korlátlan üzletszabadságot helyezett kilátásba; sem idő, sem kád, sem a bekeverendő anyag milyensége és mennyisége által nem lön megkötve s megadóztatás alapjául, csupán a termelt szesz szolgált, melynek, ellenőrzés végett, egy e célra alkotott s a lél csőre alkalmazott mérő készüléten kellett átfolynia.

Kitűnt azonban csakhamar, hogy a mérőkészület becsületes iparos kezében a termelés legcsalhatatlannabb ellenőrért képezte ugyan; ellenben más embe reknel kiszámíthatlan visszaélésekre szolgált eszközül. Kitalálták ugyan is e készülék megállításának a módját, s ezzel természetesen oda lett a csalhatlanság is. . . . A vége egy szóval a lett a dolognak, hogy kevés szeszgyár fizetett becsületesen; s nem segített a dolgon semmiféle ellenőrködés. Az eredeti szándék, melyet a kormány magának a termény adóztatás behozatalával kitűzött, teljesen meghiusult; s így kénytelenítette látta magát az adóztatásnak ezen módjával is felhagyni,

Vannak még most is sokan, kik a *termény* megadóztatása mellett kardoskodnak; ezeknek azonban előbb egy csalhatlan és kijátszhatlan mérőkészületet is kellene felmutathatniok, a mivel mindeddig nem birunk; s nem is hiszem, hogy egyhamar birjunk.

Jött ezek után az ugy nevezett *átalány rendszer*, mely az 1865. oct. 18-án kelt rendelettel hozatott bé. Az minden szeszgyárosnak a maga telepén teljes szabadságot enged, s kiki annyi és oly nyers anyagot

dolgozhat fel, a milyen s a mennyi neki tetszik; a gyártási készülék lehet bár minő; az erjedés tartama nincs meghatározva sem kikötve; hanem azon helyes felfogásból indulva ki, hogy minden viszonyok tekintetbe vételével egymásra 60 óra elegendő az erjesztésre: a patens három részre osztja a minden szeszgyárban meglevő, és a többi készülékkel öszhangzásban a tulajdonos által tetszés szerint elhelyezett erjedényeket s aztrendeli: hogy egy e három rész közül szolgáljon a megadóztatás alapjául, egyszersmind föltevén, hogy egy akó czefréből $6\frac{1}{2}$ lélmérő fokot nyerhetni. Nem ismer s nem tesz különbséget a szeszgyárakban, a nyers anyagokban, a helyi körülmények s az ügyességben; habár a szörpégetés a legolcsóbb, a kukoricza égetés pedig a legdrágább anyagból dolgozik is, de az utóbbinál ha nem több, legrosszabb esetben a felvett $6\frac{1}{2}$ fok minden esetre nyerhető; míg a burgonya és szörpégető gyárak messze maradnak a mennyiség mögött; s ha a két utóbbi gyártás már abban kárpótlását nem találná, hogy olcsóbb anyag áll rendelkezésére, a különbözet még is teljesen kiegyenlítettik, miután a burgonya gyártás 24, sőt a szörp gyártás épen 18 óra alatt érleli meg a czefrét; mi a legügyesebb kukoricza gyártónak, a legkedvezőbb körülmények közt is csak 48 óra alatt sikerül. Végre mind ezen szeszégetéseknél, oda viheti a gyárvezető szorgalma és ügyessége a dolgot, hogy a czefre még rövidebb idő alatt megerjedjen; a megadóztatás alá eső erjedények ennél fogva gyakoribb használat alá jöhetnek, a szesznyeremény nagyobb, s épen azért az adó kisebb lesz.

Azon igen gyakran és joggal nyilvánult óhajtság

is, hogy az adó megszabása ne legyen magasb, mint Poroszországban, az új patens által szintén teljesebbé ment. Poroszországban, a mi pénzünk szerint, a lélmérő fokától $4\frac{3}{10}$ krt tesz a szeszadó, s ha bár az nálunk jelenleg hasonló foknál 6 krra van határozva, tényleg sem a szörp, sem a burgonya, sem pedig a kukoricza égetéstől nem fizetnek többet, mint a porosz hasonló szeszgyárak, mert tekintettel a gyorsabb erjedés, és nagyobb szesztermelésre, a kölcsönös előnyök és hátrányoknak pártatlan összehasonlítása, s az efféle különböző üzletek megkivántató okos kezelése mellett, csak kevés oly szeszgyár van az osztrák monarchiában, mely ne tudná az 1865-ik oct. 18-ki patens által fokától 15 krra határozott adót 11 krig leszállítani, ha pedig fokától csak 11 kr fizettetik, akkor a lélmérő-fokra $2\frac{1}{2}$ — 1% . itt is csak nettó $4\frac{3}{10}$ kr esik. Annál fogva az adózatásnak sem módja sem megszabásában nem felel annak oka, hogy Poroszországgal még mindig nem elegendőleg versenyezhetünk, minél fogva e baj ellen a segély a kivitel megkönnyítésében keresendő. De e tekintetben is félre nem ismerhető oltalmat nyújt nekünk, a nálunk jelenleg alkalmazott adómegszabás. Mint az előbbi pontban kifejtettük, mi Ausztriában és Magyarországon csak $4\frac{3}{10}$ kr adót fizetünk minden lélmérő-foktól, az exportnál azonban a patensben meghatározott egész 6 kr. vizsafizettetik, és ez által tényleg $1\frac{6}{10}$ kr elpárlási kárpótlást nyerünk.

A kivitel másik lényeges előmozdítását tulajdonkép csak eddigi magas vasuti áraink alább szállításától várhatjuk, és sürgető szükség. hogy a vasutársulatok, saját érdekeik helyes felfogása mellett, iparkodnának e tekintetben megtenni, a mi tőlük telik.

Vége kívánatos volna a másodszeri pároló készülékek (rectifications Apparate) szaporítása: mert ez a jelentékenyebb szesz kivitel leginkább lehetővé tenné.

Mennyire hátra vagyunk mi a kivitelben, következőleg mennyire szükséges azt elősegíteni, mutatja az utolsó öt év alatt történt kivitel. Auszriából, ugyan is:

1860-ik évben kivitetett	64,795.	vám mázsa.
1861-ik " "	78,515.	" "
1862-ik " "	32,212.	" "
1863-ik " "	42,690.	" "
1864-ik " "	103,236.	" "

Már ha az 1864. évi kivitel örvendetes növekedést mutat is, még sem érte el az a megfelelő kiterjedést, és a vámegyleti tartományokból a fontos olasz piacokra történt kivitel nekünk felette nagy versenyt okozott, mi a következő adatokból látható:

1860-ik évben kivitetett	178,553.	vám mázsa.
1861-ik " "	142,399.	" "
1862-ik " "	130,555.	" "
1863-ik " "	152,086.	" "
1864-ik " "	205,618.	" "

vám mázsa szesz (sprit) és pálinka vitetett szárazon Triesztbe. — Feltéve, hogy a kivitt osztrák szesznek három negyed része Trieszten megy át, mégis világos, miszerint 1864-ben circa 125,000 vám mázsával több szesz érkezett Triesztbe a vasuton a vámegyleti tartományokból, mint Auszriából.

Több megy tehát ezen czikkből Auszrián át, mint Ausztria kivisz Olaszországba; és általában az ausztriai kivitel aránylag, és összehasonlítva igen gyengén van kifejlődve.

Sokkal nagyobb a szesz kivitel Franciaország-

ból és a vámegyleti tartományokból, ugyanis az első évenként körülbelül 400,000, az utóbbi pedig 450,000 vám mázsát visz ki, midőn az osztrák birodalom országaiiban a termesztés, és kedvező körülmények e verseny legyőzését igenis lehetővé tennék. Igaz ugyan, hogy a szeszadó úgynek legutóbbi rendezése a monarchiabeli szesztermelést, a szomszéd poroszországgal megadóztatásra nézve igen egyenlő lábra állította, de tekintve azt, hogy Poroszországban a szeszfőzés általán véve a mienkhez képest tökéletesebb, s hogy ott a belközlekedés a nagyobb mennyiségű kő- s vas-utak által jutányosabb; kívánatos: miszerint az állam kormánya gondoskodását még nagyobb mérvben irányozza szesztermelésünkre, mi által a gyártás és kivitel emelkedni, az adó összeg öregbedni, s a belföldi nyers termények ily utoni értékesítése, s az ezzel kapcsolatos miveletek folytán a mezei gazdaság is lényegesen gyarapodni fog.

Még csak az ellenőrzésről kell említést tennünk, melyet sem a czefre, sem a termék megadóztatásánál nem lehet oly könnyen, és biztosan teljesíteni, mint az általány rendszernél, mert itt csak annak megalapításáról van szó: nincs e használatban több erjesztő edény, mint bejelentetett, miről pár percz alatt meg lehet győződni. Az ellenőrzés ez egyszerűsége az általányozásnál a felügyeleti személyzetnek tetemes apaszását engedné meg, mi lényeges ok arra, hogy az általány — adóztatás fentartassék, mert egyrészt a termelő így könnyebben mozog, más részről pedig a kincstár nagy megtakarításokra képes.

Félreértésekre vezethet azonban az 1865 oct.

18-ki patensnek azon pontja, mely az általányt az egész szeszégetési idényre nézve megszabja. Ohajtandó volna, hogy — minden kétely elhárítása végett a szeszégetési idény tartamát a gyártulajdonos a körülményekhez képest minden megszorítás nélkül nemcsak meghatározhassa, hanem a már meghatározott idényt meg is rövidíthesse, mert az égetési időszak alatt oly kedvezőtlen körülmények állhatnak be, hogy a gyáros — ha csak nagy veszteséggel nem akar égetni — a gyártást félbenhagyni kénytelen; de lehet az az eset is, hogy legelőn félig hizott marháját moslékon kívánja tovább hizlalni, és e miatt csak rövid égetési idényre volna szüksége.

Ime, kedves barátom, az általány rendszer, mely helyesen alkalmazva és kivive, *legközelebb áll a tiszta haszon rendszerhez*, szintén egyik bizonyosága annak, mennyire érdekében állana az államnak, mindenütt a hol csak lehetséges és kivihető, a megadóztatást, az elért s nagy átlagban elérhető tiszta haszonbeli eredményekhez kapcsolni. . . . Én pedig megvallom, a pálinkaházaknál is lehetségesnek tartom a tiszta haszonnak megállható kipuhatólását. Munka, szakértelem s az állam részéről egy kis jó akarat és belátás kell csak hozzá.

Ez alapon minden foglalkozás többet vagy kevesebbet adózhat, de adózni mindig csak a fölöslegből fog; holott más utak és módok szerint igen könnyen, az üzletnek tökéértékei támadtatnak meg.

Alkalmilag a *dohány kérdéstről* mely a magyar embert és gazdát annyira érdekli, akarok szólni.

Isten veled!

XV.

PEST, 1867. marc. 23-án.

Kedves barátom!

A dohánykérdésről ígérkeztem szólani. Beváltom szavamat; s iparkodni fogok e dolgot, mely a magyar népet oly mélyen érdekli, a lehető legnagyobb tárgyilagossággal kezelni!

Te kedves barátom, ismered az életet, s ismered a magyarországi ember érzéseit s gondolkozás módját; tudod ennél fogva, hogy mily örömnap lenne az széles e hazában, mely azt hirdethetné hazánk lakóinak: hogy nincsen többé dohánymonopolium és hogy mindenki szabadon természetli a dohányt, szabadon adhatja el dohányát, épen úgy mint eladja most gyapját, borát, buzáját stb.

Az a nap, mely ez eredményt hirdetné, epochális lenne népiinkre nézve; s azon kormány, mely ezt lehetőségessé tenné, úgy hiszem, nagyban megerősitené az alapokat közállapotaink számára is.

A kérdés, mely itt önkint elibénk áll, nem más mint hogy: „lehetséges-e a dohánymonopoliumot az állam bevételeinek csonkítása nélkül, megszüntettetni?”

Mielőtt ezen kérdésre felelnék, vizsgálni akarom a dohányegyedáruság jó és rossz oldalait.

Jó oldala az egyedáruságnak, azon tekintélyes

évi jövedelem, melyet szolgáltató; és pedig oly fogyasztási cikk után, mely az életfenntartásnak nem levén mellőzhetlen tárgya, megadóztatásra különösen alkalmas. E jövedelem, még csak 1864-ben is közel 39 millió frtra ment. Ha e nagy összeg, az állam bevételeitől elesnék, más tárgyaknak a megadóztatása által kellene azt pótolni; és ez, tekintettel az amugy is eléggé megterhelt állapotokra, nem könnyű feladat volna.

Könnyű tehát, kedves barátom, megérteni azon ragaszkodást az egyedárusághoz, melylyel irányában a kormány viseltetik, daczára azon számos nehézségek és ellenszenveknek, melyek ezen intézvényt másrészt követik.

Ragaszkodik a kormány, a monopoliumhoz, vagy is inkább annak jövedelméhez, mert azon meggyőződésben van, hogy e jövedelem a monopolium feladásával, szintén megfogna fogyni, ha nem szünni, és mert nem látja alkalmas módját e jövedelem csökkenés miképen történhető pótlásának.

A dohány egyedáruság, egy másik, és pedig hazánkra nézve előnyös oldalát abban lehet keresni és találni, hogy t. i. a birodalom minden minden egyéb országaival szemben, hazánkban enged a kormány aránylag a dohánytermelésnek legnagyobb tért; s úgy annyira gyakorolta ezt legujabb időkhöz, hogy több ország, melyben pedig szintén lehetne termelni dohányt, ezen termelésből egészen kizárva volt és van.

Előnye végül a dohány monopoliumnak az is, hogy ezen intézmény, a fogyasztás természetes növekedésével, folyvást nagyobb és nagyobb bevételi eredményeket szolgáltat a kormánynak.

Hátrányai közé tartozik ellenben mindenekeelőtt

az, hogy ezen adó, a mint ma fennáll, ahhoz képezt a mit az államnak pénztárába tisztán befolyat, szerfelett drága. Azért ugyan is, hogy közel 39 millio ft. maradjon az államnak, kénytelen az a fogyasztó közönségtől e czimen csaknem 59 millio ftot beszedetni. Látni ebből, hogy a kezelési költségek az adózók által fizetett nagyszerü sommából, mily tetemes részt vesznek igénybe. . . Drágasága tehát nagy hátrány; s e hátrány annál sulyosabb, mivelhogy e nagy terhet, az adózó népnek legszegényebb osztálya érezi és viseli leginkább. Tény az kedvs barátom, hogy a szegény földmivelő nép ma dohányzási szükségleteért legalább is *ötször* annyit fizet, mint fizetett akkor, a midőn dohányát még szabadon vehette és adhatta.

Hátránya a dohánymonopoliumnak, hogy fennállása mellett nem fejlődhetik ki teljesen a dohánytermelés, nem a kereskedés s nem a gyártás. Drága levén ugyan is annak egész szervezete s eljárása, a hasznot főleg a nyers anyagnak lehető olcsó vásárlásában s a készitménynek minél drágább eladásban keresi. Ámde olcsó ezen bevásárlás igazán és tartósan csak addig lehet, míg a külföldi vevők concurentiája távol tartatik. Ezek pedig önkint távol tartják magukat oly országtól, melyről tudják, hogy abban a dohányra nézve monopolium létezik. A dohány egyedáruság mellett ennél fogva nem leszen soha igazán nagyszerü és szabályos kivitelünk. Ha élénkebb kivitel előfordul is, mint például legközelebb történt, ez csak mint kivétel a szabály alól tekintendő. És ha igazságosak akarunk lenni, nem lehet elvégre kárhoztatni a monopolium kezelőit sem, ha ők — míg az egyedáruság fennáll és attól sok, minél több jövedelmet várnak — minden külföldi

nagyobbszerü vásárlásoknak, melyek a nyers anyagnak az árát, a dolog természete szerint felszöktetik, természetes ellenei.

Tudom én azt, kedves barátom, hogy vannak nálunk oly nézetek is, melyek azt tartják, hogy a monopolium, a mint az az utóbbi időben kezeltetett, az országra nézve, inkább hasznos, mint káros; miután azon 7—800.000 mázsa dohánynak legalább, melyet az egyedáruság évenként saját céljára szükségel, általa *biztos* vevője van. S a mennyiben hazánkban, éppen a biztos eladhatás, gazdasági életünk egyik legnagyobb hiánya: a fölebbi körülményt nem is lehet kicsinylőleg tekinteni!

Miután azonban az emberek hitük és meggyőződésük szerint boldogok vagy boldogtalanok, s nálunk a nemzetnek legnagyobb része a véleményben van a monopoliumról, hogy az igen is nagy mértékben akadályozza az ország anyagi fölvirágzását: ugy hinném, már csak ezen tekintetnél fogva is megérdemlené átható megfontolás alá venni ezen kérdést, és ha találtatik mód, mely az államnak dohány utáni jövedelmét pótolhatná, az általában károsnak hitt, s nem szeretett monopoliumot megszüntetni.

Arról, hogy a monopolium az államból gyárost és kereskedőt is csinál, noha tudva van, hogy ő ép oly kevéssé való gyárosnak mint kereskedőnek: csak annyiban emlékezem meg, a mennyiben ezen fölcserélt szereplés, a fogyasztó és termelő közönségnek ismét jóval többjébe kerül, mintha a dolog természetes folyamában e közvetítés érdekelt, szakszerű, s ez okon életrevaló magánérők által hajtatnék végre.

Rosz oldala a monopoliumnak: hogy vétkeket s

kihágásokat teremt ; és hogy midőn ezeket bünteti, oly szigorú rendszabályokhoz kénytelen folyamodni, melyek a vétkezőt gyakran teljesen tönkre teszik. Ezen hatásának vonatkozása áll és igaz az egész biradalomra nézve, leginkább mégis hazánkra sulyosodik ; a hol t. i. a dohánytermelés a népnek régi időktől fogva, kedvelt és szabad foglalkozása levén ; az természetesen sehogy sem tudja megérteni, hogy miképpen lehessen az bűn, ha a maga természetete dohányt használja és ha abból egyegy mennyiséget a pénzügyőrök szemei elől elrejt. Az ily felfogású ember, kedves barátom, ha kihágásban utóléretik, s ha büntetésképen egész vagyonságját veszíti is el, magát bűnösnek egyáltalában nem érezi ; hanem igenis igazságtalannak tartja azon hatalmat, melynek nevében vele ilyképpen elbánnak. Nyomor és gyűlölet marad az ily embernél lakolása után egyedül hátra, a nélkül, hogy javulna s a nélkül hogy elhinné, hogy vétket követett el akkor, a midőn verejtékének gyümölcsét, adózatlanul fogyasztotta. Nincsen hatalom, mely őt más nézetre vezethetné!

Hátránya a monopoliumnak : hogy sulyával a biradalom nem minden országait és részeit terheli egyenlőn. Midőn ugyanis azon országok, melyek dohányt nem termelnek ; csak azon adót fizetik, mely a dohány fogyasztásával jár, akkor a dohánytermelő országok adóznak abban és azáltal is, hogy terményöket olcsóbban kénytelenek az államnak átengedni, mint a hogy azt értékesíthetnék, ha a termelés, gyártás és kereskedés szabadon mozoghatnának.

Akadály a monopolium, a szabadkereskedés eszméjének követelései felé való közeledhetésben is, tekintünk bár a német vámterületre vagy egyéb combi-

natiókra. Mindaddig mig monopoliium lesz a birodalom területén — a szabad kereskedés eszméje — egy szép költői kép marad!

Végül a monopoliium, politikai tekintetben is oly valami, különösen hazánkban, mely az itteni népnél a kormány irányában igazi jó hangulatot megeredni és elterjedni aligha enged. Lidércz ez, mely a népet folyvást nyomja. Mozgalmas időkben, ez okon a dohánymonopoliumban, mindig igen hatásos és használható fogantyút lehet találni arra, hogy a népet a mozgalom számára megnyerhessék. A nép szívesen fogná bizonyára látni azon mozgalmat, mely a monopoliium megszüntetésével köszöntene be.

Ennyi és ily hátrányai vannak a dohánymonopoliiumnak! Ezen hátrányok árán vásároltatik meg azon bevétel, mely az államnak a dohányegyedáruságból fakad. Nagy ár valóban. A hozott áldozatok, szerintem olyanok, hogy az érettük nyert, megvallom tetemes anyagi előnyöknek, aligha lehet igazán örvendeni. Én legalább súlyosabbnak tartom az általa okozott hátrányokat, semhogy örvendetesnek és áldásosnak mondhatnám a nyújtott anyagi hasznot!

No de mára, kedves barátom, elég ebből ennyi! Majd a következő levélben fejtegetni fogom a tárgyat tovább!

XVI.

PEST, 1867. ápr. 2-án.

Kedves barátom!

Képzeld el a dohánymonopoliumot a birodalom határaitól, s nézzük, mily állapotok fognának annak helyében, rövidebb vagy hosszabb idő múlva, keletkezni önkint.

Megszüntetésével: szabad lenne a termelés az egész birodalomban, mi által egy nagy gazdasági és politikai követelménynek tétetnék elég; szabad lenne a fogyasztás és olesó, s ez okon, különösen a szegényebb néposztály által üdvözölt; szabad a gyártás, s ennél fogva sokkal jutányosabb és tökéletesebb; szabad a kereskedés; annak actiója tehát kiterjeszketné mindenüvé, a hol csak tárgya számára megfelelő vásár mutatkozna. Az állam ezen esetben terjedelmes gyárait és készleteit, melyekben nagy értékek fekszenek, pénzzé tehetné; mi által magán nem megvetendőleg segíthetne; politikai tekintetben nagy megnyugvás adatna a birodalom nemzeteinek, s különösen Magyarországnak; végül az állam jóval szabadabb kezeket nyerne egyszersmind, az előbb vagy utóbb megoldásra kerülő német vámegyesületi kérdés irányában is.

Kedves barátom, gondolkozó ember szemében figyelmet érdemlő momentumok ezek.

Ugy hiszem, megérdemlik, hogy egy messze előrelátó kormány, azon előnyökkel, a melyek bennök fekszenek, a gondjaira bizott nemzeteket és országokat mielőbb megajándékozni törekedjék.

Teheti-e ezt a monopolium jövedelmének feláldozása nélkül; s pótolható-e ezen jövedelem más uton, és pedig olyanon, mely nem birna semmiféle gazdasági és politikai hátrányokkal, s a birodalom népeinek, a midőn egyrészt rokonszenvével találkozónék, másrészt megadná a módot is, az államot az egyedáruság jövedelmeiért kártalaníthatni? — azon kérdések, melyekre felelnünk kell, s melyekre, ha megállhatólag felelhetnénk, meg volna adva egyszersmind a keresett megoldás is.

És véleményem szerint, a dohánymonopolium megszüntethető a nélkül, hogy az állam annak tiszta jövedelmét feláldozni vagy pedig helyette más czikkek és tárgyakra új adókat vetni kénytelen lenne; megoldható úgy, hogy a dohányadót ezentul is a dohányzók fizessék; megoldható olyformán, hogy a termelés, gyártás és kereskedés szabadon fejlődhessenek; sőt, hogy a dohányzó közönségnek minden osztálya sajátlag azon nyereségből fizesse dohányadóját, melyben részesülni fogna az által, hogy a monopolium megszüntetése után sokkal olcsóbb dohányt és szivart fogna fogyasztani; mi által oly megtakarításra tenne szert, melyből dohányadóját mindenki nagyon könnyen és nyereséggel a mostani adózáshoz képest — fizethetné.

A megszüntetendő monopolium jövedelmeinek e pótlását kereshetné és találhatná az állam, véleményem szerint, abban hogy:

„A husz éven tuli dohányzó egyéneket, bizonyos osz-

tályok szerinti sorozással adóztatná meg „dohányfogyasztási adó“ czim alatt; tartva ezen adóztatást, alulról kezdve, például 1½ frttal egész évre és egy személyre, s fölmenve több osztályon keresztül körülbelül 100 frtig,“ továbbá :

„A magányosok kezeibe átbecsátandó dohányárulási és gyártási jogot, bizonyos taksók fizetésével lehetne az üzlet nagysága szerint terhelni; s ezenkívül fizetnék ezen üzletek természetesen az évenkénti szokásos jövedelmi adót is.“

E két rendbeli forrásból, a monopoliumnak mostani tiszta jövedelme ki fogna kerülni; az állam tehát nem veszítene semmit, a lakosság ellenben tetemesen könnyebbülve érezné terheit; egy nevezetes foglalkozás végre vissza volna adva oda, a hová való — t. i. a magán ipar és szorgalomnak.

Nevezett forrásokból, adná az első a nagy összeget, a monopolium jövedelmeinek jóformán teljes pótlását; a másik pedig kisegítőleg szolgálna, helyettesíteni azon jövedelmet, mely elesnék az által, hogy a dohányzási korilletékből egy rész, mint tényleg nem dohányzó, kivétel alá kerülne.

Mielőtt javaslatom fejtegetésében tovább mennék, úgy hiszem, helyeselni fogod, kedves barátom, ha megérintem és tárgyalom már előre azon ellenvetéseket, melyek irányában felmerülhetnek.

Ezen ellenvetések körülbelül a következők lehetnek.

Mondhatják: hogy a tervezett osztály szerinti adóztatás nem felelne meg a szoros igazság követeléseinek; miután átlagos kiszabásánál fogva, az ugyanazon kategóriában levő erősebb és gyengébb dohányzót egyaránt terhelné; holott a mostani adóztatás szí-

gorun azon arányban tartja magát, a melyben a dohányzó több vagy kevesebb, jobb vagy rosszabb dohányt fogyaszt.

Mondhatják: hogy az osztályok szerinti megadóztatás állandósága miatt nem birna ruganyosság; holott a mostani rendszer azon arányban nyújt nagyobb eredményeket, melyben a dohányfogyasztás gyarapszik; mi pedig az eddigi tapasztalások szerint, évről évre tetemes haladást tesz; úgy annyira, hogy például az összes tiszta bevétel a dohányból az egész birodalomban volt:

1852-ben	17,210,987	frt.
1853-ban	21,382,625	„
1854-ben	22,129,915	„
1855-ben	25,866,491	„
1856-ban	26,557,517	„
1857-ben	26,646,179	„
1858-ban	28,923,793	„
1859-ben	19,190,943	„
1860-ban	35,051,951	„
1861-ben	36,707,602	„
1862-ben	40,671,741	„
1863-ban	38,583,440	„
1864-ban	38,939,009	„

Mondhatják: hogy az általam tervezett megadóztatás egy új nemét képezné az *egyenes* adónak, holott a mostani dohányadó *közvetett* adóztatás; ez utóbbi pedig elvénél fogva, mindig elibe teendő amannak.

Mondhatják: hogy a tervem szerinti osztályokba való sorozásnál, szükségkép némi önkénnyel kellene eljárni a kormánynak, mi tehát szintén kellemetlenül érintené az embereket.

Mondhatják végül: hogy a dohányzók sora nem kezdődik szorosan a huszadik évvel; hanem, hogy e koron alul is számosan dohányoznak; és hogy másrészt a husz éven felüliek közül meg sokan egyáltalában nem élnek dohánynyal. Tervem e szerint, a midőn egy részét a dohányzóknak illetetlenül hagyná, más oldalról olyakat érintene, kik igazság szerint nem fizethetnek dohányfogyasztási adót.

Felelek ezen tehető ellenvetésekre.

Hogy a javaslatom szerinti osztályok után az adóztatás nem felelne meg egészen a szoros igazság követeléseinek, abban van valami; azonban e körülménynek nem lehet fontosságot tulajdonítani, különösen annálfogva nem, mert a gondolatom szerinti átlagos adóztatás, mindamellet, hogy olyan lenne a minő, mégis mindenki által hasonlíthatlanul szivesebben fogadtatnék és fizettetnék, mint fizetik és szivelik a mostani rendszerrel járó megadóztatást; mely szegény és gazdagra nézve egyaránt terhes. A könnyebb terheletés és szabad mozgathatás ki fogna bizonyára mindenkit a javasolt móddal békiteni.

Hogy a tervem szerinti adóztatás nem birna kellő ruganyossággal, abban szintén van valami; azonban még sem oly egészen merev, mint tán első pillanatra látszik; miután az osztályadó esetében is lehetséges, ha kell, az egyes kategóriák utáni adóilletékeknek időszakonkénti mérsékelt emelése. Azután veszt ezen ellenvetés sulyából az által is, hogy az érintett emelkedés a monopolium mellett se lehet végtelen; miképz ezt az 1860—1864-iki éveknek már jóformán állandóságra vergődött eredményei mutatják.

Hogy a tervem szerinti adóztatás egy új nemét

képezné az *egyenes* adónak, holott a mostani közvetett adó, — közgazdaságilag tekintve — czélszerűbb s ennél fogva ajánlatosabb; az szerintem szintén csekély nyomatékú ellenvetés; mert hiszen az adózó utoljára is azon adót fizeti és viseli szivesebben, mely rá nézve könnyebb; s bizonyára nem sokat törődik azzal, hogy terhét direct vagy indirect adónak nevezik-e? Mekkora legyen pedig ez érdemben a különbség az eddigi, s az általam javaslatba hozott adóteher között, azt, kedves barátom, látni fogod később.

Hogy a tervem szerinti megadóztatás mellett, a különböző kategóriákba való besorozást a kormánynak némi önkénnyel kellene eszközölnie; erre nézve csak annyit mondok, hogy ez önkény, megfelelő eljárással, legnagyobb részben elkerülhető; és hogy ha abból valami el is követtetnék itt-ott, azt a haszon kedvéért az adózók bizonyára szívesen eltűrnék. Eltűrnék valóban, mert hiszen az eddigi adóhoz képest lenne minden kategóriának legalább is annyi nyeresége, illetőleg megtakarítása, hogy abból nemcsak a véleményem szerinti osztályadó kikerülne bőven, de jóformán ugyanannyi meg is maradna a dohányzó javára.

A mi illeti végül azon ellenvetést, hogy a dohányzók sora nem kezdődik szorosán a huszadik évvel; és hogy az ezen éven felüliek közt is számosan vannak, a kik nem dohányoznak; erre válaszom: hogy a huszadik évet azért fogadtam el határul, mert ekkor már a legtöbb fiatal ember dohányzik; és hogy legyen valamely bizonyos határozó vonalom. Hogy némely ifju ezen felállítás mellett adózatlanul dohányozhatnék; azt figyelmet érdemlő veszteségnek nem tartom, sőt inkább

nyereségnek annyiból, hogy e pár évi kedvezményezés csak annál bizonyosabb dohányzóvá tenné később az illetőt.

Hogy utóvégre azok, kik dohányt semmiféle formában nem fogyasztanak, dohányzási adót fizessenek, az, megvallom, nekem se fekszik szándékomban; ezen tehető ellenvetés tehát magától esik el. Ez érdemben folyamodvány útján nem lenne nehéz az illetőknek megadatni a fölmentetést. Hogy pedig ez irányban visszaélések ne igen történhessenek, annak elejét lehetne venni, kissé súlyosabban tartandó pénzbeli büntetésekkel, melyek az illetőket azon esetre terhelnék, ha utóbb a dohányzás mégis rájuk bizonyulna. Miután azonban a tervem szerinti osztályadók egyik kategóriában sem lennének súlyosak, nagyon valószínű, hogy a visszaélések is csak ritkán fordulnának elő. Mindenesetre célszerű, sőt szükséges volna az illetékes dohányfogyasztót egyszerű igazolási jeggyel ellátni.

Végig mentem, kedves barátom, a tervem irányában felhozható ellenvetéseken. Kiténtettem, hogy azok egyáltalában nem olyanok, hogy miattuk a nyújtandó sokoldalú előnyökről lemondani érdemes volna!... Adja Isten, hogy a tervezetet — úgy tekintsék mások is, s nevezetesen azok, kiknél ez idő szerint a megoldás van.

Következő levelemben átmegyek a megoldás részleteire.

XVII.

PÉST, 1867. április 7-én

Kedves barátom!

Mielőtt utóbbi levelemben tett ígéretemet beváltanám, engedd meg, hogy pár szóval legalább megemlékezhessem azon sajnálatos szándékról, mely hírszerint a dohány egyedáruság kérdését illetőleg létezni mondatik, s mely nem lenne kevesebb, mint a monopoliumnak bérbeadatása!

Kedves barátom! gondolatnak is szerencsétlen volna ez; sőt megvallom, valódi csapásnak tekinteném reánk s az egész birodalomra nézve, ha ezen dologból valami lehetne.

Ha a monopolium az állam kezében 'is rosz és hátrányos intézmény; elképzelheted, hogy mi lenne belőle tőzsérek kezeiben; kiktől természetesen mindazon kimélő tekintetek, melyek az államot vezetik, egészen idegenek, és kiknek ezen állítólagos bérbevételénél nem volna más céljuk, mint nyerni a monopoliumon a mennyit csak lehet.

A monopoliumnak illetén kezelése, valóban nem volna más, mint sokszorosán fokozott kiadása ezen intézmény minden hátrányainak; és azért nem is hihetem, hogy a mostani alkotmányos formák uralma alatt, találkozzék kormányférfiu, akár innen, akár

tul a Lajthán, a ki ezen *török* rendszernek komolyan szószólója lehetne.

Ha a státus elvégre le akarna tenni az egyedáruságról, az minden esetre üdvös és szerencsés gondolat lenne; ámde ugyanakkor kétszeresen óvakodjék olyanemü rendszabálytól — mely a népek sorsát a mostani állapothoz képest még rosszabbra forditaná.

Adja az állam az egészet a nemzetnek át; a nemzet pedig szabadítsa meg magát tőle, az általam javaslatba hozott módozat szerint. Legyen, ha úgy tetszik, ő a bérlő s a fizetendő árért ajándékozza meg önmagát, a minden iránybani szabad mozgathatással. Ennek már aztán volna értelme; mert a termelés, gyártás és kereskedés felszabadulásával nagy malszt árasztatnék a birodalom összes lakosaira; és az állam szintén megkapná közmegelegedése mellett az egésznek, a monopoliumból fakadt eddigi tiszta bevételeit!

De menjünk most, kedves barátom, a megoldásra át.

A mostani dohánymonopolium jövedelme, véleményem szerint pótlását találhatná a következő *nyolcz osztály* szerinti adóztatásban; u. m.

I.	osztály	évenkint	. . .	1 ft. 50 kr.
II.	"	"	. . .	3 " — "
III.	"	"	. . .	6 " — "
IV.	"	"	. . .	9 " — "
V.	"	"	. . .	12 " — "
VI.	"	"	. . .	25 " — "
VII.	"	"	. . .	50 " — "
VIII.	"	"	. . .	100 " — "

Hogy a besorozás ezen osztályokba minél kevesebb önkényvel, s minél több elérhető megnyugvással

hajtathassék végre; szükséges melléjük bizonyos számbeli qualificatiót állítani föl; mire nézve alkalmasb valamit találni nem lehet, mint az adó alá vonandó egyénnek hozzávetőleges jövedelmét; melynek kiderítésére szerintem elég lenne egy részt magának az adózónak nyilatkozata, másrészt pedig a nyilvános tudomás.

Megfelelne pedig szerintem az első osztálynak 100 ftnyi évi jövedelem vagy kereset; a másodiknak 100 fton féltől 300-ig; a harmadiknak 300—600; a negyediknek 600—1200; az ötödiknek 1200—2500; a hatodiknak 2500—5000; a hetediknek 5000—10,000; végül a nyolczadik osztálynak 10,000—20,000 ft s ezen felül határtalanul.

Lenne e szerint, kedves barátom, a legkisebb évi dohányadó 1 ft. 50 kr.; a legnagyobb pedig 100 ft.!

Önkint előálló kérdések: hogy ezen adóztatás terhes lenne-e? és hogy: ezen eljárás a monopoliumnak eddigi tiszta jövedelmét miképpen adná ki?

Hogy ezen adónak mérsékelt voltát kellőleg megítélhessük, legezészerűbb azzal egybevetni, a mostan fennálló dohányzási terhet; mely érdemben, tájékozást szolgáltat a következő hozzávetőleges számítás.

Hat darab 7 kros szivar fogyasztás naponkint, kerül most egy éven át: 153 ft. 30 krba; ugyanannyi 6 kros 131 ft. 40; ugyanannyi 5 kros 109 ft. 50; ugyanannyi 4½ kros 98 ft. 55; ugyanannyi 4 kros 87 ft. 60; ugyanannyi 3 kros 59 ft. 70; ugyanannyi 2 kros 43 ft. 85 s ugyanannyi 1½ kros 32 ft. 85 krba!

Ezen árak az egyedárusság által gyártott szivaroknak árai; s a *hat* darabnyi átlag, melyet egy napi fogyasztásul fölvettem, bizonyá: inkább alatta, mint

fölötte áll a valóságnak. . . A terheltség mégis, a mint látod, kedves barátom, mily tetemes!

Hogy ne fizetnék tehát az illetők az ajánlott osztályadót, a lehető legnagyobb készséggel? Hisz abban a perczen, a midőn az egyedáruság meg fogna szünni, a nevezett szivararak, következtében a szabad versenynek s az olcsóbb gyártásnak leszállának legalább is felényire! és így a fogyasztók, az osztályadót a legmagasabb kategoriákban is, nagyon könnyen fizethetnék, a zsebeikben maradandó megtakarításból.

Igy áll a dolog, a szivarzó közönségre nézve!

De nyerne tetemesen, a csak pipázni szokott szegényebb néposztály is, az osztály szerinti adóztatás mellett; mert hiszen ez ma egy font dohányt, illetékes helyről 41 krnál olcsóbban nem kaphat; kell pedig neki fejenként s hetenkint körülbelül $\frac{3}{4}$ -ed font; s egész éven át 39 font; a miért most 15 ft. 99 krt kénytelen fizetni.

A dohány monopolum létezése előtt, ennyi pénzért bevásárolhatta a szegény ember 4—5 évi dohány szükségletét; mert hiszen ő dohányának fontját nem igen fizette drágábban 12 váltó krajczárnál! És ha szabad lenne ismét a termelés, leszállana az ő dohányja is bizonyára, a mostani árnak $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -töd részére. Fizethetné tehát a fogyasztó közönségnek ezen rétege is könnyen, az általam javaslatba hozott osztályadót.

A kérdésnek másik részére, azaz arra, hogy e javaslatom osztályai, a monopolum eddigi tiszta jövedelmét mily mértékben adnák ki? csak megközelítőleg felelhetek; miután azon adatoknak, melyek a különböző kategoriákba sorozandó egyének számát tüzetesen kimutatnák, birtokában nem vagyok.

Részemről tehát az adandó válasz, ez irányban, csak megközelítő lehet; az állam azonban sokoldalú eszközeire támaszkodva, nehézség nélkül tétethetett ez irányban tüzetesebb számítás. Teljesen pozitív adatokra lehetne végül fektetni az egész számítás és kivetést, mihelyt az első adózási évnek ez irányu adatai az állam igazgatás által egybegyűjtetnének.

Hisz a monopolium, kedves barátom, egy éjszakan át ugy sem szüntethető meg. Kell hozzá bizonyos átmeneti idő, például egy év; s ez alatt könnyen végre lehetne hajtani a javaslatom által követelt adatok egybegyűjtését, megállapítását és szabályozását.

Hogy az általam tervezett és ajánlott osztályszerinti adóztatás, a monopoliumnak eddigi tiszta jövedelmét ki fogná adni, szolgáljon erre nézve a következő egybevetés.

A birodalom népessége, jelenleg is még mintegy 33 millióra menván; a férfinépesség ennek felére, vagy is $16\frac{1}{2}$ millióra tehető.

Europai statisztikai adatok tanúsága szerint 1000 lélekből:

esik	1 évtől	10 évig	239	lélek
„	10	15	„	98	„
„	15	20	„	93	„

Egészben tehát e korosztályok tesznek 430-at, vagy is 43% -ot.

Levonva e száztól, a $16\frac{1}{2}$ milliónyi férfi népességből, marad 20 éven felüli férfi; 9,405,000. Tegyük föl, hogy e számnak teljes egy harmada, azaz 3,135,000 nem élne dohánynyal, ugy még is maradna dohány adó alá tartozó egyén 6,270,000; és ezen szám a monopoliumnak mostani $38\frac{9}{10}$ millió ftnyi

tiszta jövedelmét $6\frac{2}{10}$ ftnyi átlaggal már teljesen pótolná.

Ki jönne e ezen átlag a javaslatba hozott osztály adók után, melyeknél a legalacsonyabb 1 ft. 50 kros, a legmagasabb pedig 100 ftos lenne? e felett ugyhiszem, kedves barátom, aligha lehet kételkedni; hártározott választ mindazonáltal reá, elismerem, *hogy csak az első évnek tényleges szám-adatai nyújthatnak*. Ezeknek alapján az tán könnyü volna, az ajánlatba hozott osztály szerinti adóztatás tételeit megfelelőleg szabályozni és kiigazítani.

Ez volna ime, kedves barátom, azon mód, mely által a birodalomban fennálló dohány egyedáruságot meg lehetne szüntetni a nélkül, hogy ezáltal az állam bevételében rövidséget szenvedne.

Szemben azon nevezetes előnyökkel, melyek a javaslatba hozott módozatból, valamint az államra, ugy annak minden egyes polgárára háromolnának; bizonyára nem érdemelhetnek tekintetbe vételt azon ellenvetések, melyeket elvi szörszálhasogatásból irányában felhozni lehetséges.

Megvagyok győződve, hogy ezen javaslatnak az életbeléptetését a birodalom népességének legnagyobb része helyeslés és megelekedéssel fogadná. És ezen megelekedés, kedves barátom, nem kerülne az államnak semmiféle áldozatába!

Mielőtt tárgyamát befejezném, kell még néhány szót mondanom a *hadsereg* dohány adóját illetőleg.

Javaslatom életbeléptetése esetében a tisztikar, egyszerűleg azon osztályadót viselné, nem jelentéktelen könnyítéssel a mostani szivar kiadásához képest, mely az ő fizetésének megelel; a közember ellenben, ki ma

is olcsóbb dohányt kap, névszerint 18 krost, — holott az abaldó dohányának legolcsóbb kategóriája 41 kr. fontonkint, — a dohányadótól végképpen fölmentetnék, mi által az állam figyelmet sem érdemlő áldozatot hozna csak. Nyerne e szerint javaslatom elfogadása esetében az amugy is mérsékeltén fizetett katonaság is, jobb és olcsóbb dohányt, s megtakarítana ez uton évenkint minden egyes ember néhány forintot.

Hogy végül a tervezett dohány adó az illetők által annál könnyebben fizettethessék, annak lerovását havi részletekben lehetne teljesíttetni. Fizetné pedig ezen adót mindenki ott, a hol másnemű adófizetését teszi. Ily formán a behajtás sem okozna új kiadásokat.

Elmondottam ezekben, kedves barátom, nézeteimet a dohány monopolum s annak megszüntetése módjáról. A tervezett uton, mint látod, megoldható a kérdés; holott máskép akárhogy mesterkéltnék is, teljesen és tökéletesen nem fognánk eljutni a célhoz. Sokat és sokszor gondolkodtam én e tárgyról; de más módozatot, mely kielégítene, nem találtam!

Isten veled a viszontlátásig! — Alkalmilag talán, az oly szép fejlődésnek indult *liszt-iparról* fogok szólni.

XVIII.

PEST, 1867. május 5-én.

Kedves barátom!

Hogy mivé fejlődhetik hazánkban is oly iparág, melyet tekintettel a fenforgó körülményekre, természetesen lehet nevezni; arra nézve örvendetes és tanul-ságos példát szolgáltatnak a gőzmalmok, melyek rövid néhány év lefolyása alatt, tekintélyes közgazdasági tényezőjévé nőttek ki magokat hazánk anyagi életének.

S kérdezem: mik sajátlag okai ezen örvendetes gyarapodásnak?

Szerintem először az: hogy a lisztipar Magyar-szágban, természetes alappal bir; miután, mint tudod, hazánk termeli Európának minden országai közt nagyban véve, a legjelesebb buzát; abban továbbá, hogy a lisztiparnak megadóztatása az állam részéről, okszerű módon, és méltányos kiszabással történik.

Alig igazolhatja valami fényesebben, azon állítá-som igazságát, melyet előbbi leveleimben fejtegettem, s mely szerint, a hol csak lehetséges, mindenütt a *tény-leges tiszta hasznot* kívántam és sürgettem adó alapul vétetni — mint épen a lisztiparnak meglepő emelkedése.

Ezen iparág, kedves barátom, ez egészszcséges elv alapján adóztatik meg. Hogyan és miképpen jött hozzá? azt valóban nem tudnám megmondani. Csak annyit

tudok, hogy a lisztörlő malmok, a tényleges tiszta haszon szerint fizetik adójokat, s mindazon egyéb járulékokat is, melyek ez idő szerint, nálunk szokásosak.

Nem gondolnám, hogy ezen helyes eljárás valami kiszámított megfontolásnak lenne az eredménye. Alkalmasint csak történetesen keletkezett. Nem vették észre a szép jövőjü iparág támadását; nem gondoskodtak róla, szerencsétlen rendszabályokkal; s a lisztipar a magára hagyatott, egyszerre csak mint tekintélyes foglalkozás állott az ország előtt! Így lett részben az, a minek ma lenni látjuk.

Képzeld csak, mi lett volna belőle azon esetben, ha adóztatási tekintetben úgy bántak volna vele, mint bántak és bánnak a már említett cukor- és szeszgyártással; és ha a helyett, hogy hasznát adóztatnák, megterhelték volna az őrlés alá kerülő *buzát*, vagy az őrlésből kikerülő *lisztet*, épen úgy, mint megterhelik ma a cukorgyártásnál a *répát*!! Virágzása helyett nyomorogni és küzdeni fogna ezen derék iparág; mert hiszen az adóztatás ezen esetben épen úgy emeltetett volna a buza vagy liszt mázsája, mint emeltetett szünet nélkül a répának mázsája után.

Sokkal bajosabb, kedves barátom, a tisztán kifejezett adót emelni, mint az anyagra vetett terhet, folyvást fokozni, melyről nem is tudják sajátlag, hogy a végeredménynyel, a tiszta haszonnal, mily arányban áll. — Ezen világosság nélküli állapotban, mentek volna az adóval a lisztiparnál is feljebb és feljebb, talán azon határig, mely a korpát, ad normam moslék a pálinka házaknál — hagyandotta egyedüll haszonul, vagy talán tisztán és egészen ezt sem!

Lisztiparunk emelkedésének egyik főokát tehát

abban kell keresnünk okvetlenül, hogy ennél nem a nyers anyagot, s nem is az előállított terményt, hanem közgazdaságilag egyedül helyesen, az esetről esetre előálló tiszta hasznot adóztatják meg!

Bár levonnák, kedves barátom, ezen jelenségből a levonható tanulságokat mielőbb; és bár fogadnánk el adóztatási rendszerünk uralkodó elvül: mindenütt, a hol csak kivihető, semmi mást, mint a tiszta hasznot adóztatni meg. Ezen esetben, elhiheted foglalkozásaink minden ágaiba, új élet és új erő fogna jönni s jóllét és vagyonosság mutatkoznék csakhamar ottan is, a hol jelenleg pangásnál egyebet alig látunk! A mi a tiszta lég az állati organismusra, ugyan az, kedves barátom, a tiszta haszon alap — az adóztatásnál. Az élet, a diszlés és gyarapodás mellözhetlen feltétele, egyik úgy, mint a másik! Diadala ezen elvnek, — hajnalát jelentendi hazánk közgazdasági felüdülésének. Ezt, bátran elhiheted. A felizmosodás aztán csak idő kérdése marad. Ezen elv alkalmazása nélkül ellenben, minden foglalkozásaink örökké csak satnya, bizonytalan és kérész életiek lesznek. Állanak, mig birják az adót; és sorvadni indulnak, a mint a fonák és sulyos adóztatás tőke értékeiket támadja meg.

Ha meggondoljuk, kedves barátom, hogy hazánknak sajátlag minden gabnáját, melyet a világ forgalomba juttat, közgazdaságilag helyesen, egyedül liszt formában kellene kivinnie; ha meggondoljuk továbbá, hogy ezen törekvés és irány napról-napra mind inkább érvényesíti magát, úgy a lisztipar, bizonyára minden gondolkozó szemében, lehetetlen, hogy első pillanatra el ne foglalja azon kitünő állást, melyet fontossága és természeténél fogva oly méltán megérdemel.

Hogy buzánkat, mint lisztet s ne természetben vigyük a kölföldre, a mellett szól az: hogy így állat-tenyésztésünk javára fordítható a korpa; az továbbá, hogy azon kereset, mely az őrléssel kapcsolatos, sok embernek ad a hazában élelmet és foglalkozást; az végül, hogy a liszt kivitel által igen sok fát is lehet, mely a hordók készítésére fordítatik, és tüzelő anyagot, előnyösen értékesíteni. Szóval egy nagyszerű, egészséges lisztipar, a magyar ipari foglalkozások azon egyike, melytől hazánkra nézve, minden vonatkozásban csak áldásos és jótékony hatás eredhet.

Mily nagyszerű a malomipar hazánkban márig, megítélhetjük némileg a következő adatokból.

1893-ban eszközlött hivatalos számítások szerint létezett hazánkban: 148 gőzmalom, 70 mőmalom, 475 szőmalom, 7966 szárazmalom, 4301 hajőmalom, és 9173 patakmalom. Mindezekben úgy tartják 30,106 őrlő kő volt működésben; s egyremásra minden kőre éven által 2000 mérőnek megőrlését számítva, 60 millió 212,000 mérő gabonára megy az évi őrlemény mennyisége.

Ezen malmok azonban, csak legkisebb részben adnak kereskedésbe való lisztet. Azoknak legnagyobb része a belsősükségletnek szolgál.

Arra nézve, hogy mily erő foglalkozik főleg a kivitel számára szükséges lisztnek előállításával, egy igen becses forrásból a következő adatokat nyertem. Közlöm veled azokat is.

Oly nagyobbyszerű malom, mely főleg a kivitel számára dolgozik, van jelenleg hazánkban mintegy harmincz, 415 járattal.

Megőrlenek ezek 24 óra alatt egyremásra jára-

tonkint 45 a. austriai mérőt, számítva 365 nap alatt (a 24 óra) 6,816,375 mérő buzát.

E 30 malom felállításában fekszik, úgy tartják 10,375,000 ft.; fölemésztenek ezek évenként 2,045,000 mázsa szenet, s forgatnak 30,673,687 ftot közép gabnaárak esetében.

A főlebbi harmincz malomból van Budapesten *tizenegy* összesen 230 járattal; úgy tartják azonban, hogy a budapesti malmok hozzáépítés által, ez év alatt még vagy 170 járattal nagyobbíttatni fognak.

A budapesti malmok egyedül feldolgoznak most mintegy 4,617,250 mérő buzát; és ha a főlebbi nagyobbítás végrehajtatik, szaporodni fog ezen mennyiség 3,412,750 mérővel; mely esetben csupán a fővárosi malomipar évenként 8,030,000 m. buzát fogna lisztté őrlöni!

Látod e számokból, kedves barátom, hogy malomiparunk márig mily tekintélyes tényezője anyagi életünknek. Megérdemli tehát bizonyára, hogy irányában a kormány kitünő figyelemmel viseltessék; s kívánatos valóban, hogy liszt kivitelünk kérdését különösen a vasutak is, minden tőlük telhető kedvezményekben részesítsék.

Gazd. egyesületünk, mint oly sok másban, e kérdésben is pár év előtt hathatósan emelte föl szavát. Azt óhajtotta elérni, hogy a lisztnek mázsája ne fizessen a vasutakon többet a buzánál. Fáradozásai eddig nem vezettek célra. Reményljük, hogy mostani kormányunk e fontos, mondhatni nemzeti iparágnak jelentőségét teljes mértékben felfogván, annak további fejlődését és izmosulását, minden tőle telhető segélyezéssel gyámolítani nem késendik.

Eddigelé csak a déli vaspálya hozta be sok un-
szolás és ösztönzés következtében liszt és buza közt,
a szállítási díjak egyenlőségét, s a mint halljuk saját
maga érdekét tekintve is nincs oka megbánni, hogy
e józan s a hazára nézve annyira fontos intézkedést
életbe lépteté! A többi vasutaknál még mindig áll a
jókora különbség. Bár hatna kormányunk mielőbb
ezekre is, hogy legyenek hazánk irányában, melynek
emlőin táplálkoznak, legalább igazságosak.

És ha egyszer ezen dolog oda fejlődött, hogy
buzát külföldre egyáltalában nem küldünk, hanem csak
lisztet; akkor leszünk, kedves barátom, sajátlag ott,
a hol lisztiparunkkal lennünk kell.

Isten veled!

XIX.

PEST, 1867. május 19-én.

Kedves barátom!

Van a mi hazánknak egy forrása, melyről, jó ideje már beszélgetjük, hogy az nekünk a gondviselés különös kedvezéséből, tán azért adatott, hogy belőle egykoron, megfogyott anyagi erőnket, újból és tartósan felgyarapithassuk.

Ezen forrásra, először és legnyomatékosabban, *Széchenyi István* figyelmeztetett bennünket. Utánna sok más, szintén odamutatott annak nagy jelentőségére; azon idő mindazonáltal, mely e forrás kincseit nagy szabásokban, jóllét után szomjazó hazánk számára megnyitotta volna, még mindig a távol homályban van valahol!

A forrás, melyre gondolok, s mely eddig csak igen szerény mérvekben önti ránk áldását, s mely csak nem úgy mutatkozik, mintha bűvös, földöntuli hatalmak által lenne meddőségére kárhóztatva — nem más, mint hazai bortermelésünk!

Mennyit irtunk, szóltunk, értekeztünk és próbálgattunk már Széchenyi ideje óta e téren; és az eredmény, melyet eddig elértünk, nem mondom, hogy figyelmet nem érdemel, — de — ahhoz képest, a mit

bortermelésünkben merithetnénk és meritenünk kellene, valóban nem áll elfogadható arányban.

Sulyos bajnak, nem mindennapi betegségnek, kell ott létezni, kedves barátom, hol annyi törekvés, jó akarat és gondoskodás mellett is fentartja magát a szenvedő, az örömtelen állapot, s a hol annyi kísérlet és eszközzés is — csak oly csekély mértékben hozhatt eddig gyümölcsöt.

A bajnak ez esetben, összetettnek, többféle okból származónak kell szükségkép lennie; és e körülmény teszi szerintem az orvoslást oly nehézé s a felüdülést oly lassuvá.

Nincsen is máskép, bortermelésünk bokros kérdésével. Több oldalú, sok irányú ennél az akadály és a baj; ez okon megyünk vele előbbre oly nehezen.

Azon szellemi eszközzések közt, melyek kérdésünk érdemében legutóbb történtek, mindenestre fő figyelmet érdemel azon tanácskozás, mely mult évi nov. 13-án, a magyar bortermesztők s az országos gazd. egyesület szőlőmivelési szakosztálya által együttesen tartatott; s mely tanácskozások eredményére, ugy hiszem, ezélszerű lesz nekem ezuttal egy kissé visszamennem; részint azért, mert e tanácskozások eredményei is igazolják a fenforgó bajok sokféleségét; és mert, a nevezett megállapodást az ország. gazd. egyesület is, helyesléssel fogadván, azokat magáévá tette.

A nevezett megállapodások szerint, borkérdésünk körül, a fenforgó akadályok és nehézségek részint olyanok, melyeken csak a kormány és törvényhozás segíthet; olyanok továbbá: melyeknek megszüntetése és orvoslása a termelők egyéni munkássága, jobb belátása, s az illetők társulati szövetkezésétől kerülhet

ki; olyanok: melyek a kereskedelmi hitel szilárdítása érdekében önmagunktól várhatják csak jobb jövőjüket; — s olyanok végül, melyekre nézve a fogyasztó közönség magatartása hozhat segílyt.

A kormány és törvényhozás teendőiül jelöltetnek a hivatkozott megállapodásokban, szerintem is helyesen: a borkivitelnek, alkalmas vám szerződések általi lehető könnyítése és előmozdítása; a szőlődézsma váltásának, a regalék és egyéb a szőlőmivelés és bortermelésre nehezedeo terhek megszüntetésének mielőbbi elintézése; czélszerű hegyrendőri szabályok fogantositása; azon egyéneknek, kik a szőlőmivelés és a borászat terén, majd azáltal, hogy a borkivitelnek rést törtek, majd ismét az okszerű szőlőmivelés terén, sikerrel fáradoztak s maguknak érdemeket szereztek — megfelelő kitüntetése; végül a borfogyasztási adó körüli eljárásnak minél szelidebb és minél kevésbé zaklató módoni eszközöltetése.

Termesztőink eszközlésétől várja az értekezleti megállapodás: hogy a szüretelést időre és módra nézve okszerűbben ejtsék meg; hogy a sokféle szőlőfajokat szőlőkben kevesbbítsék, és csak a helybeli legjelesebb fajtákra szoritkozzanak; hogy a mustnak erjedését öntudatosan, azaz, a kellő hévmérsék szemelőtti tartásával intézzék; hogy a borok kezelését, miután a termés pincézükbe jött, szorgalom és figyelemmel, a szerint, a mint ez érdemben, más előrehaladott országokban is eljárni szokás, vezessék; hogy az elaggott szőlőket, tekintettel a talaj minőségére, rendes vágásokra osztva, ifjítsák meg, s miután a szőlők hazánkban általában már igen kimerültek, a talaj termékenyítéséről is gondoskodjanak.

Boraink hitelének szélesbitése és emelése tekintetéből, általában kívánatosnak ismertetett el, egy nagyobb mérvű és erejű borkiviteli társulatnak a keletkezése; a minthogy ez irányban, pár év előtt kezdeményezése is történt; az akkori mostoha idők befolyása alatt azonban az üdvös törekvés, a kellő sikerrel nem találkozhatott. Óhajtja és kívánja a megállapodás, hogy ez érdemben mielőbb láthasson keletkezni egy megfelelő alkotást.

Vége az értekezlet kimondá és elismeré azt is, miszerint a fogyasztó közönség is nagy mértékben oka annak, hogy a borászat a jelen örömtelen állapotban pang; miután a borivás hazánkban, évről évre tetemesebb mérvben alább száll s ezzel arányban emelkedik a sör fogyasztás; holott nálunk a sör, nem climaticus ital, és így az, nemcsak hogy az egészségre, meleg égáljunk befolyása mellett, káros hatást gyakorol, de nagy mértékben ássa alá elterjedésével borászatunk emelkedését is.

Láthatod, kedves barátom, csak ezekből is, mily számosak és bokrosak azon bajok és akadályok, melyek boriparunk emelkedésének útjában állanak. Átfontolva ezeket, megértheted a jobbra való fordulás lassúságát; és hozzávethetsz egyuttal ahhoz, hogy ezen a téren, egy igazán nagyobb szerű lendület, csak minden irányban egybevágó és szívósan kitartó munkálkodásnak lehet idővel, jutalma és gyümölcse.

Elismerem én azt, kedves barátom szívesen, hogy a jelzett különféle eszközlések, mind fontosak és lényegesek; a mennyiben azonban, minden dolognál van bizonyos egymásután: igen nagy különbség áll elő az eredményben, a szerint, a mint több vagy kevesebb

szerencsével határoztatik meg a kezdeményezési sulyfektetés.

Ezen felfogással, tekintve kérdésünk nehézségeit; kell, hogy azonnal észrevegyük, azon kitünő fontosságot, mely boraink kivitelével szemben, a különböző országok vámtételeiben fekszik. Ez, kedves barátom, mondhatnám, a dolognak nyitja!

Mindaddig, míg azon exorbitans vámtételek fenállanak, melyeket a többször nevezett tanácskozmánynak jegyzőkönyve, szorgalommal egybeállítva, szemünk elé vezetett, hasztalan sovárgunk, valami igen nagy kivitel után; mert hiszen a beviteli vámok, a mint ma a legtöbb országokban fenállanak, oly szeretlenül magasak, hogy azokat csak is a legnemesebb és értékesebb boraink viselhetik el. Megérik e vámokat ezek is; de valahogy csak megküzdének velök; ámde közönségesebb, azért azonban még mindig jó boraink, mellettök már ki nem mehetnek. Ezen borok irányában, a vonatkozott vámtételek, mondhatni — tilalmiak!

Mondhatnád erre, kedves barátom, hogy hát a francia boroknak, tömeges bevitele Angliába, miképen történhetik; holott ezen borok is, csak azon vámot fizetik, a melyet a mieink fizetnek?

Igaz, hogy ez így van; igaz, hogy nincsen különbség a borok vámadója közt, akár honnan jöjjenek azok. Ne felejtse azonban, hogy a francziák, mint a bornak nagy mesterei, már nagy időtől fogva tartják meghódítva a világot; és hogy ők, úgy szólván, egyedül állanak divatban, kivált veres boraikkal; melyek kellemes könnyűségük és simaságuknál fogva, még nálunk idehaza is, jobb módu embereink asztalán, annyira betudták fészkelni magukat, hogy saját veres

borainkat is csaknem teljesen leszorították onnan. Azután ne felejtőd, ama roppant előnyt, melyben a francziák, velünk szemben, az Angliába való szállítás költségeire nézve állanak. Nekünk ugyanazon piacra, négyszer -- ötször annyiba kerül a szállítás, mint kerül a francziáknak. Midőn mi, ugyanis, 4—5 fto fizetünk Londonig egy mázsa borért; ugyanakkor a francziák ezen kiadása, mert közlelről és vizen vihetik boraikat, alig tesz többet $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ ftnál.

Ime, kedves barátom, az egyenlő beviteli vám mellett, mily nagy előnyben állanak mégis a francziák. És ezen előny számukra, örökre biztositva lesz, bár hogy szálljon is idővel még, a borra vetett kiviteli vám alább. Ez előnynek ellenében, mi semmi másban nem találhatunk kiegyenlítést, mint egyedül boraink olcsóbb előállításában.

Anglia, Német- és Oroszország lévén szerintem, ez idő szerint, azon területek, a hová borainknak leginkább menniök kellene és lehetne, ide jegyzem az ezen birodalmakban fenálló beviteli vámtételeket. Nem árt ezen tételeket, minél gyakrabban, szemünk elé vezetni.

Angliában, ha a bor 18—26 erőfoknál nem erősebb (Sykes mérője szerint) egy gallon = $3\frac{1}{5}$ bécsi font után hordóban 1 shilling; egy ausztriai akó után tehát 13 shilling ($6\frac{1}{2}$ ezüst forint) fizetendő; a 26 erőfokon felüli s palaczkokban bevitt bornál ellenben minden gallontól 2 sh. 6 penny, és így egy akó után $15\frac{3}{4}$ forint jár. A mennyiben a mi boraink a 26 erőfok határán rendszeren innen esnek; azokra nézve szabályos beviteli vámul a $6\frac{1}{2}$ ezüst forint tekiinthető.

A német vámegyletben: egy vámmázsa bor pa-

laczkokban 8 tallért, vagy is 12 ftot; hordóban 9 ftot fizetett 1865. július 1-ig. Jelenleg a beviteli vám, mindennemű bortól 6 ft egy vámmázsától.

Méltánylandó könnyebbités ez is; ámde azért ezen tétel, még mindig sokkal nagyobb, mint a hogy ránk nézve kívánatos volna. *Három* fttal már jóformán meglehetnénk elégedve. És én azt hiszem, hogy a németek érdekében is feküdnék ezen leszállítás. Ugy járnának alkalmasint vele, mint jártak az ausztriai bortermelők, kik 1848 után, midőn t. i. a magyar vámsorompók megszűntek, attól féltek, hogy a mi olcsóbb boraink, az övéiket mindenütt ki fogják szorítani a fogyasztásból.

És mi lett tényleg az eredmény? Az lett: hogy azóta több magyar bort visznek a birodalom másik felébe, mint vittek a közbelső vámsorompók idejében; és ezen magyar bor az austriai borok vegyítése és javítására fordítván, mint austriai bor adatik jó nyereséggel el. Ez fogna körülbelül történni a német vámterületen is! Finomabb fehér boraink igen jó anyagot szolgáltatnának a rajnai fehér borok megszaporai ásához; a finomabb veresekből pedig vajmi sok aschmanshausi fogna kikerülni!

Oroszországban, ha hordókban vitetik be a bor 3 pud, azaz 1 akó után 10 ft fizetendő; palaczkokban 30 kopek, vagyis 40 uj kr., minden palaczk után; tehát 1 itczét számítva 1 palaczkra, 1 akó fizet 32 ftot. A tengeren bemenő közönséges bor csak 3 ft 30 kr. fizet. Ez uton vitetnek be általában a franczia borok, holott ezek még egyéb kedvezményekben is részesülnek.

Igy állunk, kedves barátom, azon három fő euro-

pai területtel, a hová borainkkal tömegesebben bejuthatni leginkább érdekünkben állana.

Fog e kormányunknak sikerülni, ez irányokban kedvezőbb eredményeket elérhetni, azt nem tudom; tudok azonban annyit, hogy minden eredmény, mely ez érdemben kivivathatnék — hazánkra nézve valóságos áldásnak lenne tekinthető, áldásnak, — melynek hatásából borászatunk egyetemes emelkedése fogna, és pedig nem nagy idő múlva, kikeletkezni.

Tárgyam fejtegetését, kedves barátom, következő levelem számára vagyok kénytelen hagyni; reménylem, hogy addig is, szives elnézéssel fogsz viseltetni irántam!

XX.

PFST, 1867. jun. 3-án.

Kedves barátom!

A második, a mit borügyünk emelkedése és javulása körül, szintén oly döntő és határozó tényezőnek tekintek, mint tekintetem előbbeni levelemben, könnyítését a boraink irányában fenálló vámterheknek: *a czélszerű, a helyes pinczekezelés*, mely nélkül, hidd el barátom, borainkkal sem ide haza nem fogjuk ellensúlyozhatni a szertelenül terjedő serivást, sem kiszorítani a francia, jól kezelt borokat; sem pedig annak se vehetnénk valami nagy hasznát, ha külföldön, nem csekély vizsonzolgálatok árán, megkönyített beviteli vámokat sikerülne is kormányunknak kieszközölni.

A helyes pinczekezelést, ezeknél fogva igen magasra helyezem én, s megvallom kérdésünk „*Conditio sine qua non*“-jának tekintem.

Van okom rá, kedves barátom, saját tapasztalásomból is. Nem messze Budától foglalkozom már több év óta bortermeléssel. Az egészség 1861-ben kezdettem. Gondjaim elsőjévé tettem, boraimnak okszerű kezelteését; és ámbár készletem, a mostoha évek miatt, csak csekély lehetett, nem sajnáltam mégis annak kezelteését értelmes és tapasztalt pinczemesterre

bizni. És az eredmény, melyet eddig elértem, mi lett? Az lett, kedves barátom, hogy terményem a többi ottani borokhoz képest rendesen kétszeres áron kel el és hogy azt egyenesen és folyvást a londoni piacra viszem!

Mondok más példát.

Pár év előtt több erdélyi bor jött a köztelekre megbiráltatás végett. Meglátszott rajtok azonnal, hogy gyönyörű anyaguak, — azonban a kezelésnek nagy fogyatkozásával voltak.

A bíráló bizottmány ezen eredményt kimondotta. Az erdélyi urak erre társaságba állva, szereztek maguknak — ha jól tudom a Rajnáról — egy ügyes pinczemestert. Pár év előtt tették ezt csak, és az idén boraik, a midőn a párisi kiállítás indokából a köztelken újra megbiráltattak, jó formán minden versenytársaikat háttérbe szorították. Sőt, a mint már a lapokból olvashatjuk, a Párisban történt bírálatok szerint is, általános feltűnést és elismerést arattak!

Ime, barátom? mit teszen az okszerű pinczekezelés?!

Mondok még többet.

A *Jalics* ház, mely jelenleg bor dolgában a birodalomban kétségkívül az első; minek köszönheti ezt leginkább? Semmi másnak, mint jeles és okszerű pinczekezelésének. Borairól tudja a világ, hogy akár hová mennek, s akár meddig szenvednek az uton, kiállják a sarat, s teljesen megbizhatók. *Jalics* kereskedése, ez által lett főleg azzá, a mi, s ennek fogja a derék ház, minden még következő gyarapodásait is köszönhetni . . .

És a francziák superioritása is, alapszik e más

valamin annyira, mint épen a példás és okszerű kezelésein!?

Dehogyan alapszik; dehogyan alapszik!

Tudom, hogy nálunk sokan azon nézetben vannak, mintha a francia borok minősége, az égaljtól, a földtől s a fajoktól lenne leginkább feltételezve. E nézet azonban nem helyes. Megvan kétségkívül ezen tényezőknél is az érvénye a francia boroknál; tévednénk azonban, ha ez érdemben nem a *kezelésre* fektetnénk a főszólyt.

Nem lehet az, kedves barátom, hogy a francia meglehetősen befolyása alatt termő *czukordás* szőlő, gyengébb bort adhasson a mi szőlőnkénél? Hisz a szesz, az erő, a czukorból lesz, s az ezzel szorosán arányzatos.

Hogy mégis gyengébb, simább, ihatóbb, egy szóval kedvesebb a francia bor a miénknél: az, hidd meg nekem, főleg csak a kezeléstől van. A francziák, ugyanis, szabályszerűen lecsutkáznak szokták a szőlőt; azután az erjesztést, a kellő hőmérséklet mellett teszik; a fejtést sokszor és nagy szorgalommal gyakorolják; végül — *higitják* is boraikat s adnak azoknak czukrot, és savanyokat is ha kell. Ezért oly simák, könnyűek és egyenlők — a francia borok. Ezért szeretik őket annyira világszerte.

Az a primitív felfogás, mely nálunk csaknem általános még: hogy t. i. az az igazi, a szüzi bor, mely semmiféle mesterkélésben nem részesül, hanem jól rosszul erjesztve, hideg pincékben, legfeljebb egy — két lefejtés után, tökéletes autonómiában fekszik a hordókban, mindaddig, míg eladják vagy megiszszák: régen, nagyon régen kihalt Francziországból!

A francziák a bort nem tekintik terménynek, mely magától áll ellő; hanem készítménynek, melynél főleg vegytani helyes nézetek és fogások a határozók.

És e felfogásban fekszik, kedves barátom, a francia borok uralma!

S különösen azon körülmény, hogy a francia könnyű veres borokból, az ember bátran elfogyaszthat, például villás reggelire is egy palaczkkal, a nélkül, hogy utánna nehéz főt vagy kábulást tapasztalna: sokkal fontosabb közgazdasági momentum, mint sokan csak sejtik is. *Ezen tulajdonsága a francia boroknak, feltétele tömeges fogyasztásuknak.* A tömeges fogyasztás pedig viszi magával a tömeges termelést, eladást; és ezek — ama nagyszerű bevételt, melyben Franciaország borai által évenként részesül . . .

Fektesünk hát, kedves barátom, mi magyar bortermelők is boraink okszerű kezelésére fősulyt; és — a vizözön előtti nézeteket — adjuk át a történésznek. Ha tesszük ezt, és még sem boldogulnánk; akkor legalább jogos lenne panaszunk; mindaddig azonban, míg ezzel a fogyasztó közönségnek adósai maradunk, nem neheztelhetünk reá, ha sert iszik a zavaros és törékeny bor helyett, s ha francia bort isznak jobb asztalainkon s ha végül a külföldön megverik borainkat a francziák és németek! . . .

Tettünk mi, elismerem, az utóbbi években boraink kezelése körül is némi haladást; különösen egyes iparkodóbb s érdekeiket helyesen felfogó termelők és kereskedők által. Az eddigi ez irányu eredmények azonban, csak méltánylást érdemlő kezdeményezésként tekinthetők szerintem. Nagyban és egészben véve, igen sok az még, mit ez irányban tenniünk és pótol-

nunk kell. Azon kedvező eredmények, melyeket eddig külföldön borainkkal elértünk, csak néhány egyes iparkodóbb s okszerűbb termelő és kereskedőnek — a műve. Jóformán megolvashatnánk őket ujjainkon!

Ebredjen azonban csak fel külföldön, s névszerint Angliában, Németországban s tán máshol is, a magyar borok utáni fokozott kívánság, s óhajtsanak tőlünk például az eddigi mennyiséghez képest tizszer anynyi jól kezelt bort, a mi néhány év alatt, épen nem lehetetlen: meg fogunk akadni bizonyosan: vagy pedig oly borokat küldünk majd ki, melyekkel az eddig kivivott eredményeket is koezkára tehetjük.

Azért, kedves barátom, előre kellene dolgoznunk most a midőn még időnk van reá; és pinczéinket olyszzerű helyzetetésbe tennünk, hogy a jöhető nagyobb-szerű kívánalmakat is jeles terménynyel fogadhassuk. Csak így várhatjuk aztán nyugton és biztosan a külföldi vevőt; és csak így köthetjük őt hozzánk tartósan s növekedő nyereséggel. A kezdetet ez irányban nekünk kell tenni; mert ha jön a vevő, nem mondhatjuk neki: tessék várni, még borainkat egy kissé jobban átkezeltük!

Kérdezed, kedves barátom: hogy mit tegyünk hát? Elmondom véleményemet.

Nagyobb termelőinknek, kiknek szőlőb irtokaik jelesebb hegyeinken fektüsznek, s a kik, ennélfogva, a kivitel számára lennének hivatatva dolgozni, tanácsolnám: ne várjanak egy perczet se tovább, hanem szerezzenek maguknak ügyes és tapasztalt pinczemestert; s fogjanak halogatás nélkül boraik helyes iskoláztatásához.

A *kisebbeknek* pedig azt mondanám: álljatok ba-

rátim társaságba többen mielőbb, 20—25-ten például, s szerezzetek magatoknak együttesen oly embert, a ki boraitokat, saját pinczéitekben, folyvást sorban járván, azoknak a megfelelő kezelést kiszolgáltathatni tudja.

S a mennyiben. igen tudom, hogy ügyes és használható pinczemesterek bőségében nem vagyunk, azt mondanám mindkettőnek: ha nincs kész emberetek, képezzetek magatoknak. Küldjetez alkalmas embert például Jalicshoz vagy az országos gazd. egyesület pinczéjébe; szívesen elfogadják ugy hiszem, mind a két helyen; s gondolnám legfejlebb két év alatt, lenne kész enbertek is; lenne annál bizonyosabban, minél alkalmasabb és fogékonyabb egyeniségre esett volna választástok.

Tehetne e fontos kérdés érdekében, kormányunk is valamit az által, ha alkalmas egyéneket küldene mielőbb a külföldre, például Francziországba s a Rajnára, a pinczekezelés alapos megtanulására. Ezek haza jöven bizonyosan találának alkalmaztatást, vagy az egyes nagyobb termelők, vagy kereskedőknél; vagy pedig a kisebb birtokosok egyesülésénél. Ezen egyének szerzett ismereteiket aztán folyvást nagyobb és nagyobb körben terjesztenék el hazai borügyünk nem csekély hasznára.

És ha ehhez még az országos gazdasági egyesület budai minta pinczéjét is egyuttal bővebb segélyezéssel azon állapotba tenné a kormány, hogy itten a helyes és czélszerű pinczekezelést nagyobb számu egyének az országnak minden részéből, hol a bortermelés főbb tekintetti, elsajátíthassák — ugy gondolnám, meg volnának téve ez idő szerint azon intézkedések, melyek pin-

zekezelésünk emelése, javítása s elterjesztése tekintetéből kívánatosak! . .

Alig van, kedves barátom, országos beruházás előttünk, mely aránylag a csekély ráfordítandó eszközkhöz oly tetemes hasznokat birna maga után hozni, mint épen a jelen levelemben fejtegetett pinczekezelés. Egyeseink eszközlése s kormányunknak e téren közbenjárása ennél fogva a mily kívánatos, ép oly áldásos is lenne! . .

Isten velünk. . .

XXI.

PEST, 1867. június 16-án.

Kedves barátom!

Ha boraink kivitelének reménylett, óhajtott s kormányunk közbenjárásával hiszem el is érendő könnyítése, oly fontos tényező borügyünk jobbra való fordulásában; ha más részt meg semmivel sem csekélyebb tényező ez érdemben, a maga helyére emelendő okszerű pinczekezelés: ugy ezekben azon intézkedéseket kívántam megjelölni, melyek létező állapotainkat, azonnal, magasabb diszlésre emelhetnék.

Ha ellenben egyttal a jövőre is vetjük szemeinket, s elhisszük, hogy borainkból egykoron hazánknak csakugyan egyik legjövödelmezőbb forrása fog válni; akkor, kedves barátom, ki kell mennünk szőlőtelepeinkre is, s megkezdenünk azokon mi előbb azon eszközzéseket, melyek midőn egy részt szőlleink termékenységét emelnék, más részt nemesitenék azon anyagot, melyből az okszerű pinczekezelésnek, minél tökéletesebb és minél jelesebb borokat előállítani feladata.

S ez irányban számosabb teendőnk állanak előttünk.

Itt van mindenek előtt szőlleink fokozatos megifjításának a szüksége; itt van a kimerült talajnak rendszeres termékenyítése; itt van a sokféle szőlőfaj-

táknak, melyek jelenleg, lehet mondani az egész ország szőlőhegyeiben előfordulnak, helyes megválasztása, s néhány kevés, legjelesebb fajra való visszavezetése.

Nagy feladatok ezek barátom! Létesítésük sok esztendőbe fog kerülni okvetlenül. Ha azonban elhiszszük, hogy nélkülök, borászati állapotaink nagyobb-szerű diszlésre nem juthatnak el: úgy hiszem, hogy lesz bennünk annyi erő, és kitartás is, a mennyi ezen alapos reformoknak keresztülviteléhez szükséges.

Nézzük e teendőket egy kissé részletesebben.

Szölleink rendszeres megifjítása, még egyáltalában nem szokásos; áll és él a tőke, míg magától ki nem hal. Az egész a mit ez irányban teszünk az ismeretes döntésből áll, mely alkalommal a ledöntött tőke némi trágyát is kap.

A döntés, nem tagadom sikeres mód egy fiatalabb szőlőben az előforduló hézagok kitöltésére; annál kevesebbé ajánlható azonban, elaggott telepek rendbe hozatalára. Itt ezen eljárás, csak örökös toldozás és feldozásra vezet.

Megengedem azt is, hogy tömérdek és sokszor ismételt munkával, kivált kicsiben, döntés által is lehet egy elaggott és hézagos szőlőt megifjítani; azonban, ha jól összeszámítjuk az összes költségeket, azt fogjuk utoljára is találni, hogy bizony a toldozás-foldozás többbe került tetteleg egy tökéletesen új szőlő készítésénél, és az eredmény még sem az, a mi leendett az újbóli ültetésnél.

Miután mindezeket tapasztalásból tudom és látom, véleményem és tanácsom az volna: nyuljunk gyökeres eszközökhöz, s éppen úgy, mint teszik a

rajnaiak és a francziák, hozzuk be szőlőinkben a rendszeres ifjítást; azaz oszszuk fel azokat, erőnkhez mért részekre, vessük ki lassankint az egészet, s miután a kifáradt talajt, kellőleg megforgattuk, trágyáztuk s két három évig legalább más növények termesztésére fordítottuk: ültessük azt be teljesen újból megfelelő néhány fajtával.

Igy lesznek szép és termékeny szőlőink, melyek a művelési költségeket jobban meg fogják fizetni és hálálni, mint elaggott, toldozott-foldozott telepeink, melyek közül számtalan, alig ad egyremásra többet, mint a mennyibe a művelés évenként kerül.

És ezen ifjításnak, kedves barátom, azután állandó szabálylyá kellene emeltetnie. Lazább földön kitart egy új ültetés 30—35; erős, kötött földön ellenben 50—60 esztendeig is. Leteltével ezen időnek tehát folyvást és folyvást következnek a teljes és tökéletes kivágás és újbóli ültetés nemzedékről nemzedékre!

A másik, a minek szerintem igen nagy hijával vagyunk, a szőlő talajnak rendszeres termékenyítése!

Hogy szántóföldeinken a trágyázást tennünk szükséges és jó, azt sokan már elhiszik és teszik is; hogy azonban ugyan ezt a szőlő is megkivánná ezt már nem hogy általában nem hiszik, de sőt a legtöbben azon balliedelemben élnek, mintha a trágyázás a bor minőségére nézve ártalmas volna!

Ez elterjedt, de mindamellet téves nézet ellenében nem akarok én, kedves barátom, elméleti érvekkel küzdeni; melyekre utoljára is azt mondanák természetünk, hogy éppen azért, mert elméletből szólok, nem adnak rájuk sokat. Ezek helyett jobbnak vélem, ha

más bortermelő országok tényleg fennálló gyakorlataira utalok.

S e tekintetben a rajnai vidék, névszerint az, hol a szőlők trágyázása emberi emlékezetet felülhaladó időtől fogva szokásban van; és pedig annyira, hogy a ki csak teheti, ugyan azon tőkét minden második s legfeljebb minden harmadik esztendőben megszokta trágyázni.

S oly annyira jó eredménnyel gyakorolják ezt, hogy itten például, a kereskedők, az olyan szőlőnek a termését a melyről tudják, hogy rendszeresen trágyáztatik, mindig drágábban fizetik meg. Ezen gyakorlat mellett nyer tehát a termelő az árban is, a mennyiségben is!

Jó volna tehát, kedves barátom, ha természetünk, kételyek ápolása helyett, próbákat tennének, s győződnének meg tapasztalásból arról, hogy más országok gyakorlata, melyek szintén nem kedvtöltésből üzik a szőlőmivelést, mennyire alapos.

A tagadás, az állítás, az igaz, igen olcsó és kényelmes dolog. Ámde nem olcsók és nem kényelmesek aztán, az ösztövére eredmények... Különben valójában, nem sok előleges belátás kívántatik ahhoz, hogy elhigyjük, miszerint azon talaj, mely Isten tudja mennyi időtől fogva, folyvást csak termésétől fosztatik meg, a nélkül, hogy valaha érezhető visszapótlást nyerne elvett anyagaiért: kell, hogy utoljára kimerüljön, és hogy megtagadja, előnyös előállítását.

Hogy a mi éghajlatunk alatt, mely tetemesen szárazabb, s e szerint földünk tevékenységében is természetesen lassabb, minden második vagy harmadik évben nem lenne szükségünk trágyázni azt, magam is

hiszem és vallom; minden ötödik—hatodik évben azonban, valóságos áldásnak tekinteném a rendszeresen visszatérülő termékenyítést. Saját magam is e szerint járok el; és ha Isten életemnek kedvez, eljön az idő, a midőn ez irányban tett tapasztalásaimat közölni fogom.

A harmadik lényeges, igen lényeges teendő szőlőinkben a fajok, a tömérdek fajoknak tisztázása, vagy is kevesbbitése!

Ez irányban, kedves barátom, lehet mondani, hogy roppant zürzavar és keverék terül el szemeink előtt. Szőlőink, úgy a mint ma vannak, inkább hiányos botanikai gyűjteményeket képviselhetnének...

Korán érő, későn érő, jó és rossz, fekete, fehér és veres fajták, egyszóval, minden a mi csak történetesen kapható volt a kiültetéskor, együtt van szőlőinkben mostanság.

Mire aztán a szüret beérkezik, az egyik faj már elszáradt, a másik pedig még éretlen; és mert fehér fekete együtt van, kétszer kell megfutni a szedőknek, az egész szőlőt, s keresni és szedni külön az egyiket, külön a másikat.

Következése ezen szertelen keverésnek, természetesen nem lehet más, minthogy borainknak állandó jellege nincs; mintán egyik évben az egyik a másikban a másik féle fajták sikerülnek inkább; az egész pedig minden évben, sokkal selejtesebb, mint lenne akkor, ha csak a minőségre és termékenységre legjelésb és legbiztosb s egy időben érő néhány fajták lennének szőlőinkben.

E bajon, kedves barátom, nem segíthetünk eléggé jókor; s legjobban elintézhetnénk e dolgot egy füst

alatt akkor , a midőn szölleinket ifjítjuk, azaz, újból ültetjük.

Ne várd, hogy én neked, cz érdemben, egy rakás fajtát nevezek és ajánljak. — Nevek helyett *elvet* ajánlok szives figyelmedbe.

Puhatoljátok ki a *helybeli* legjelesebb és legbizonyosabban termő fajokat, minő, mindenütt csak kevés van, és *ezekre* alapítsátok aztán bortermelésteket. — Ez nem experimentálás, hanem haladás a legjobb és legbiztosabb uton. Meg fogjátok látni, néhány rövid év mulva, hogy borotok, mely eddig is jó volt talán, daczára a zagyvaléknak, mivé lett a néhány legjelesebb helybeli faj hatalmából.

Ha valaki ezenkívül még experimentálgatni is akar, s hozat próbálgatásra mindenféle vidéki fajtát is; semmi észrevételem ez ellen; sőt a mennyiben ez uton jeles fajták is válhatnak helybeliekké, becsülöm és ajánlom is ezen puhatolódzást. Nagyban azonban csak maradjunk annál, a mit mondtam t. i. a helybeli legjelesebb és legbiztosabban termő fajtáknál.

Ezen eljárás kedves barátom, roppant haladást fogna összes szőlőszeti és borászati állapotainkban előidézni. Sok helyt nem is hinnék, hogy az új jeles termény, a régi hegynek lehessen gyermeke... Pedig mégis a — volna!..

Gondolkodjál ezekről, s ha hiszel szavaimnak, indulj azok után.

Nem fogod megbánni; erről biztosithatlak.

Isten veled.

XXII.

PEST, 1867. júl 30-án.

Kedves barátom!

Huzamosabban foglalkoztam a borral. Érzem mégis, hogy mindaz a mit leveleimben fejtegettem, csak csekély része annak, a mit ez érdemben mondhattam volna. Reményilem mindazonáltal, hogy főbb vonásokban legalább sikerült a fontos kérdésnek döntőbb momentumait kijelelnem.

A jelen levelet, szives engedelmekkel, fel akarom még használni ez ügynek.

A csekély kivétellel, még mindig fennálló bordézsmá, kedves barátom, kétségkívül egyike azon kérdéseknek, melyeknek elintézését az ország, kormányunktól nem nyerheti meg elég korán.

Mindaddig, míg a természetbeni dézsmateher fennáll, nem lehet a szőlőbirtokosa és mivelőjétől józanul várni, hogy birtokába tetemesebb befektetéseket tegyen; és hogy ezeknek alapján életbeléptesse, például azon sarkalatos javításokat, melyeket előbbeni levelemben tárgyaltam.

Hisz a szőlő, kedves barátom, a mint te igen jól tudod, oly dolog, melynél a föld sajátlag a legalárendeltebb érték. Sulya az értéknek itt nem a talajban, hanem a mivélésben és a javításokban fekszik.

Sőt tény az, hogy minél kitünőbb bort terem valamely talaj, az annál kevesbé való valami egyébre, s az olyannak ennél fogva, annál csekélyebb a föld értéke is.

Vehetsz a legjelesebb bortermő hegyekben pusztá földet, fertályonkint (=800 □ öl) 20—50—100 fton; holott ha abból forgatás, trágyázás és megfelelő eljárással szőlőt alkotsz, bele fog kerülni neked ezen fertály, mire igazán termővé válik 4—500 ftba!

Megtízszerezed tehát az eredeti értéket! s midőn ezt megtetted, ott terem a földnek tulajdonosa — s osztozik veled az egész érték utáni gyümölcsökben; holott igazságosan csak a föld értékének megfelelő haszonbért követelhetné.

Ez, barátom, nem jól van így! És mivel a termelő ezt igen jól tudja és érzi; a következő az, hogy dézsma alatti szőlőket kellőleg javítani — nem lehet. A dézsma e szerint a nemzeti vagyon gyarapodásának s a valódi ipar emelkedésének — megölő betűje.

Minél előbb szabadulhat meg tehát tőle az ország, annál kívánatosabb és annál jobb. Sőt azt merem mondani, hogy mindaddig, míg ezen a mai iparos és számító időbe már teljesen be nem illő intézmény fennáll, szőlőiparunk folyvást csak igen alárendelt állásban maradand.

Illusztráljuk, kedves barátom, a dolgot egy kissé számokkal is!

Tegyük föl, hogy készítettünk magunknak egy jeles szőlőt, úgy a mint említettük, s került nekünk az fertályonkint, mire teljesen termővé vált, tehát az ötödik, évben — 500 ftba; s tegyük föl, hogy a talajnak értéke ezen esetben 50 ft. volt.

Tegyük a termést 20 akóra; az évi mivelési költségeket az adóval együtt 50 ftra; s a mustnak árát akónkint 4 ftra.

Ez esetben tesz a brutto termés értéke 80 ftot; melyből a tizedre lehajolván 2 akó vagyis értékben 8 ft; marad a termelő számára, tiszta haszonkép 22 ft; mely az 500 ftnyi tőkeértéknek, a befektetési összegnek $4\frac{1}{10}\%$ -jét teszi csak, holott ugyanakkor, a földnek tulajdonosa, az 50 ftnyi földérték után a dézsma értékében 8 ftot kapván, 16% -nyi kamatozást élvez!!

Igy áll a dolog, kedves barátom, *tized* szedés esetében . . .

Sokkal aránytalanabb természetesen az osztzkodás még, ha például, a földtulajdonos nem tizedet, hanem ennél nagyobb részt vesz a bruttó jövedelemből.

Ha pedig az ellankadt termelő, nyomása alatt az igazságtalan tizednek, épen semmiféle javítást sem teszen, hanem rosz és hanyag munkával látja el a szőlőt: ez esetben, mely fájdalom, általános az országban — sem ő nem boldogul munkája után, sem a föld tulajdonosa nem veszén valami illő és biztosított hasznot; sem végre az ország nem érezhet örömet és gyarapodást a szőlőmivelési és borászati állapotok után.

Ezeknél fogva, kedves barátom, valóban szívemből üdvözlésem hazafias kormányunkat, az e téren eszközlésekben; s óhajtanám melegen, hogy e dolog egyike lenne, a legközelebbi idő teendőinek.

Érzésem és gondolkozásom szerint, én természetesen nem terhelném az amugy is eléggé terhelt álla-

mot a megváltás eszközlésével, mi különben se lenne igazságos; hanem óhajtának a törvényhozás részéről, egy határozottan kiszabott időszakot, például 5 vagy 10 esztendő, mely alatt az érdekelteknek lenne feladatuk, és pedig saját erejük alapján, az ez irányban fennálló normák szerint, a megváltást végrehajtani.

És ha helyesen fogatik föl e kérdésnél a volt földbirtokosnak az érdeke; úgy természetesen nem lehetne annak igazságosan megtéríteni egyebet, mint a talajnak mérsékelt és átlagos értékét. És ezt a szőlő tulajdonosa, nagy megerőltetés nélkül lefizethetné amannak, például 5 vagy 10 évi részletekben.

Ezeket kívántam közleni veled, a bordézsmát illetőleg.

Hogy czélszerű hegyrendőri szabályok szölleinkben igen kívánatosak volnának, az magától értetik.

Csatlakozom e tekintetben egészen azon nézethez, mely a többször említett borászati értekezésben is, kifejezésre talált. Hatni kellene igen is kormányunknak arra, hogy vidékek szerint szőlőközségek alakuljanak; s ezekre kellene aztán bizni, a már létező rendőri törvények hatáskörén belül, valamint a szabályok kidolgozását, szinteugy az intézkedő bizottmány megválasztását, melynek a közigazgatósági hatóságok gyámolítása mellett, feladata lenne a szükséges rendnek és oltalomnak a fenntartása.

Ezen intézkedés helybeli és autonóm természeténél fogva leginkább megfelelné a czélnek s meg egy szersmind hazánk törvényes szokásainak is.

Vannak, kedves barátom, még egyéb tényezők is, melyek borkérdésünk hathatós fejlődését előbbrevinni alkalmasok. Leveleim szűk keretében, ne várd, hogy

mind azokat részletesebben fejtegessem. Ezekben szerintem elég, ha csak meg-megjellelgetem közülök a főbbeket.

Kereskedőink soliditása egyike azon factoroknak, melytől kérdésünk gyarapodása igen sokat várhat. Minden tiszta és sikeres lépés e téren, növeli boraink hitelét és keletét; valamint hogy az ellenkező eszközzés, azon eredményt is kockára teszi, melynek már birto-kában vagyunk.

Nagyon kívánatos tehát, hogy mindazok, kik boraink kivitelével foglalkoznak, helyesen fogják fel saját érdekeiket, s érezzék a kötelmet, hazájuk iránt is. És ezen kötelmet szem előtt tartani, annyival könnyebb, minthogy a helyesen felfogott önérdeknek a kielégítése, összeesik a hazáéval.

Egy két rosz eljárás pillanatnyilag hasznos lehet ugyan, annál károsabbak azonban az utánok származó következesek. A becsületes, a solid eljárás mellett valóban nem csak erkölcsi tekintetek szólnak, de szól — ha igazán vesszük föl a dolgot a haszon indoka is. Kitüntetni ennél fogva kormányunk részéről az érde-meseket, és sujtani pénzbeli büntetésekkel azokat, kik boraink hitelét hamisított küldeményeikkel aláássák, egyaránt kívánatos volna.

Hogy az a társulat, kedves barátom, mely pár év előtt, jobb termelőink és pénzembereink kebeléből lett volna alakítandó, jelesebb boraink iskoláztatása és kivitele céljából, kellő részvétnek hiánya miatt létre nem jöhetett: azt én, mostanság is igen sajnálom. Saj-nálom, mert tudom, hogy ezen alkotás kellőleg vezetve és felhasználva, már eddig is nagy szolgálatokat tett volna ügyünknek.

És e hasznosszándék sajátlag min törött meg? Megtört egyrészt vállalkozási szellemünk kisdedségén; meg továbbá nemtelen gyanusítások miatt, melyek oly emberektől eredtek, kik aprólékos és soliditás nélkül vitt borüzletüket féltették, a keletkezni akart vállalattól. Ezek mindenféle alaptalan gyanusításokkal félemlítették meg az amugy is bátortatlan vállalkozókat. Sajnos, hogy a napi sajtó, ilyen esetekben, állit magából mindig egyetkettőt a rosz akartnak is rendelkezésére.

Kérdezted tőlem, kedves barátom, egy izben: hogy mit tartok, az orsz. gazd. egyesület által már többször megpendített oenologia fölveteléről hazánkknak?

Igen becses és hasznos eszközlésnek tartom ént. Nem azért mintha hinném, hogy csak az összes szőlőfajok ismeretével kezdődhetik igazán borászati haladásunk; hanem inkább azért tulajdonitanék ezen munkának értéket, mert jelesebb és tenyésztésre főleg érdemes és alkalmas fajtáinkat ismerhetnénk meg ilyképpen előbb.

Nem válhatok el e tárgytól, kedves barátom, a nélkül, hogy azon néhány előttem ismeretes nevet is ne közölném veled, kik tudtommal borkivitelünk emelése s külföldöni eladása körül valóban dicséretes érdemekkel bírnak. Tudom, hogy nem leszen a nevezendők közt felsorolva mind, ki a megemlítést megérdemli; de meg lesznek legalább azok, a kikiről tudom positivitással, hogy jó részük van az ez irányu sikerekben.

Ezen még élő hazánkffiai közt első helyen emlittem föl *Schwarzert*, ki mint bécsi nagykereskedő tömérdek munka, fáradság és költséggel borainkat nem csak Europa miden fontosabb piaczaín, de Amerikában

is vas kitartással s nem csekély eredménnyel ismertette meg. Ismerem személyesen ezen most már babérain nyugvó öreg urat, kinek egész élete borüggyünké volt, s kit, hogy újra nem varázsolhatunk fiatallá, igen nagy kár. Még most is csupa tüz és lelkesedés, ha borainkról szól; annyira érzi e czélnak közgazdasági fontosságát hazánkra nézve. Szép volna valóban, ha Schwarzer ur élete alkonyán papírra tétetné hosszú életén át szerzett tapasztalásait borüggyünk körül.

Nagy érdemmel bír borainknak a világgali megismertetése körül a pesti *Jalics*-féle czég is; mely szintén sok éven keresztül, dicséretes szorgalommal, pontossággal és eredménnyel működik. E háznak működése is kiterjed Europa nevezetesebb helyeire: sőt újabb időben Amerika piacjai is ellátottak magyar borokkal pinczejéből. Megnyugvással tekinthetünk e ház eszközléseinek maradandóságára; miután az alapítónak, három ételmes és iparkadó fia márig be van avatva az üzlet minden részleteibe.

Diósi Márton hazánkfiának Londonban főérdeme abból áll, hogy jobbféle borainkat az angolokkal vas kitartás, következetesség és jó kezelés mellett több éven keresztül sikerrel ismereti. Diósi azon uttörők közé tartozik, kik ámbár maguk nem dolgoznak nagy eszközökkel, de annál hasznosabb eredménnyel a közre nézve.

Legmerészebb, s az idő rövidséghez képest, mely alatt működik, legtöbb eredményt is elért hazánkfia, a szintén Londonban foglalkozó s előtted is ismeretes *Greger Miksa*. Ezen tüzelelkű s fáradhatlan borapostol alig 6 év előtt kezdette londoni üzletét, tisztán magyar borokkal, s mamár hat-hét ezer akót értékesít ugyan-

ott üvegbeni eladás által. Tőle borügyünk, a nagy-
szerű világpiaczon, igen sok lendületet és eredményt
várhat még. Ő ma már a magyar borokra nézve az
angol királyi udvarnak is szállítója.

Ramasetter Sümeghen szintén sok eredmény és
szerencsével ismerteti borainkat a külföldön, kár hogy
üzletének az ő elhaltával nem leszen folytatója.

Ezek, kedves barátom, ez idő szerint azon férfiak,
kik tudtommal magyar borainknak sikeres és szeren-
csés uttörői a külföldön. Megérdemlik, hogy feljegyez-
zük neveiket, s hogy róluk elismeréssel emlékezzünk
meg valahányszor borainkra gondolunk.

Isten veled a viszonzlátásig!

XXIII.

KIS-TÉTÉNY, 1867. július 7. én.

Kedves barátom!

Ugy tartják, és ez jóformán helyes is, hogy hazánk középszerűleg jó években termel mintegy 20 millió akó bort. Ennek értékét, átlagosan ha csak hét ftjával veszszük is föl akónkint, e termés már 140 millió ftnyi értéket képvisel évenkint.

Ez, kedves barátom, nem csekélység!

Növekszik e forrásnak közgazdasági jelentősége igen nagy mértékben még, ha arra gondolunk, hogy helyes és okszerű pinczekezelés és fokozott kivitel mellett — hová emelhetnénk idővel ez irányu bevételeinket.

A mennyire jelesebb hegyeink anyagát, minőség és mennyiségileg ismerem, nem mondok sokat, ha állítom, hogy négy millió akót boraink évi terméséből, általadhatnánk a külföldnek, a nélkül, hogy e kivitel miatt idehaza valami nagyobb mérvű fogyatkozást tapasztalnánk.

Adjuk el e négy millió akót, mérsékelten számítva akónként csak 15 ftjával; már csupán ez által hatvan millió fttal növelné az ország évi bevételét.

Látszik, kedves barátom, e hozzávetőleges számításból, hogy mekkora kincsforrás fekszik boraink-

ban Nem ok nélkül szólott felejthetlen Széchenyink, annyi melegséggel és buzgósággal róla! Fájdalom, a dicsőült nem érhető meg a jobb állapotokat ez irányban sem; minden fejledező jelek azonban oda mutatnak, hogy az ő mélyre ható szelleme itten is alaposan fogta föl a helyzetet.

A javuló állapotok hajnalát mi már fakadozni látjuk a távolban; és ha kormány és egyesek egyaránt teljesítendik kötelességüket, megjön kétségkívül a dél is, meg azon állapot, mely után annyian s oly nagy időtől fogva sovárgunk.

És érdekes szemlélni, mikép tör magának kérdésünk utat, oly tájakon, melyekről csak tíz év előtt is igen kevesen hitték, hogy számunkra onnan üdvjöhessen.

Angliát értem barátom; ugyanazon Angliát, hol az erősen szeszezett borok hazája volt, és van tagadhatlanul, még ma is...

Amde az angolok izlése, mint a minap Tanárky oly szépen fejtegeté, változáson megyen keresztül, s ma már a természetes jó borok mindinkább figyelemre méltattatnak, minélfogva ezeknek a fogyasztása is napról-napra növekedő félben van.

S miképen állott be e ránk nézve nagy fontosságú változás?

Ott voltunk borainkkal két ízben, a londoni világtárlaton; Gladston mérsékelte közben a borra vetett fogyasztási adót; akadtak vállalkozó hazafiak, kik ernyedetlen szorgalommal működtek borainknak az angolokkal való megkedveltetésén; s hozzájárultak végül ezen átalakítás előmozdításához, jeles angol orvosok is, kik közt dr. Druilt a legérdemesebb.

Igy történt, hogy ma már Angliában a magyar bor ismerve van, sőt szeretik is azt.

Tőlünk függ, hidd el barátom, most már ezen irányt terebélyesíteni. Adjunk minél jobban kezelt, s minél jelesebb borokat, és terményünk fogyasztása Angliában igen nagy mérveket ölthet magára idővel.

Eddig tett tapasztalások szerint Angliában keletre számíthatnak, jól kezelt veres boraink közül: a budai, az eгри, a visontai, a szegszárdi, a villányi, a ménesi, a karloviczi, szóval mind azok, amelyek ezen borok egyike vagy másikához hasonlítanak; a fehérek közül tetszenek: a somlai, a badacsonyi, s általában a jóféle balaton-melléki, az érmelléki, a fertő és sopronvidéki, a jeles kőbányai s más ezekhez hasonló, jól kezelt borok.

Hogy a kezelés mit tehet? látom világosan saját kistétényi boraimnál; melyek közül a veres „budai válogatott“ gyanánt árultatik; a fehér ellenben saját igénytelen neve alatt jutott kedveltségre.

Megjegyzem egyuttal, hogy az angol fogyasztás, tulnyomólag a veres és nehéz borokat keresi; ámbár a fehérek is — különösen ha erősek, mindinkább hódítanak.

Az aszu borokkal, melyekre mi oly nagy súlyt fektetünk, s melyek máshol is annyira tetszenek, Angliában nem igen megy a dolog. Nagyon édeseknek találják őket. A jó szomorodni azonban kedveltetik, és ennek szép jövődjé lehet ugyanott.

Anglia után legértékesebb piacunkká válhat idővel Németország. A magas beviteli vám ugyan utban állt itt eddig: most azonban ugy hallani, hogy a

négy talléros adó, leszállittatik háromra. Egyelőre jó ez is, ha nem lehet elérni többet.

Legmostohább irányunkban Oroszország; pedig e hatalmas terület derék fogyasztónk lehetne. Megtörténhetik azonban, hogy idővel jobb nézetekre térnek itten is át.

Külföldi eladásunk általában úgy vehetne szerintem leggyorsabban nagyobb mérveket magára, ha hazánkiai közül minél többen e szakra — értelemmel és pénzzel kellőleg felkészülve — kezükbe vennék odakint a borkereskedést. Hogy ezen út sikeres, mutatja Greger és Diósy példája. Külföldi kereskedő azal kereskedik csak, a minék már kész kelete van. A hazafi ellenben a hazához vonzó érzelménél fogva, nem sajnálja fáradságát, a dajka szerepétől sem. És csak így lehet ismeretlen dolgokat új téreken — meghonosítani. Meg vagyok győződve, hogy 20—25 jeles egyéniség, elszórva Európa különböző pontjain, rövid időn több lendületet adna a magyar borok keletének, mint különben tán félszázad mulva elérhetünk!

Figyelmet érdemlő eszme ez, kedves barátom; és bár figyelembe vennék azok, a kiket illet, s a kik hasonló vállalkozásra magukban hivatást és képességet éreznek. Én ezen dolgot annyira fontosnak tartom, hogy kormányilag is pártolásra érdemesnek vélném. Nem habozom kimondani, hogy ezen közvetítés átválalásában egyike feküdnék a legméltánylandóbb és legszebb hazafiui érdeknek.

Érzem, kedves barátom, hogy jelen levelemben, meg kellene még emlékeznem jelesebb bortermelőinkről is; kik nélkül nem birna a kereskedés kivitelre alkalmas anyagot. Miután azonban mindazon jele-

seket, kik e téren méltánylást érdemlőleg dolgoznak, elsorolni nem tudnám, a kihagyás által pedig egyikét másikat kellemetlenül érinthetném, — tanácsosabbnak tartom inkább, senkit se nevezni meg.

Annyi tény, és ennek örvendhetünk — hogy száma a jelesebb bortermelőknek hazánkban folyvást szaporodik, tény továbbá az is, hogy ezen termelők jobbára az értelmesb és vagyonosb osztályokból kerülnek ki; mely utóbbi körülmény természetes is annyiból, hogy a boroknak czélszerű kezelése, mind értelmi, mind pedig anyagi tőkét nagyobb kíván, és ezek csak az említett rétegekben találhatók föl.

És ezekkel, kedves barátom befejeztem mondani valómat a borról. Örvidenék, ha idevágó levelkéimet nem irtam volna hijába!

Van még néhány tárgy, melyekről egykor szintén szólottunk; azokra, ha szívesen veszed, majd a következő levelekben térek át.

XXIV.

KIS-TÉTÉNY, 1867. július 14-én.

Kedves barátom!

Mióta a közbeneső vámvonalak, hazánk és a birodalom többi országai közt, megszüntek, nem lehet többé határozottan tudni évi forgalmunk értékét. Nem láthatjuk tehát a változásokat számokban kifejezve, melyek a vámok eltörlésétől fogva mostanig, e tekintetben beállottak; és ez igen megnehezíti az eligazodást, a helyes ítélet hozatalt.

Reményilem, hogy ez irányban nem maradhalunk sokáig homályban. S tekintve azon nagy érdeket, mely e dologban fekszik, valóban igen kívánatos volna, ha azon statistikai tanács, mely mint hallom a földmivelési ministerium kebelében fölállittatik, munkálkodása kezdetén már kiterjesztené figyelmét ezen adatok egybe szedésére. Minél nehezebben lehet ez irányban a szükséges számokat megszerezni, annál előbb hozzá kell fogni a nagy érdekű munkához.

Hiányában a jelen adatainak lássuk legalább, hogy miképpen állottunk e tekintetben 1848 előtt.

Magyarország és Erdély, mikép ezt egyszer már a „Mezei gazd. könyvében“ összeállítám a birodalom többi országaiba kivitt összes terményeinek az értéke től 1844-ben: 63.742,340 pftot. Ebből természeti és

gazdasági terményekre 31.462,420; iparanyagokra 30.096,858; gyártmányokra végül 1.283,071 millió pft. esett.

Gyári termelésünk értéke tehát, az összes kivitelből csak 2%; ellenben a nyers anyagok és gazdasági termények értéke 98%-entre ment.

E számok akkori termelésünk irányát világosan mutatják; s kijelölik félreérthetlenül a helyet, hol annak súlypontja fekszik.

Nézzük, hogy a fölebbi 98%-entnyi kivitel, nyers anyagok és gazdasági terményekben, mily forrásokból keletkezett?

Feküdt pedig az érintett évben:

Kivitt dohányban	2.149,959	ftot
„ gabnafélék s egyéb mezei és kerti terményekben	17.650,707	„
Kivitt italokban	874,249	„
„ baromfi és vadban	636,272	„
„ vágó marhában	8.384,285	„
„ vonó „	559,110	„
„ eledelre szolgáló állati terményekben	600,122	„
„ gyári nyers anyagokban	25.006,233	„
összesen	55.860,028	ftot.

Látni ebből, kedves barátom, hogy ekkoron egyetemes kivitelünk 87%-entjét a mezei gazdasági termelés állította elő.

Erdekes levén tudni és látni, hogy a nevezett források miképpen oszlottak föl tovább, közlöm az erre vonatkozó számokat is.

A *gabnafélék* s egyéb mezei és kerti termények után bevétel következőleg oszlott föl:

Buza és tenkelyre esett	9.887,316 ft.
Kukoriczára	815,397 „
Kétszeres és rozsrá	1.852,432 „
Árpára	1.008,749 „
Zabra	1.761,318 „
Rizsre	117 „
Bükköny, bab, borsó és lencsére	16,605 „
Liszt, dara, korpá, szaládra	344,747 „
Anis, kömény s komlóra	17,488 „
Repezére	1.129,790 „
Kerti, erdei, mezei s egyéb mag- vakra	534,270 „
Friss és szárított gombára	2,500 „
Zöldségre	50,000 „
Szalma, széna stb. félékre	139,064 „
Együtt	17,650,707 ft.

A súly tehát e rovatnál főleg a buzában, továbbá a rozs és tavaszi gabnafélékben, s végül a repezében s kukoriczában feküdt. Maga egyébiránt a buza, a mint azt az illető számok mutatják, e rovat értékének felénél többre ment.

Italunkban, kivittünk a nevezett időben:

Borban	815,028 ftot.
Serben	15,672 „
Szeszes italokban	40,816 „
Méhser és gyümölcs mustban	2,730 „
Összesen	874,259 ftot.

Baromfi és vadban kivittünk
ugyan akkor:

Szárnyasokban	622,702 ftot.
Szarvas, őz, nyul stb	13,570 „
Összesen	636,272 ftot.

Vágó marhában u. m.

Ökrökben	3.925,400	ftot
Tehén és borjuban	282,524	"
Juhokban	610,068	"
Sertésben	3,566,293	"
Összesen	8.348,285	ftot.

Vonó marhában, névszerint lovak és csikókban, kivittünk összesen ugyan azon évben . . . 559,110 p. ft. értéket.

Eledelre szolgáló állati termé- nyekben:

Tej és vajban	10,652	ftot.
Sajtban	139,829	"
Zsir és szalonnában	57,180	"
Husban, friss és sózott állapotban	99,812	"
Mézben	190,404	"
Tojásban	102,254	"
Összesen	600,122	ftot.

Végül gyári nyers anyagok- ban ugyan akkor kivittünk :

Len, kender és kóczban	564,358	ftot.
Gyapjuban	20.891,360	"
Selyemben	410,380	"
Bőrökben	1.346,491	"
Szőr és sörtében	62,453	"
Tollban	465,040	"
Szarvakban	172,870	"
Köröm, csontliszt és csontha- muban	34,308	"
Állati belekben	15,171	"
Szerszámfában	27,755	"

Rongyokban	429,426 „
Faggyuban	395,925 „
Viaszkban	190,080 „
Halzsirban	612 „
Összesen	25.006,233 fto

Ezen számesoportozatból kitetszik, hogy legfontosabb gazdasági terményeink voltak azon időben, mindenekelőtt a *gyapju* közel 21 millió ftnyi kivittel; utánna a *buza* közel 10, ezután a *vágó marha* és sertés, együtt közel 8 millió pftnyi értékkel. A *dohány* $2\frac{1}{10}$; a *rozs* és *kétszeres* $1\frac{8}{10}$; a *zab* $1\frac{7}{10}$; a *repce* $1\frac{1}{10}$; az *árpa* 1; végül a *kukoricza* szintén közel 1 millió pftnyi értékkel.

A többi dolgaink, melyekből azóta egyik másik, mint példánl a *liszt* és *fa*, igen tekintélyes kiviteli cikké alakultak — mindössze is csekélységnek mondhatók.

És ezen kivitel 23 év előtt létezett; akkor, a midőn mostani közlekedési eszközeinknek csak legesekélyebb részével birtunk; akkor, a midőn hazánk Európa legtöbb piacain még alig volt ismerve; akkor végül, a midőn a mostani industrialis irány hazánk kebelében és földjén csak igen gyarló és gye^lge gyökerekkel birt.

Hogy ne volna tehát, kedves barátom, tanulságos és érdekes tudni, hogy azóta viszonyaink ez irányban miképen alakultak?

Kérve kérjük tehát előre törekvő kormányunkat; ne sajnálja ezen dologtól a költséget és fáradságot; és hozzon számunkra mielőbb világosságot a setét és türhetlen éjszakába. Önmagunkat ismerve, léphetünk és tehetünk csak biztosan, s irányozhatjuk munkáságunkat teljes öntudattal.

Közlött számokból látván, hogy gyapju, gabona, szarvasmarha és sertés voltak főleg azon források, melyek után a mult időben hazánk bevételeit leginkább eszközlé; valószínű, hogy ezen ágazatok, ma is még tulsulyban járulnak bevételünkhöz.

Hogyan állunk azonban ezen czikkekkal ma? minő új források és mily erővel járultak azóta hozzájuk? Mindezekre egyelőre positivitással nem felelhetünk. A mennyi forrás, annyi kérdőjel áll előttünk csak!

Gyűjtsünk hát adatokat, minél előbb, és szabaduljunk a nyomasztó homálytól!

Egyik másik kiviteli cikkünkre nézve, majd a jövő levélben fogom veled közleni, hozzávetőleges nézeteimet.

Addig is, élj boldogul, — s tartsál meg nagyra-becsült hajlandóságodban.

XXV.

KIS-TÉTÉNY, 1867. július 21-én.

Kedves barátom!

A mennyire anyagi életünk mozgalmait ismerem, megpróbálom kijelölni azon tárgyakat, melyek után véleményem szerint, a mai kivitel a negyvennyolcz előttihez képest valószínűleg, és pedig egyik-másiknál, tetemesebben emelkedett.

Ilyetén cikkek: a gabnafélék, s névszerint a buza; továbbá: a liszt, a bor, a szesz, a sertés, a kender és a fa, különösen a dongafa. Lehet, hogy vannak mások is; ezekre nézve azonban hozzávetőleg sem merek nyilatkozni.

Hogy gabnaféléink, s névszerint a buza kivitelének, tetemesen kellett az említett időtől fogva növekednie, azt mutatja megszorodott forgalmi eszközeinknek ez irányu tevékenysége; azt azon, időközileg előforduló, nagy kivitel, mely néha más dolgoknak a szállittatását szintén megakasztja; azt mutatják, nemkülönben az újabb időben annyira megszorodott s kivitelre dolgozó gőzmalmaink; azt végül azon tömördek feltörés, legelők és rétekben, mely a lefolyt évek alatt köztudomás szerint, különösen az ország legtermékenyebb részeiben történt.

Mennyire ment e kiviteli szaporodás, azt megmondani nem tudom ugyan; azonban, hogy annak tekintélyesnek kell szükségkép lenni, a fölebbi jelekből alaposan következtethetjük.

Lisztiparunk, különösen egyike azoknak, mely egészen a beállott új időnek a gyermeke; és hogy abban már mily erő és jelentőség fekszik, láttuk azon levelemből, melyben tüzetesen ezen dologgal foglalkoztam.

Gyarapodott kivitelünk kétségkívül a borban és szeszben is; határát azonban a gyarapodásnak előremenő adatgyűjtés nélkül, közelebről megjelelni szintén nem vagyunk képesek.

A sertést hasonlóan oda sorozom, melynek kivitele tetemesen gyarapodott.

A kender kivitel is a gyarapodó tárgyak közé tartozik; és a mint illetékes kereskedőktől tudom, megtehető minőség mellett, alig lehetne gazdáinknak ezen czikkből tultermeléstől félni. Annyira jeles ugyanis a magyar kender, hogy mindenütt a hol csak eddig alkalmazták és megismerték, nagy méltánlással viseltetnek iránta.

A dongafa kivitel pedig, minden czikkeink közt, aránylag talán a legnagyobb gyarapodást tette. Lehet mondani, hogy ezen kiviteli forrás, azon arányban izmosodik, melyben a vasuti közlekedés gyarapszik s új — meg új erdőrészeket nyit meg.

Hogy a gypjuval, mely 1848-ig minden kiviteli czikkeink közt a legerősebben szaporította pénzübeli évi bevételünket — miképpen állunk ma? erre megvallom, szinte habozva és kételkedve felelek.

Ezen czikk, érzésem szerint, hátra ment inkább,

mint előre; a juhszám legalább, bizonyosan kevesebb az országban most, mint volt 1848 előtt.

Hisz tudod, te barátom, igen jól, hogy mennyi nagy gazdaság ment a lefolyt éveken, gyökeres krisisen át. Mind azokról pedig, melyek részletezve bérbe adattak, eltűntek a birkanyájak. Azután azt is tudod, hogy mily tömérdek száraz rét és legelő került eke alá; következőleg ezekben is, elvonatott az alap a birka alul. Tudod nemkülönben és végül, hogy a megváltott dézsma által is tömérdek szalma vonatott el, a nagy uradalmak juhtenyésztésétől.

Mindezen változásokat egybevéve, nem következtethetek egyebet, minthogy juh álladalmunknak, apadni kellett; és miután a gyapjut mennyiségileg szaporítani, kivált a minőségnek rövidsége nélkül, nem könnyű feladat, és csak hosszabb idő alatt folytatott okszerű és következetes tenyésztés által lehet, az a hitem és meggyőződés: hogy hazánk, jelenleg a gyapjuból — kevesebbet vesz be, mint vett azelőtt.

Engedd, kedves barátom, hogy a gyapjuval, mely oly fontos terménye hazánknak, s mely, elhiheted nekem, még sokáig az fog maradni — egy kissé körülményesebben foglalkozzam.

Megjegyzem mindenekelőtt, hogy én a gyapju-bevételbeni feltett és valószínű hanyatlást, nem tartom állandónak. Én ezen dolgot, ha csakugyan folytatkozásban áll jelenleg, csupán átmenetinek tekintem. Annál előbb segíthetünk rajta, memél inkább öszhangzásba hozzuk, juhtenyésztésünk főcélját, a gyapjutermelést.

Tarthatunk mi, kedves barátom, számra nézve

kevesebb juhott, mint tartottunk 48 előtt; és gyapjunk mégis lehet annyi, mint volt a nagyobb szám mellett, ha tenyésztésünk különben öszhangzatos lesz, gyapjutermelésünk több hasznot adand, mint adott azelőtt.

Gyapjutermelésünk fontos ügye, gazdáinkat már évek óta foglalkoztatja. Az eddigi jelek és eredményekből azonban, úgy látom, mintha egyik szélsőségből, a másikba akarnánk menni.

A mint tudod, volt egy ideje juhtenyésztésünknek, a midőn a jelszó, kizárólag a finomságban keresetett. Ezen idő, a „gyapjusortirozók“ ideje volt; kik természetesen, mitsem törődtek azzal, hogy a gazda juháról megnyit nyir? csak nyirt legyen principálisa — a kereskedő vagy gyáros — számára, minél finomabb gyapjut.

És miután ezen időben gazdasági termelésünk aranjuezi napjait élvezte, azaz, a tulajdonos dézsma-szedést, ingyen erőt, s adómentes földet is birt, az természetesen nem igen vette észre, hogy a sortirozók utmutatása szerint vitt juhtenyésztés, sajátlag mily ösztövére eredményü. Tiszta haszon volt, hisz minden bevétel, a melyet kapott; s a nagy nyájak mellett, egyszerre így is, szép összegek kerültek ki. Tartott ez időszak 1848-ig!

Szemeink csak ezután kezdettek nyiladozni. Dörögöljük őket azóta folyvást, de úgy tetszik nekem, mintha még sokan nem látnának tisztán. A főlebbi accidentiák eleste mindazonáltal megfogja teremni a világosságot, az egyiknél előbb, a másikinál — utóbb. És a kinél nem termi meg? az kedves barátom, megszűnik juhtenyésztő lenni.

Ha azt kérdezné tőlem valaki, hogy *oly* finom juhot tartsunk-e ezután is, mint tartottunk és tenyésztettünk 48 előtt; vagy, hogy e helyett tenyészünk-e inkább közönséges birkát, szóval, goromba, de sok gyapjut termő juhot? feleletem határozottan az utóbbi mellett szólana; mert hiszem, kedves barátom azaz egy fontos, egy és egy fertály fontos, vagy legfeljebb másfél fontos gyapju eredmény egy darabról, ma már egyáltalában nem járja meg!

A kérdés azonban, ily formán nem volna helyesen feltéve; mert hiszen így a felelet reá, nem vihetne máshová, mint a finom gyapju tökéletes feladásához. Ezt pedig úgy hiszem, az országnak komolyan aligha tanácsolhatja valaki.

Az én igénytelen véleményem szerint a helyes eljárás ez irányban, nem lehet más, és a ki mást akar, az tévedésben van, — mint először is: az elért kvalitásnak lehető fentartása mellett, növelni minél magasabbra a mennyiséget; mi egyáltalában nem lehetetlen, kivált oly gyapjuszegénységnél, mint a minővel eddig, finomabb nyájaink birnak és továbbá, azon lenni: hogy juhtenyésztésünk lassanként helyszerüsítessék!

Mit mondanál, kedves barátom, azon borászról, ki az egész országot rizling vesszővel akarná beültetni? . .

Mosolylyal fogadnád kétségkivül ezen tanácsot, noha pedig a rizling vesző, a maga helyén, igen becses dolog; mert hiszen tudod te azt tapasztalásból, hogy minden vidéknek meg vannak a maga kedvelt és specialis fajai, melyek helyükön igen becsesek más hol ellenben a termesztést sem érdemlik meg.

Igy vagyunk minden más dologgal; így juh-tenyésztésünkkel is! Vidékek szerint változik ez

is; és valamint hogy mindenütt nem tarthatsz haszonnal finom juhot, ugy nem való mindenüvé a goromba juh sem.

Nézd meg csak barátom az állattenyésztés nagy mestereit, az angolokat. Angliában meg van már minden vidéknek a maga specialis birkája s marhája; melytől hasztalan törekednél a gyakorlati eszü farmert elvezetni!

Menjünk hát mi is gyakorlati ösvényen, s ne törjük fejünket azon, hogy miképpen lehetne, az egész országra nézve a leghasznosabb juhot, mely hidd meg nekem, hogy nem létezik — feltalálni?

Azután gondold meg csak, hogy hová süllyedne a gyapjunak az ára azon esetben, ha ama néhány százezer mázsa, melyet termelünk, csupa közönséges és goromba gyapjuból állana? Gondold meg, hogy mivé tenne bennünket Ausztriáliának ez iránybani óriás termelése? S gondold meg végül, hogy a divat mennyire változó és hogy mennyi mindenféle minőséget keres és fölkarol idő folytán!

Azért kedves barátom, ismételve mondom: tartsuk fel az elért minőséget és törekedjünk minél jobban emeln a mennyiséget. Ez szerintem a helyes és biztos ut!

Nem zárhatom jelen leveletem, a nélkül, hogy gyapjuiparunkát illetőleg, egy nagyszerű és lehet mondani megcsontosult anomaliát meg ne érintsek.

Ez azon furcsa jelenség, hogy tekintélyes gyapjutermelésünk mellett, posztógyáraink nincsenek! és mivel nincsenek, gyapjunknak tulnyomólag legnagyobb része, s kivált a jobbfélék, folyvást az országon kívülre vándorolnak, hogy ottan posztóvá alakítva, hozánk ismét visszajjjenek!

Ez kedves barátom, egyike közgazdasági életünk legviszásabb jelenségeinek. — Pedig ott van a felföldön a rendesen éhező s munkát az alföldön kereső népesség; ott van a tüzelő anyag; ott vannak a vizek és folyók, a szép erdők; a gyáriparnak tehát minden kellékei; és posztóiparunk még sincs; sőt nem is emlékezem, hogy ezért valaha csak úgy buzgólkodtunk volna is, mint p. o. néhány év előtt, a gyapotgyártásért, melyhez pedig az anyagot Amerikából kellene hoznunk! . . .

No de hát ilyen az élet. Tetszik magának anomáliákban. A mi közel fekszik, azt rendesen nem veszszük észre; hanem sovárgunk dolgok után, melyek nem nekünk valók!

Alkalmilag egyebekről.

XXVI.

KIS TÉTÉNY, 1867. jul 28-án.

Kedves barátom!

Hogy szarvasmarha és lótenyésztésünk, a lefolyt tizenhatsz év alatt, miképen állott kivitel tekintetében? az iránt, ismét csak hozzávetésekkel nyújthatunk némi tájékozást.

Annyi tény, és ez valóban nem örvendetes, hogy a birodalom a maga számára szükséges marhahúst maiglan sem bírja előállítani; tény, hogy ezen czikkért évenként, még mindig közel hat millió fttal vagyunk adózói a külföldnek.

És ez annál sajnálatosabb, mivelhogy hazánknak van földje elég; népessége aránylag csekély; s földmivelése is éppen azért, mert az, állattenyésztése részéről kellő támogatást nem talál, távolról sem adja meg azon eredményt, melyre különben számítania lehetne.

Marhatenyésztésünk alantiséga miatt tehát, sok irányban ér bennünket veszteség. Egyike ezeknek, a nagy készpénzbeli kiadás, melyet a behozott marháért fizetünk; másika, azon valóban mérsékelt haszon, mely összes gazdálkodásunk után, — mert földcinket kellőleg termékenyíteni nem tudjuk — számukra fennmarad.

Ennek pedig, hidd el kedves barátom, nem kellene szükségkép így lennie. Lehetnénk márig sokkal jobban, ha először is, nagyobb súlyt fektetnénk gazdálkodásunkban a helyes arányokra; ha továbbá adózási viszonyaink, nem állnának a gazdának annyira utjában, szabadabb mozoghatás tekintetéből.

Reményljük, hogy javulni fognak ez irányu állapotaink; és hogy a szesz és czukorgyártás kérdéseinek helyesebb felfogása és kezelésével egyrészt, más részt pedig a takarmánytermelésnek megfelelő mértékü kielégítésével, marhatenyésztésünk jobb napjai meg fognak jönni; és pedig nagyobb fény és erőben, mint voltak azelőtt bármikor.

Az a nézet, kedves barátom, mintha a gulyák és ménések elűnésével, állattenyésztésünknek szükségkép hanyatlania kellene — egyáltalában nem helyes. Bizonyítja ezt egyéb országok példája; legkülönösbbe Angliáé. Nincsenek itt, értelmünk szerinti ménések és gulyák, régtől fogva már; az állattenyésztés mégis igen nagy és virágzó; sőt a tapasztalás bizonyága szerint, éppen Angolhonban érte az el tetőpontját.

Át kell menni nekünk okvetlenül az istálózásra. A legelő, csak igen alárendelt forrása lehet állattenyésztésünknek. Alárendeltebb még, mint sok más éjszakiabb országokban, hol a vetett és természetes legelők oly szépen diszlenek; ellentétben teljesen a mi ez irányu állapotainkkal. És amazok mégis tulnyomólag istálózást gyakorolnak; holott mi, daczára sajuos klimatikai mostohaságainknak, melyek szerint a természetes fütermő téreink élete alig tart tavasszal és ősszel néhány hétnél tovább, folyvást e téreken akarjuk tengődtetni állatainkat.

Igy, édes barátom, boldogulni nem fogunk soha. Erős, mesterséges takarmánytermelés nélkül hazánk gazdasági élete, mind végig béna marad. Ez hitem és meggyőződés.

És miután minden égaljnak meg vannak a maga előnyei és hátrányai; bir a mienk is azokkal. Száraz éghajlatunknak köszönhetjük gyönyörű buzáinkat, minőket Angliában termelni nem lehet; köszönhetjük a kukoriczát, a bort s a dohányt, melyek amott, az örökké zöld szigeten, szintén nem termelhetők; köszönhetjük a finom gyapjút és más egyebet.

Azonban ugyanezen klima, legnagyobb ellensége a gazdag és termékeny természetes legelők és réteknek; ellensége egyuttal a biztosított mesterséges takarmánytermelésnek is.

Mit tehetünk ellenében? Nem változtathatjuk meg, az igaz; de azért vannak módok és eljárások, melyek klimánknak hátrányait nem csekély mértékben tennék elviselhetőbbé. Ezekhez kell hát folyamodnunk, és keresni nálunk az elérhető segílyt. Tudom, hogy nem sok oly takarmánynövényünk van, mely a szárazságot kibírná; de van mégis néhány, mely ritkán csal teljesen, melyek akkor is támaszt nyújtanak a szorongatott gazdának, a midőn, ugyszólván, minden egyéb elhagyja őt!

Ilyen, kedves barátom, első sorban, az áldott luczerna; melynek hazánkban, oly roppant területen lenne hivatása támaszul szolgálni; s mely, a mint tudod, még az emlékezetes 1863-diki aszály alatt is, hol kelleőleg volt elkészítve számára a föld, nem hagyott bennünket cserben. Ilyen továbbá minden száraz és meszes földön, a baltaczim; ilyen a kora tavasz szá-

mára, őszszel vetett rozs; ilyen a tengeri és czukor-czirok is, zöldtakarmánynak természetve, s időszakok szerint vetve. Kellő mivéléssel és mértékkel természetve ezen takarmányféléket, hidd meg nekem, kedves barátom, nem fognának marháink, vagy legalább nem érezhető mértékben, szükségét szenvedni nyári takarmányban.

Mínthogy azonban ez irányban vajmi sokan nem teljesítjük a szükséges előgondoskodást; természetes fűtermő téreinket ellenben, vajmi kevesen kiméltük meg, és fordítottuk mesterséges takarmánytermelésre: állattenyésztésünk ma kétségkívül hátrább áll, mint állott 48 előtt; főleg ha számba vesszük egyuttal azon irtózatos pusztításokat is, melyek a csaknem állandóvá vált marhavész következtében bennünket oly súlyosan látogatnak.

Tekintettel mindezekre, azt hiszem én, hogy szarvasmarhatenyésztésünk, a lefolyt évek alatt érzékenyen megcsökkent; és hogy ennek következtében a mai kivitel is kisebb, mint volt a multban, a midőn, mint az illető levelemből láttuk, ezen czikk után évenként $4\frac{2}{10}$ millio ftot vettünk be!

Mindaddig, míg a jelzett irányban a kellő gondoskodást meg nem tesszük, azaz, megfelelő arányban takarmányt nem természetünk; hidd meg, kedves barátom, hasztalan sóvárgunk mi valódi marhatenyésztés után; mely csak akkor veheti kezdetét s indulhat gyarapodásnak, ha a gazda takarmányban szükségét soha nem lát. E nélkül, tartjuk és tengetjük állatainkat, de egyáltalában nem tenyésztjük. És ha egyszer ezen idő bekövetkezik, fogunk csak igazán, marhafajtánk valódi értékéről is megállható ítéletet hozhatni.

Addig, mindenesetre tanácsos lesz a pálczatöréstől egy kissé tartózkodni. Én legalább azt hiszem, hogy azon faj, mely daczára a sanyaruságos tartásnak, a melyben eddig általában részesült, mégis oly jeles tulajdonságokat mutathat föl, névszerint a hus jósága és az igavonási képesség tekintetéből, ez a faj mondom — nem lehet rossz, sőt a legnagyobb mértékben érdemli meg figyelmünket.

Bánjatok, barátom, a behozott idegen fajtákkal ugy, mint bánunk rendszeren saját hazai fajunkkal — s meg látjátok, hogy azok, mennyivel kevésbé fogják igényeinket minden irányban kielégíteni. Hogy a magyar marha eddig, általában nem jó tejelő; azt tagadni nem lehet; azonban azt kérdezem én tőled: lehet-e egy fajnak, rendszeres koplalás és sanyargatás mellett kielégítőleg tejelni?!

Találtam én már sokszor saját fajtájú marháink közt is, igen jeles tejelő állatokat; ez azonban mindig csak oly kerülmények közt történt, hol a rendszeres és egyforma bő tartás szintén nem hiányzott. Nem tehetek róla, de én a magyar tehénnek egész habitusából, melyet sokszor hasonlítottam összemás, jelesen tejelő fajtákéval, azt vonom és azt vontam le: hogy ezen fajnak, kellő táplálkozás és tenyésztés mellett, nem lehet rossz tejelőnek lenni.

Hogy a tejelési szegénység, mely a századokon keresztül gyakorolt és folytatott sovány táplálkozás következtében oly faji tulajdonsággá fejlődhetett, melynek átalakítása és megszüntetése csak hosszabb időn keresztül viendő gazdag táplálkozás és helyes tenyésztés mellett érhető el; ezt — megvallom — magam is hiszem és vallom; azon többi jeles tulajdonok-

nál fogva azonban, melyekkel saját hazai marhafajtánk bir, azt igen is nagyon érdemesnek tartanám arra, hogy vele már egyszer, a szabályszerű tenyésztés utmutatásai szerint, komolyan megpróbálkozzunk.

Szép volna valóban, ha azon tenyésztőink, kik e nézetet osztják, és talán gazdagon tejelő magyar tehenek birtokában is vannak; tett tapasztalásaikat, a nyilvánosságnak átadni sziveskednének. Hasonló közlésekből, hidd meg barátom, igen sok bátoritást meritenénk. Többet, mint bármennyi előleges okoskodás és föltevésekből.

Akartam még a jelen levelemben, egyetmást ló-kivitelünk és tenyésztésünk érdekében is közleni veled; azonban látom már, hogy nem igen tehetem, és hogy ezen tárgyat a következő levél számára vagyok kénytelen hagyni.

Addig is élj boldogul; s légy irányomban szokott szives baráti elnézéssel.

XXVII.

KIS-TÉTÉNY, 1867. augusztus 4-én

Kedves barátom !

Nagy és fontos szerepet játszott lovunk egykoron, a haza történeteiben. Hogy urai vagyunk a földnek, melyet hazánknak neveziünk, jó részt, hajdani jeles lovainknak köszönhetjük. Ezeken jöttek ki őseink Azsia homályaiból; ezeken hódították meg a mai hazát; s ezeken száguldozták át Europa nagy részét, közel felszázadon keresztül.

Meg kellene tehát nekünk, kedves barátom, a lovat becsülni egy kissé jobban, már csak pietás és hálaadatosságból; de meg gazdasági indokból is.

Vess csak egy tekintetet hazánk terjedelmes rohaságaira, melyeken a gazdálkodás lovak nélkül, nem lehet el soha; gondolj a hadi czélokra; s vedd végül figyelembe azt is, hogy Európának legtöbb országa, a lovasság számára szükséges, alkalmas lovaknak bőségében egyáltalában nincs, és hogy ennél fogva a mi lovunk mindinkább kiviteli czikké van hivatva válni: s kell, hogy igazoltnak találjad azon állításmat, hogy lovaink helyes tenyésztése és nevelésére minél több gondot fordítanunk igen is érdekünkben fekédnék. Sőt, megvallom, tekintettel az említett szel-

gálattételre. szintén jól esnék mondhatnunk: im e haza egyszersmind a jeles lovak hazája, maiglan is!

De fájdalom, ezt nem mondhatjuk. Elveszett jóformán a hajdani ló. És a mi belőle itt-ott még fennmaradt, az talán épen csak annyi, hogy abból egy alkotó jövő az elcsenevészett jeles hajdani lovat újból fölépíthesse. Fogja-e fölépíteni? nem tudom; reménylem azonban, hogy igen; mert hiszen különben le kellene tennem azon reményről, hogy hazánk gazdasági fölvirágzását, egészséges alapokon éri el egykoron, daczára mindazon nehézségeknek, melyekkel küzd, és még igen sokáig küzdeni fog!

Lótenyésztésünk egyik főbaja ugyanaz, melyet állattenyésztésünk minden egyéb ágainál is tapasztalunk, t. i. a takarmányhiány. És a mennyiben a ló, a szabadbani mozgást és táplálkozást legkevésbé nélkülözheti, nála a legelők feltörésével kapcsolatos takarmányhiány, még inkább érezteti magát, mint akár a szarvasmarha, akár a juhtenyésztésnél.

Ha tehát akarjuk, hogy legyenek jeles lovaink, gondoskodjunk mindenekelőtt megfelelő mértékű takarmánytermelésről; azután arról is, hogy a növendék állatok szabadon mozoghassanak. Ez utóbbi célra nem kellene nagy terek vagy pusztaságok, de kellene legalább nagyobbacska udvarok vagy korlátok. Mi a vér és faj dolgát illeti, erről majd később szintén mondok néhány bizalmas szót.

Hogy lótenyésztési állapotaink mily gyorsan mentek hanyatlásnak, mutatja azon tény, hogy 1817-ben hazánkban még mintegy negyven nevezetesebb magán ménes létezett; Erdélyben pedig ugyanakkor körülbelül 124 kisebb nagyobb ménes állott fön. A

magyar ménesek mellett léteztek már ekkor a jeles mező-hegyesi és bábolnai ménesek is; sőt ezek közül az első még 1783, a másik pedig 1789-ben keletkezett.

A hajdani magyar ménesekben tulnyomó volt még a magyar vér; ámbár egészen tisztán ritkán fordult elő. Az anyag, mely hozzája jött, legtöbbször keleti, arabs, spanyol, nápoly és angol forrásokból vétetett. Minél közelebb hozzánk, annál inkább alkalmazásba jött az angol vérrel keverés. Ugyanez történt Erdélyben is, az ottani egykor igen jeles úgynevezett erdélyi fajtával.

És szerintem, ma már annyira meg van keverve a hajdani magyar vér, hogy azt tisztán, csak elvétve találhatjuk föl. Talán a székelyföld lenne még legelőbb azon hely, hol hozzáértő tenyésztőnek, ez irányban legkevesebb fáradsággal lehetne alapot és anyagot találni, a tisztavérű magyar fajtájú lónak a kiállításához.

S ha kérdezed tőlem, kedves barátom, hogy miért keverték nálunk és Erdélyben oly nagy előszeretettel lovainknál a régi vért? nem mondhatok mást, mint hogy divatból, utánzásból, és mert eredeti lovaink nem voltak eléggé nagyok.

Hogy lovunkat keleti vérrel keverték, ez helyesen történt, mert hiszen ez esetben rokon vért alkalmaztak. Nézd meg azonban barátom az angol lovat; vedd össze alkotását a mienkével, s első pillanatra észre kell vened ama nagy különbséget, ama feltűnő eltérést, mely a két lónak alkotása közt van. Nem adhat pedig, kedves barátom, hidd meg nekem, két egymástól annyira elütő organismus, öszhangzatos eredményt. . .

Tudom, hogy ezen nézettel az uralkodó divat és fogalmak ellen állok; mindazonáltal kimondom és állítom: hogy az angol vérrel keverést, magyar fajtájú lovainkon nem tartom szerencsésnek.

Ha apró testű lovainkból nem kaphatunk az élet mindenféle célaira, alkalmas állatokat; ugy azt hinném, az lenne a helyes eljárás, hogy fejlesszük belőle csak azt, a mi elérhető; s a többi célokra hozzunk be inkább külföldről kész fajokat, s ezeket tenyészszük aztán idehaza önmagukban.

Igy, mindenesetre előbb érünk célra; és saját fajtánkat is, nem vetkőztetnénk ki rendeltetéséből és jeles tulajdonaiból, a nélkül, hogy belőle mégis a többi célokra teljesen megfelelő állatot nyernénk.

Hogy nagy terheket czipelő lovat, a magyarból nem alkothatunk soha, az világos. Sokkal finomabb és nemesebb ugyanis annak egész szervezete, semhogy abból valaha oly állatot lehetne kiállítani, mint a minő például a nagy és nehéz stayer ló, vagy a francia percheron és normandi, vagy az angol suffolk, vagy végül a Londonban használt serhordó roppant állat. Ha van tehát ilyenre szükségünk, hozassuk azokat külföldről, hol őket készen kapjuk; s ha tetszik, tenyészszük őket nálunk is tisztán.

Ha kell, barátom, rövid időre és kis távolságra sebesen haladó ló, mely jelenleg uraink figyelmét annyira elfoglalja, hogy abból, más célú lovakra, a lig marad valami: ugy forduljunk ismét az angolhoz, s hozzunk attól e célra alkalmas állatokat, és ha tetszik, tenyészszük ezeket is önmagukban.

Ha azonban arról van szó, hogy saját gazdasági viszonyainkhoz illő állatot tenyészszünk; vagy sebesen

és páratlan kitartással haladó kocsi lovat, vagy paripát, vagy pedig a hadviselés és vadászatnak megfelelő állatot; no már akkor, édes barátom, azt mondom én, vétkezünk, és pedig nagyot, ha nem saját fajtáju lovainkhoz fordulunk.

És habár az ma még mindezen irányokban nincsen is kellőleg kifejlesztve: benne van kétségkívül a képesség, az anyag, melyek csak emberükre várnak, a ki belőlük a kívánt lovat kiállítsa!

Hisz megvan lovunkban a szép forma, a bámulatos kitartás s a nagy sebesség; megvan helylyelközzel már a nagyobbacska test és tömeg is annyira, hogy abból bizony, egyáltalában nem lenne nehéz, helyes választás és tenyésztéssel, még a nagy városokban kedvelt hintólovat is megalkotni.

Nem tehetek róla, kedves barátom, de én annyira szeretem, mert oly sokszor tanultam becsülni és bámulni sebessége és kitartásáért a mi lovunkat, hogy kivéve a nagy teherhez és divatos versenyekhez szükséges lovat, — szintén azt tartom és hiszem, hogy a többi czélok számára kívánt állatot, ez a mi elhanyagolt lovunk, mind, de mind kiadhatná idővel mesterének!

Ha pedig a hadi czélokra tekintek, no már akkor meg oly magasra helyezem a mi fajunkat, hogy annál valami jobbat és tökéletesebbet — kívánni sem tudnék!

Emeljük föl, fejlesszük ki és becsüljük meg tehát, kedves barátom saját lovunkat; s ne keresszék azt össze vissza, mindenféle, hozzá nem illő fajtákkal; s meg fogjuk látni, hogy nem cselekedtünk helytelenül; sőt, ha azt tesszük, állítani merem, hogy hazánk pár évtized mulva, hadi, paripa és kocsilovak dolgában,

Európának keresett országa lesz. Ha hozunk rá vért, hozzuk azt a keletről, azon ovatossággal mégis, hogy testileg apró állatokat ne hozzunk be. Láttam én, kedves barátom, a keleten elvétve testet is. Az ily lovakért, ha különben hibátlanok, nagy árat adhatna kormányunk. S úgy mondták nekem Stambulban, hogy névszerint a turkomannok földje az, melyen a legnagyobb testü lovak találhatók.

Pár évvel ez előtt, Mayer Ernő hazánkfia Stambulból hozott magával egy ily gyönyörű és hatalmas testü turkomán mént, azon gondolattal, hogy azt honában lótenyésztésünk javára értékesítse. Nálunk azonban, fájdalom akkora az előszeretet az utánzás iránt, és oly kevés az eredeti, az önálló felfogás, hogy a hozott ménnek Magyarországon vevője nem akadt. Mi történt vele nem tudom; annyit azonban mondhatok, hogy hatalmasb testü keleti lovat még nem láttam soha. Hogy ez a ló nem maradt hazánkban, nagy veszteségnek tartom!

Zárni akarom leveletem, kedves barátom, valami örövendetessel is.

Népünknel, újabb időben a lótenyésztés szép előmenetelt tőn és tesz. Látjuk ezt, valahányszor a kitörő háboru számára tömegesebben szedik össze a lovakat. Valóban meglepő volt rám nézve, midőn a lefolyt harezias évek alatt, annyi derék lovat láttam a fővároson keresztül vinni; és pedig nem csak saját szükségünkre, de más idegen hatalmak számára is.

Csudáltam többször, hogy honnét kerülnek e derék állatok elő! Azt mondták, hogy nagyobb része a dunántuli megyékből jön. Gyümölcse és eredménye ez kedves barátom, a kormány által tett intézkedések-

nek a lefolyt, különben szomorú emlékü évek alatt; s tanubizonysága egyuttal annak, hogy népünk a lovat ma is még szereti és gonddal tenyésztí. Tegye is minél szélesebb körben; s aztán majd nem 1/2 millió főt veszünk be évenként e czikk után, mennyit a 48 előtti években bevettünk; hanem ez összeget, nem nagy idő múlva meg is tizszerezhetjük.

No de zárom már leveletem, azon kéréssel: légy te is ezentul nagyobb pártolója a magyar lónak, mint eddig valál. Utoljára, legalább midőn ezen tárgyról beszélgettem veled, kétkedtél a felett, mit én ez irányban mondtam, és csaknem elfogult előszeretetnek voltál hajlandó tekinteni nézeteimet lovunkról. Én mindazonáltal leirtam, a mit gondolok s a mi meggyőződésem. Majd a jövő tán ki fogja deríteni, hogy kinek a nézete volt helyesebb! — Isten velünk.

XXVIII.

KIS-TÉTÉNY, 1867. augusztus 11-én.

Kedves barátom!

Allattenyésztésünknek van még egy fontos ága, melyről pár szóval legalább, érdemes lesz megemlékeznünk a jelen levelek keretében is. Ezen ág az újabb időben, oly szép jelentőségre vergődött, sertés-tenyésztés. Ebből hazánk már a negyvennyolcz előtt időben is 3½ millió fton felül vett be évenként.

Hogyan állunk ez irányban ma? erre ismét csak azt vagyunk kénytelennek mondani, hogy nem tudjuk! Hiszem, hogy nem hanyatlottunk; sőt a mennyiben visszaemlékezem azon élénk kivitelre, mely e cikkben a negyvennyolcz utáni években nyilvánult, inkább emelkedést kell föltennünk. Mennyire terjedhet azonban e föltett bevételi emelkedés? arra nézve csak hozzávetőleg se merek nyilatkozni.

És így vagyunk ez idő szerint, kedves barátom, minden irányban. Homály és sötétség környez bennünket bár merre nézziünk. Azért nem lehet eléggé melegen óhajtanunk, hogy a földmívelési miniszteriumnak kebelében már felállított statistikai tanács, a kiviteli forgalomnak kipuhatolására, mielőbb megtegye a szükséges lépéseket.

Mielőtt tovább mennék, néhány szót akarok

mondani még azon mozgalmakról, melyek a lefolyt újabb gazdasági időszakban, sertéstenyésztésünk körében felmerültek.

A kísérletek, külföldről hozott fajtákkal, legújabbak hazánkban a sertéstenyésztésnél. Ennél gazdáink a legeconservativebbek voltak. A legkésőbben kezdettek javulást és javítást idegen forrásokból meríteni. Okot erre főleg az újabb időben tartatott nagy világkiállítások adtak. Látták és ismerni tanulták ezen alkalmaknál gazdáink a nagy hir és tökélyre fejlődött angol sertés fajtákat; fölébredt tehát bennük is a kedv és a vágy ezekkel tisztán és keresztezve számosabb próbákat tenni.

Azt hiszem, kedves barátom, hogy ma már ezen kísérletekre nézve tisztában vagyunk magunkkal.

Hogy az angol sertés fajták gyors fejlődésük és hizékonyságuk, nagy szaaporaságuk és páratlan fokon álló netto súlyukra való tekintettel, igen jeles állatok, azt mindenkinek el kell ismerni; valamint azt is, hogy a velük való keresztezése hazai fajtáinknak félreismerhetlen előnyöket szolgáltat a gazdának.

Mind ezen előnyök azonban csak akkor állanak és bizonyosak egész mértékben, ha ezen fajtákat jobbra bentartjuk, és folyvást gazdagon élelmezük. Rigid külső tartás mellett ellenben ezen előnyök tetemesen megfogynak; de sőt tekintettel ezen állatok szőrtelességére s az éghajlatunkkal kapcsolatos szigorú telekre, úgy áll a dolog velük, hogy nagyban vitt hasonló tenyésztés mellett, nem tekinthetjük az angol fajtákat nálunk gyakorlatiaknak.

Nagyban, s a mint mi szoktuk eddig tenyészteni a sertést, kétségkívül ajánlatosabbak a mi hazai

fajtáink; névszerint a jeles fehér és fekete mangaliczák zsirra, a szalontai s a többiek pedig husnyerés tekintetéből. Jobban, sokkal jobban kiállják ezek éghajlatunk és szokásos tartásunknak minden viszontagságait!

Ebből áll, kedves barátom, rövidre vont véleményem a behozott angol fajta, s a mi saját sertés fajtáinkról. Ugy hiszem, hogy minden gyarkorlati gazda, a kinek alkalma volt ez irányban tapasztalásokat tenni, e nézetet helyesnek fogja mondani.

Kicsiben tehát s házkörüli tenyésztés és bő élelmezés esetében előnnyel tenyészthetjük az angol fajtákat; nagyban azonban és rideg tartásnál, maradjunk — saját fajtáinknál. Ha követjük e tanácsot, nem fogjuk megbánni!

Midőn azonban a saját fajtáink melletti ilyforma megmaradásnak lennék szószólója, egyáltalában nem vagyok és nem lehetek helyeslője szokásos tenyésztési eljárásunknak, mely, a mint eddig tulnyomólag gyakoroltatik, a jeles tenyészállatok kiválasztására általában igen kevés figyelmet és gondot fordít. — Ez érdemhen, kedves barátom, nagy még a mi tartozásunk, egy, helyes eljárási elveken nyugvó tenyésztés irányában. Majd csak akkor, ha az érdemben is teljesítendjük kötelességünket, jövünk azon helyzetésbe, hogy saját fajtáink értékét igazán fölismerni tanulandjuk; és akkor, ugy hiszem, véleményünk azokról nem leszen csekély.

Hogy sertéstenyésztésünkre általában kitünő figyelmet fordítani, minékünk magyaroknak jól fel-fogott érdekünkben fekszik, a mellett szól, kedves barátom, ama szép kivitel, mely e czikkben létezik és folyvást erősödik; a mellett többféle termékeink-

nek ez utoni előnyös értékesíthetése; a mellett végül az is, hogy hazánk még mindig számos és nagyszertű oly erdős és mocsáros területekkel bír, melyeknek megfelelő kihasználása, ugyszólván egyedül csak a sertésstenyésztés által lehetséges. . .

Azon újabb időbeli megcsökkenést a kivitelben mely Németországból kiindulva az állítólagos trichin fertőzés következtében keletkezett, én kedves barátom, megvallom nem tartom maradandónak. Nem először azért, mert hazánkban e baj, mindeddig, sehol sem tapasztaltott; nem továbbá annál fogva, mert ha léteznék is ez állítólagos baj, ártatlaná válik az, mihelyt a hus kellőleg megfőzetik vagy megsüttetik. Értelme csak úgy lehetne, ha a hus nyersen fogyasztatnék; és ha csakugyan léteznének a félelmetes trichinek! . . Kivánatos volna egyébiránt, ha orvosi tekintélyeink, a legnagyobb figyelmet fordítanák e dologra. Sőt érdemesnek tartanám e kérdést, a gazdasági miniszteriumnak beható figyelmére is. Neki nem volna nehéz oda vinni az orvosi tekintélyeket, hogy ez irányban adják meg nekünk s a külföldnek a szükséges fölvilágosítást. Tudom, kedves barátom, hogy ez érdemben már némi eszközlések történtek; ezeket azonban nem tartom kielégítőknak. Különösen a külföld igényel ez irányban minél megnyugtatóbb eljárást. És ez elhíheted, kifizetné magát . . Hisz e kérdés, pár millió forintot jelent évenként. Nem közönyös pedig ránk nézve valóban, ha valamely kiviteli forrásunk, milliókkal apad vagy gyarapszik.

Érezvén, hogy főbb gazdasági kiviteli tárgyaink erejét mily gyarlón, s úgy szólván csak ösztönszerűleg vezethetem szemeid elé; gondolom helyeselni fo-

god, ha azon számokkal ismertelek meg, melyek *Kautz Gyula* koszoruzott és tavaly megjelent „Vámpolitikájában“ az összes birodalom kivitele és behozatalára nézve, alapján az 1860, 1861 és 1862-ik évi átlagoknak, foglaltatnak. . . . Megjegyzem, hogy csak a gazdasági czikkekre terjesztem ki ezuttal figyelmemet.

Volt pedig a nevezett forrás szerint, a vonatkozó évek átlagos *behozatala*, az egész birodalomra nézve, a mint következik:

	<i>millió ft.</i>
Dohányból	3 ¹ / ₂ „
Gabona és hüvelyesekből (2 millió m.)	6 ¹ / ₂ „
Liszt és lisztkészítmény (200 ezer m.)	2 „
Növényneműek, u. m. komló, lóhermag, olajmag	3 ¹ / ₂ „
Igás és vágó baromból (524,000 db.)	13 ² / ₃ „
Bőrök, prémekből (165,000 mázsa)	9 „
Szőr, sörte, tollból közel	1 „
Viasz, sajt és mézből	1 ¹ / ₂ „
Zsiradékokból (120 ezer mázsa)	3 „
Zsiros olajokból (100,000 mázsa)	10 ¹ / ₂ „
Szeszekből	— ² / ₃ „
Borból (mintegy 120,000 mázsa) közel	1 „
Kender, len, csepü (m. e. 160,000 m.)	4 „
Gyapjuból (mintegy 210,000 mázsa)	13 „
Selyemből (4500 mázsa)	5 „

Behoztunk e szerint a nevezett dolgokban, melyeknek megvallom, legnagyobb részét magunknak kellene és lehetne előállítanuk, összesen mintegy 78 millió ftnyi értéket.

Kivetett ellenben az egész birodalomból, a nevezett évek alatt egyremásra:

Dohány	— ³ / ₄ „
------------------	---------------------------------

	<i>millió ft.</i>
Gyümölcs	1 ² / ₄ „
Gabnanemüek (mintegy 8 millió mázsa)	24 ¹ / ₄ „
Liszt és lisztkészítmények (mintegy 750,000 mázsa)	6 ¹ / ₄ „
Növénynemüek, u. m. komló, lóhermag, olajmag	8 ² / ₄ „
Bőrök (mintegy 25,000 mázsa)	1 ² / ₄ „
Ször, söрте, toll	2 ² / ₃ „
Néz, sajt, viasz	— ² / ₃ „
Zsiradék (mintegy 25,000 mázsa)	2 „
Szeszek	— ³ / ₄ „
Bor	1 ² / ₃ „
Fa	22 „
Len, kender, csepü (m. e. 80,000 m.)	2 „
Gyapju (mintegy 280,000 mázsa)	33 „
Selyem (mintegy 13,000 mázsa)	8 ² / ₄ „

Egybe tartva az illető tárgyaknak megfelelő szá-
maít, látjuk kedves barátom, hogy az érintett időszak-
ban többet vettünk bé, mint kiadtunk:

A gabnánál	18 m. fttal
A lisztnél	4 „ „
A ször, söрте s tollnál	1 ² / ₃ „ „
A növénynemüeknél	5 „ „
A fánál	19 „ „
A gyapjunál	20 „ „
A bőr és bőrmiveknél	4 ¹ / ₂ „ „

Ellenben többet adtunk ki, mint bevettünk ugyan-
akkor:

A dohány után közel	2 m. fttal
A marha	5 „ „
A bőrök	8 „ „

	m. fttal
A viasz, sajt s méznél	1 „ „
A zsiradékknál	1 „ „
A zsiros olajknál	9 ² / ₄ „ „
A len, kender és cseptinél	2 „ „

E néhány gazdasági cikkben tehát a deficit az említett időben 28¹/₂ millió ftra ment. Hogy ezen összegből, mi illesse hazánkat, mi a birodalom egyéb országait, az kedves barátom mindaddig kérdés marad, míg csak az említett kiviteli adatokat, hazánkat illetőleg egybe nem szedjük.

A tanulság, mely a közlött számokban fekszik, mindenesetre nem nevezhető örvendetesnek; oszoljanak bár a kimutatott deficitek akárhogyan föl.

Nekünk mindazon dolgokkal, hol most deficitben vagyunk ténylegesen, fölöslegben kellene állanunk; fogunk is állani ugy hiszem, mihelyt mezei gazdasági termelésünk számos bajait orvosoltuk.

Bocsáss meg, kedves barátom, hogy befejezem levelemet. Más dolgok vannak előttem; melyeket nem halaszthatok el.

XXIX.

KIS-TÉTÉNY, 1867. aug. 18-án.

Kedves barátom!

Mig Lombardia és Veneze a birodalomhoz tartozott, addig a selyemtermelésnek csak volt közgazdasági jelentősége: mert hiszen ezen időben kivitetett selyemben a birodalomból mintegy $8\frac{1}{2}$ millio ftnyi érték évenként. Igaz, hogy ugyanakkor be is hoztunk körülbelül 5 millio ftnyi értéket; mindazonáltal, a mint látod mégis $3\frac{1}{2}$ millióval állottunk e cikkben teljesen. Most a selyemmel, jóformán a fagyponon vagyunk. Összes termelésünk értéke aligha megy ma egy millió fton tul. . . . E cikkben tehát meglehetősen adózóivá lettünk a külföldnek!

A birodalom minden országai közt kétségkívül hazánk volna leginkább hivatva pótolni a beállott nagy hiányt; nálunk azonban, oly lassu és álmos ezen termelésnek a mozgalma és fejlődése, hogy szintén reményleni sem merek ez irányban valami gyorsabb és terjedelmesebb felemelkedést. Az eddigi előzmények és eredmények legalább elsorvasztják minden ez irányu merészebb gondolatimat. Lehet, hogy csalódom; szeretném ha — csalódnám.

Hazánkban a selyemtermelés, nem új iparág; tul megy annak az élete már egy századon; és daczára e szép időnek, mérvei most is csak kisszerűek. Mint

a szirten éldegélő fácska, mely gyökereivel csak gyengén és gyarlón kapaszkodik a laza és vékony felrétgbe s magának ez okon szilárd állást és hatalmas terebélyesedést készíteni nem tud; de sőt veszteglő állásban minden viharjától pusztulását várhatja csak: úgy áll ez a mi selyemtermelésünk is, busan és gyengén a haza földjén már egy század idején tul. Hasztalan hordták a földet gyökereire; hasztalan öntözték s támasztották a nagy gond és költséggel ültetett fácskát; fácska az még ma is csak; s nem tudom mikor lesz belőle viharokkal daczó, enyhet és üdülést szolgáltató terebélyes fa!

Tán rossz a föld a melyen áll? vagy tán nem neki való az éghajlat s a többi létezési feltétel?

Nézzük barátom, e kérdéseket közelebről; vizsgáljuk, mi bennök a való, s kutassuk az okokat, melyek selyemtermelésünk felüdülésének útjában állanak.

Kérdésünk multjának előadásával nem fárasztlak; hisz orsz. gazd. egyesületünk, csak nem rég e tárgyra nézve is, oly részletesen és tanulságosan nyilatkozott a kormány irányában, hogy kérdésünk e részére visszatérni, bátran fölmenthetem magamat. Elmondá ugyan az egyesület, ez alkalommal, javaslatait, is melyektől a fontos iparágnak felgyarapodását reménylené; hivatkozhatnám tehát ezekre is; minthogy azonban a jobb jövőnek feltételeit ismételnünk és fejtegetnünk aligha lehet fölöslegesen, szólni akarok a jelen levemben én is terjedelmesség nélkül egyrészt azon dolgokról, melyek szerintem a selyemtermelés kellő kifejlődésének akadályait kepezik; másrészt pedig azon intézkedésekről, melyek ez akadályok elhárítását vagy legalább csökkentését eszközölhetnék idővel.

Véleményem szerint a hazai selyemtermelés legfőbb akadályait, abban szemlélhetjük először is, hogy népünk-nek ezen dologhoz, mind eddig, sem igazi érzéke és hajlama, sem pedig értelme nincs; abban továbbá, hogy nálunk az előállított selyemgubót, biztosan és jutalmazólag értékesíteni nem lehet.

E két körülmény a fő, az uralkodó — minden egyéb csak mellékes baj. Ha sikerül ez akadályokon diadalmaskodni; sikerülni fog, hidd meg nekem, egyuttal az eddig pangásban levő selyemtermelési iparágat is, vidorabb életre, sőt diszló állapotra eljuttatni.

A selyemtermelés, természeténél fogva csak a nép iparának való, csak ez által lehet abból idővel valami nagy. Hogy hozzá oly igen süri népesség kívántatnék, mint annyiszor halljuk, s oly sokan hiszik, az egyáltalában nem áll. Nem áll, mert ezen dologgal igen jól foglalkozhatnak oly erők, melyeknek a mezei gazdaság egyéb teendőinél, jelentőségük amugy is csekély. A gyermekek és ellaggottak, továbbá a nők azon kézi erő, mely legtermészetesebben lenne hivatva ezen iparág vitelére. És ezekben nem szükölködik hazánk sem.

Azután, az egész selyemtermelési idény oly rövid, hogy arra, még azon esetben is ráérhetnének az említett kezek, ha azoknak, mi egyébiránt ritkán van ugy, egyéb elfoglaltásuk is volna.

Népességünkre való tekintettel tehát mehetne a selyemtermelés nálunk is. Hogy mégis az ellenkezőt tapasztaljuk eddig, annak oka nem más, mint hogy népünk ezen dologgal, melyet kezelési és hasznossági oldalairól nem ismer, megbarátkozva nincs. Lehet, hogy a magyar nép, mely aprolékos és pepecselő mun-

kákat általában nem igen szeret, fogékonytalanabb a selyemtermelés iránt, mint más; ebből azonban még nem következik, hogy e fogékonytalanságot, idővel át ne lehetne alakítani. Vannak legalább példák az országban, melyek a mellet bizonyítanak, hogy népünk, helyel-közzel igen is ügyesen és kedvvel jár el a selyemhernyó ápolása körül. Hol azonban e példák előfordulnak, ott egyszersmind mindenütt ott van, az előállított terménynek biztos értékesíthetése is. Hidja és Czenk, és több más hely az országban fényesen tanuskodik ez érdemben.

A fő feladat tehát, kedves barátom, szerintem az, hogy népünk a selyemtermelés mivoltával kellőleg megismerkedjék. Ha ez meg történt, és meg a másik is, t. i. a gubóknak megfelelő értékesíthetése: nincs benne kétségem, hogy a selyemtermelés hazánkban is diszteni, sőt közgazdasági jelentőségre is eljutni fog.

Igaz, hogy e feladat megoldása nem könnyű. Azonban a cél, mely vele kapcsolatos, megérdemli a fáradozást.

Kormányunk feladata ez irányban módot találni abban, hogy a selyemtermelési ügyre, a falusi fiatalság már saját iskolájában oktattva figyelmeztessék; mihez, miután csaknem minden községnek van némi kis földje, melyet szederfák ültetésére lehetne használni; az iskolát pedig azon néhány hét alatt, míg a selyemhernyókkal elbánás tart, szintén igénybe lehetne venni; látod barátom, hogy e célra korántsem kívántatnak oly rendkívüli és terjedelmes eszközök, mint oly sokán gondolják.

Adjon a kormány továbbá az olyan iskolatani-
tóknak, kik az ifjuság oktatása körül ez iparágra

vonatközöleg érdemmel bírnak, némi jutalmakat: sőt az érdem nagysága esetében egyéb kitüntetések is; és fel lesznek hívva bizonyára ama figyelem és érdeklődés, mely ez irányban előbb-utóbb a közre nézve hasznosan alkotni fog.

Tegye kormányunk lehetővé, hogy a selyemtenyésztés az ország több helyein rendszeresn taníttassék. Alkosson oly helyeket, hol az iskolatanítók is ezen ügygyel kellőleg megismerkedhessenek; és ez által oly alap fog kérdésünk számára készülni, melyen idővel diszteni és gyarapodni induland a selyemtermelés okvetlenül.

Kapcsoljon kormányunk a fenálló és keletkező gazdasági intézetek mindegyikéhez egy-egy selyemtenyésztési tanfolyamot is; segítse az országos gazd. egyesületet, hogy az istvántelki vállalatát, mely amugy is a selyemtermelésnek van szánva, mielőbb felépíthesse; és már ezen alkotások sokat, nagyon sokat fognának tenni selyemtermelésünk elterjesztése, népszerűsítése és megalapítására!

Sokat tehetnének ez ügynek javára, megyei gazd. egyesületeink is; melyek az által, hogy tömegesen nevelnék a szederfacsemetéket, a terjedező iparágunk jótékonyan dolgoznának kezére.

Ugyan ez irányban hozhatnának jó szolgálókat, nagyobb és kisebb földbirtokosaink is az által, ha birtokaikon mindenütt, ahol csak különben is fát akarnak nevelni és tenyészteni, figyelemmel lennének most már a szederfára; mely, ma ugyan, igaz, csak kivételképen tekinthető jövedelmi forrásnak; hinni lehet azonban, hogy e kivételeesség a jövőben, nagy előnyére és hasznára a fa tulajdonosának meg fog

szünni, itt előbb, amott utóbb, azon arány és mértékben, melyben népiünk, a selyemhernyó kezelésével megbátkozik. És csak akkor, ha a nép tenyészti a hernyót, a földbirtokos pedig a tápanyag előállítására szükséges fát, lesz e termelés, kedves barátom, természetes alapjain! E nagyban átviendő munka felosztás nélkül, az egész selyemtermelési dolog, szerintem, csak kisebb-nagyobb mérvű kísérlettétel és próbálgatásnak tekinthető!

Gondoltam, hogy e levélben tárgyamnak egyéb részleteit is megérinthetem. De látom, hogy erre már alig marad idő. Ne vedd hát roszt néven, kedves barátom, ha azt, a mivel még adósod vagyok, a következő levél számára hagyom. — Isten velünk!

XXX.

KIS-TÉTÉNY, 1867. aug. 25-én.

Kedves barátom!

Selyemtermelésünk jobb állapotra való fordulásának második felteteleül, a selyemgubóknak biztos és kielégítő értékesíthetését mondtam; mely nélkül, hidd meg nekem bár mit tegyen is a kormány és tegyenek egyes vállalkozóbb földbirtokosaink: nem fog diszteni ezen dolog éppen úgy, mint nem diszlik semmiféle oly termelés, melynek eredménye biztos értékesítésre nem számíthat!

Sokkal messzebb volnánk mi selyemtermelésünkkel már eddig is, ha gondoskodva lett volna az előállított terménynek jutalmazó és biztos érték esítéséről. Ugy azonban, amint valánk, ha támadt is valami új kísérlet és vállalkozás, csak hamar visszasett ismét az előbbeni semmiségbe. Igen természetes! Hisz cél és eredmény nélkül, ép eszü ember nem foglalkozhatik valamely dologgal tartósan. Ipart és szorgalmat csak úgy ébreszthetünk és tarthatunk fenn, ha azt kielégítőleg meg is jutalmazzuk.

Azon időben, midőn a selyemtermelést hazánkban meggyökereztetni indultak; és egy erélyes uralkodó, mint József császár, oly átható és költséges rendszabályokat léptetett életbe e kérdésnek kedvéért, kiterjedt a figyelem, a gubóknak beváltására is; és

mondhatni, hogy ezen iparág aránylag akkor állott a legvirágzóbban, noha pedig a nép sokkal kevesbbé volt még e dologra fogékony, és sokkal kevésbbé szorítva is anyagi indokok által.

Ment és gyarapodott mégis ez iparág annyira, hogy hazánk egynémely vidékein, már közgazdasági fontosságra is vergődött; sőt, a hol hazánk területén a selyemtermelés még a jelen időben is némi fontossággal bír, az mind oly helyeken történik, melyek a selyemtermelést már a megalapítás idejétől fogva gyakorolják. A határország és Slavonia névszerint azon részei a magyar korona földjének, melyeken a selyemipar aránylag ma is még a legjelentékenyebb; és e föld, kedves barátom, kezdettől mostanig, mert legtömegesebben állítja elő a selymet, az eladás az értékesítés iránt is, leginkább biztosítva volt és van.

A megállapodás, sőt mondhatni hanyatlás, különösen hazánk azon részén, melyen tulnyomólag a magyar ajku népesség lakik, a selyemtermelésre nézve akkor állott be, midőn e század első tizedében, felhagyott a kormány a gubóknak értékesítése körül közvetlenül gondoskodni, és ezen provinciát, egy bécsi nagykereskedő háznak adatta által. E ház beváltotta ugyan a gubókat, de csak ott, hol tömegesebb volt az előállítás; e helyeken is azonban annyi osztályozást csinált, hogy a szegény termelő, ha átlagot vont a kapott beváltási árakból, azt látta, hogy fáradságának alig vette némi hasznát. Ott ellenben, hol a selyemtermelés csak kicsiben és szórványosan gyakoroltatott, mint például hazánk egész nagy polgári részében, a bécsi Hoffmann ház egyáltalában nem törődött a gubók beváltásával. Így történt aztán, hogy e

helyeken a selyemtermelés néhány rövid évnél lefolyása alatt, csaknem tökéletesen megsemmisült.

Nem kívánom én, kedves barátom, hogy a kormány a jelen időben, újból selymészeti felügyelőket állítson és fizessen; nem kívánom, hogy a gubóknak közvetlen beváltását kezébe vegye. Ezen ex officio féle iparemelésnek nem vagyok én barátja; mert az idő, a melyben élünk, az ő felszabadult embere, földje és iparával, szintén nem a múlt századnak az ideje. Akkor jók lehettek a külső szerek; most belsőkre volna szükségünk; olyakra, melyek a dolognak bensejéből hatnának kifelé.

És itt, mikép már előbbeni levelemben megérintettem, első sorban az oktatás iránti gondoskodást, minél szélesebb körben; másodikban pedig a gubók értékesíthetése iránti intézkedést emeltem ki oly eszközökül, melyek meggyőződésem szerint, áldásos gyümölcseiket, bizonyára meg fogják teremni.

Kérdezed, kedves barátom, hogy mikép hathasson a kormány a gubók beváltásának előmozdítására?

Igen egyszerűen. Azon mód szerint, melyet e célból, az orsz. magyar gazd. egyesület is megjelölt már.

Mondja ki a kormány, hogy mind azoknak, kik gubóbeváltással foglalkoznak, bizonyos kamatokat biztosít; s valószínű, hogy akadnak vállalkozók, kik idejüket, fáradságukat s pénzüket ezen eddig elhanyagolt üzletbe fektetni hajlandók lesznek.

Kellő ellenőrzés mellett, nem hiszem, hogy e kamatgarantia a kormánytól figyelemre méltó áldozatot fogna kívánni; de sőt a véleményben vagyok, hogy ezen bátorítás és biztatásra nem is lenne huzamosb időre szükség.

Hogy az ilyenmü kamatgarantia esetében, a kormánynak egyszersmind jogában állana befolyást gyakorolni a beváltási árak meghatározására is; az természetesen az ajánlott viszonyból önkint következik.

Más módokat és eszközöket, melyekkel a selyemtermelést hazánkban, a jelen idő szerint, fejlődésében előmozdithatnánk, és pedig nagyobb szerü mérvekben, én kedves barátom, bár mennyit gondolkodtam is e dolgról, megvallom, nem igen tudok.

Terjesztése az ismereteknek, s megjutalmazása a fáradozásnak, azon két feltétel, melytől függ a többi mind. És a mint látod, mind a két irányban, nem kevés az, mit kormányunknak tenni és alkotni, és pedig tetemesb eszközök nélkül, lehetséges.

Reményljük tehát, hogy nemzeti kormányunk e fontos közgazdasági kérdésre is nem sokára reá teszi kezét, s le rakja alapjait egy oly alkotásnak, mely idő folytán, mindinkább áldásos lesz, s mely által egykoron elérjük tán azon állapotot is, hogy hazánk a selyem után se fog milliók és milliókkal évenként adózni a külfödnek.

És induljon meg csak egyszer a jelzett alapokon a selyemtermelési eszközzés hazánkban ujult erővel, s önmagából gyarapodva: birtokosaink, kiké a feladat, minél tömegesebben termelni ez iparághoz a szükséges szederfát, bizonyára szintén nem maradnak ez irányban hátra, mikép nem maradtak, sőt előre voltak akkor is, midőn a kilátás fáradozásaik s költekezéseik gyümölese iránt valóban nem volt biztató.

Emlékezzél csak vissza, kedves barátom, mi tett ez irányban, már annyi évek előtt egy Széchenyi s egy Bezeredy István; az egyik Czenken Sopronyban;

a másik Hidján Tolnában. Mindkét eszközlés becsületére válnék akár mely más országnak, melyben a szederfa levél már készpénznek tekinthető.

Tettek mások is számosan. Nem czélom azonban ezuttal elsorolni azoknak neveit, kik idejüket megelőzve, érdemmel bírnak e téren és alkottak sok áldozattal egy jobb jövő reményében. Azon eszközléseket meg kell emlitenem mégis pár szóval, melyek gr. Hadik Gusztav által, az aradmegyei szép szemlaki uradalomban életbe léptettek; s melyekről te is, kedves barátom, szintén aligha birsz tudomással.

A nevezett gróf, Szemlakon 1840-ben kezdette meg ez irányu alkotásait. Szederfáit évről-évre szaporitá; s áll ott most, mint hallom, magas és félmagas törzsü nemesített szederfa, mintegy 37,000 darab. Maga a selyemtermelés 1843-ban vette itt kezdetét, s pár év mulva már 2—3 mázsa legombolyított selyem adatott el innen Londonba s Milanóba. Készült Szemlakon utóbb selyemhernyó tojás is közel 200 latig évenként, melynek latja 20 frankon adatott el aranyban!

E vállalkozás fénykora 1859-el záródott be; mikor is az egész selyemtermelési telep, mely 37 katasztralis holdra terjed, a tulajdonosra sulyosodott körülmények következtében, bérbe adatott!...

Hol, barátom, a nevezett vállalatokhoz hasonló eszközlések jöhettek létre maguktól, azon országban, nem kételkedhetünk rajta, hogy jobb napok jöttével a selyemtermelésre, nagyobb birtokosaink, kik különben is dicséretesen tenyésztk gazdaságaikban a fát, ne fordítanak még élénkebb figyelmet a szederfára, melyet eddig bizony csak a jobb jövő reményében tenyésztettek.

Hagyjad aztán ezekhez még a tagosítások előhaladtával, tenni és alkotni a közép és kisebb birtokosokat is; s pár év múlva már, mert hiszen a szederfa gyorsan nő, bővében leszünk bazánkban mindenfelé, az áldást és aranyat hozó szederfának.

Munkafelosztás és szövetkezés tehát mindenek előtt az illető tényezők közt! Más szóval: — a kormány hasson az iskolákra, s az oktatás emelésére általában; hasson a gubók beváltására a jelzett módzat szerint; a nagyobb és kisebb birtokosok tenyészék és szaporítsák a szederfát minél nagyobb mérvben; a nép pedig — vegye kezébe ápolását és tenyészését a hernyónak!

Ha aztán így sem menne e dolog, akkor, kedves barátom, nem fog az menni sehogy sem!

Isten áldjon meg.

XXXI.

KIS-TÉTÉNY, 1867. szept. 1-én

Kedves barátom !

Hosszabbra nyultak leveleim, mint eleinte gondoltam. Nem tudom, érdekelnek-e még azok. Abból ítélve, mit a minap mondottál, hogy szedném össze egy füzetkébe őket; következtetnem kell : hogy némi értéket csak ugyan szives vagy nekik tulajdonítani. És ha már összeszedem, ki is kell azokat egészítenem. Kérem tehát figyelmedet és türelmedet még néhány levélke számára.

Ezuttal a gazdasági oktatás kérdéséről akarok egyetmást elmondani.

Aztmondám leveleim valamelyikében, hogy azon férfiú vagy kormány, mely számunkra, a mezei gazdasági oktatás ügyét alapjaiból és gyökeresen rendezni, hazánk egyik legnagyobb jóltevője lesz. Mondom ezt újból, s mondani fogom, valahányszor erre csak alkalom kínálkozik ! Nem tehetek róla; de akár-hogy és akárhányszor rostáljam és bíráljam is, gazdasági elmaradottságunk okait; azok közt mindig és első sorban ott találom nagy hiányát népünk értelmiségének; mely szerintem utoljára is fő szülője és fenntartója, szegénységének, s általános elmaradottságának.

Nézd csak körül magadat, kedves barátom, a széles hazában elfogulatlanul, s látni fogod, látnod kell, mert hiszen tényként áll előtted: hogy népeink közül gazdasági előrehaladottságban és így jólétben, vagyosságságban, ipar, szorgalom, takarékosság és disztlésben, azok állanak legelől, kiknél egyuttal a legnagyobb értelmiség is található.

Nem akarok én, kedves barátom, hazánk egyes népfajai irányában, ez érdemben tüzetesebben szólni. Félek attól, hogy a jelen susceptibilis időben félreértethetném Nem nevezem meg ez okon, sem a legfejlettebbet, sem pedig a leginkább hátramaradottat. E helyet annyit mondok csak: hogy a föld jövedelme, s így annak értéke is, a szerint fejezi ki magát, a mint az azt művelő és birtoklónak értelmisége, s ennek alapján szorgalma s életrevalósága kisebb vagy nagyobb.

Egymásmellett fekvő határok, ugyanazon minőségű földje, az egyiknek, az értelmesebbnek kezében, jelent háromszor-négyszer annyi értéket, mint a másikéban, a kevesebbé értelmésében. Akárhány példát találhatsz erre nézve magad; csak tekints egy kissé körül, s hasonlitsad össze a dolgokat a jelzett irányban.

Ily fontos tényező levén, az életrevaló értelmiség; nem ok nélkül nevezi a practicus angol, a tudást — hatalomnak.

Hatalom az, igen is, és pedig első rendű; melynek nagyságával arányban boldogul inkább vagy kevésbé az egyén, a család s a nemzet!

Megérdemli tehát, bizonyára, hogy minden kormány a gondjaira bizott népnek oktatásáért a hatalmában álló eszközök szerint, minél behatóbban gon-

doskodjék; s emelje a népet e tekintetben a lehető legnagyobb magasságra. Minden haladás e téren, haladás a nemzetnek anyagi erősbülésében is; s jaj azon nemzetnek, mely azt mondja, hogy mivelési czélokra nincsenek eszközei; mely az e téreni semmittevést, szegénységével mentegeti. Az ilyen népnek, a mostani fejlődő korban, hol évek alatt nagyobb lendületet vesznek a dolgok, mint azelőtt vettek egy század alatt, megszámlálvák a napjai; s arra, a legjobb esetben, sem várhat más, mint alávetettség és nélkülözés minden irányban!

Leveleim szempontjából, kedves barátom, előttem csak a gazdasági oktatás kérdése lebeg. Ez az, a mi iránt szeretnék már látni, hazánkban is, egy igazán átható, alapos és erélyes mozgalmat; mozgalmat, mely nem csak egy pár gazdasági felsőbb tanintézet felállításában találná kifejezését és határait; hanem kiterjeszkednék a földmivelő nép minden rétegeire, le egészen az utolsó zsellér viskóig!

Tudom, igen tudom, kedves barátom, hogy e nagy kérdés megoldását kívánni és ajánlani sokkal könnyebb, mint megoldani tetteleg s kellő eredménnyel. Azonban másrészt meg megvallom, hogy oly nehéznek se tartom ez irányban a kívánatos alkotást, hogy attól nekünk, ha bár gyenge is az erőnk, visszajajdnunk kellene. Tegyük csak ez irányban, jól átgondolva mindennap és folytonosan valamit; tegyük erőnkhez képest, ha keveset is; és az idő, e nagy érlelője és fokozója eszközléseinknek nem fog megcsalni bennünket sem.

A falusi iskolákban, például, ha egyelőre, eszközök és alkalmas tanítók hiányában, egyebet se

tehetnénk; hozzuk be legalább népszerű és rendszeres előadását a mezei gazdaságnak. Tehetjük ezt azon derék s e célra tökéletesen alkalmas könyvecske nyomán, melyet az orsz. gazdasági egyesület évek előtt készítettett, s nem rég újból átdolgozva, a volt helyt. tanácsnak kézbesített. E könyvecske, az ugynevezett „Kistükör.“ Kiterjeszkedik ez, a mezei gazdaság minden egyes ágazataira. Oktatva ebből, tanulni fog a tanító is; és pár év múlva már megérezzük hatását, különösen, ha kormányunk az oly tanítók irányában, kik a gazdasági oktatás körül kitünőséget tanusítanak, szintén elismerés és kitüntetéssel viseltetnek.

Állítsunk a falusi iskolákhoz, mindenütt, a hol csak kivihető, fél vagy egy holdra terjedő kertecskéket; s miveltessük ezeket a tanuló gyermekek nagyobbjai által; termeltessünk azokban gyümölcsfát, zöldséget s több e félért. Erősebb, tehetősebb községek e célra nagyobbacska területeket adhatnának, melyeken ki lehetne terjeszteni a gyakorlati tanítást már a gazdasági is ipar terményekre is.

Hasson kormányunk oda, hogy a mostoha sorsu falusi tanítók helyzete anyagilag némileg javíttassék. E teher, józanul nem róvható másra, mint az illető községre; és már az említett kert vagy pár hold föld haszna is a tanítóknak adva, ösztönt és némi javítást szolgáltatna nekik szegényes helyzetükben.

Tegye kormányunk lehetővé, hogy az iskolatanítók képezdésében a mezei gazdaság is taníttassék; hasson oda, hogy minden felsőbb gazd. tanintézetnél, mely a hazában már létezik, s a jövőben keletkezni fog, tekintet legyen egyszersmind fordítva arra, hogy

azokban, a leendő falusi tanítók, gazdasági irányban előkészítést szerezhessenek magoknak.

Fordítsa kormányunk figyelmét arra is, hogy a hazának minden vidékén és megyéjében, 50–60 □ mfdre terjedőleg, legalább egy-egy földmives iskola keletkezhessék. Szólítsa ez érdeemben a megyei gazd. egyesületeket közreműködésre föl; s hiszem, hogy ez irányban is áldás és siker fogja kísérni közhasznu lépteit. Ezen iskolák felállítása és fentartásához a szükséges eszközöket, helyesen és igazságosan, csak az illető megye vagy terület földbirtokosaitól lehetne várni; s ha számba vesszük egyrészt a nagy területet, melyre egy-egy ily iskola esnék; másrészt pedig a mérsékelt költségeket, melyek helyes elintézéssel a földmivelési iskolák felállítása és fentartásához szükségesek; úgy valóban oly mérsékelt terheltestről van egy-egy holdnyi terület irányában szó, hogy ennek viselésétől bizonyára nem fognának az illetők idegenkedni.

Legyen kormányunk, és pedig egész erélylyel azon is: hogy a már felállítani megkezdett, felsőbb gazdasági tanintézeteink, melyek a gazdasági oktatásnak további kiterjesztésére nézve, hathatós alapul fognának szolgálni, az országnak mielőbb átadathassanak; és hogy a még hiányzók szintén késedelmesség nélkül felállitassanak.

Ilyetén intézetre, mikép az orsz. gazd. egyesület is kimutatta, lenne legalább is ötre vagy hatra szükségünk. Magából értetik, kedves barátom, hogy ezen felsőbb gazd. tanintézetekhez a szükséges eszközöket, csak országos forrásból lehetne és kellene meríteni.

Elmondtam ezekben barátom, fenékkerítés nél-

kül, véleményemet a gazdasági oktatás terjesztése körül.

Látod, hogy közlött, s meglehet gyarló vázlatom szerint, ez az egész oktatási ügy, egy kikerekített hálózáttá fogna alakulni; egy oly hálózáttá, melynek főbb pontjait, a felsőbb; a másodrendűeket a földmivelés a legalsókat végül a falusi iskolák fognák képezni.

Ha aztán, ezen alkotás az egyetem körében nyitandó gazd. tanfolyam által, s névszerint a természet-tudományok legtüzetesebb és legkimerítőbb előadásával is megkoronáztatnék: akkor, barátom, megtettük volna azt, amivel ez irányban hazánknak, melyet oly sokszor hallunk mint első sorban földmivelő országot emlegettetni, — tartozunk.

És hogy a gazdasági oktatás, áldásos gyümölcseit a széles és vegyes ajku hazában, mindenütt meg is teremhesse; annak természetesen alkalmazkodni kell, a különböző népeiségek nyelvéhez. Így barátom, ezen értelmet emelő rendszabályban, egy nem megveendő eszköze feküdnék egyszersmind különböző népeiségeink kiengesztelésének is.

Mig a kormányok, kedves barátom, a földmivelő népnek oktatásáról kellőleg nem gondoskodnak, addig nincs joguk megütközni azon, ha látják, hogy a nép, hiányos, és százados szokásaihoz makacsul ragaszkodik; ha az, az értékek millióit kiaknázatlanul hagyja a földben; ha borura-derüre zsarolja a talajt, mintha kifogyhatlan lenne abban az erő; ha trágyáját eltüzeli és elvesztegeti; ha a jobb gazdasági eszközök szükségét és hasznát nem érzi; ha takarmányt nem termeszt; ha állattenyésztését, teljesen a vélet-

lenre bizza; ha földjeit karczolja csak a helyett, hogy mivelné; ha... egy szóval, olyan a minő!

Nem elég, kedves barátom, hogy népiünk politikailag felszabadult. Fel kell azt értelmileg is emelni és szabadítani. Csak ha ez megtörtént, lesz abból derék és hasznos polgára az országnak; jóra való mive. löje a földnek; s erős oszlopa hazánk állami fennmaradásának!

Vagy kétkedsz talán, a mondottak igazságán?

Ez esetben, csak annyit mondhatnék: nézd körül magadat — és ítéld.

Minél virágzóbb és gazdagabb valamely ország abban egyszersmind annál értelmesebb embereket is találsz!

Nem véletlenség ez, barátom, hanem a legszorosabb egybefüggés, ok és okozat között.

Valamint elpusztul az a család, mely gyermekeinek oktatása és nevelésével nem törődik; szintugy nincsen virágzó jövője egy oly országnak, melynél a szakszerű foglalkozások kellő megtanulására a szükségesség eszközök és intézkedések hiányzanak.

Isten velünk a viszonylátásig!

XXXII.

KIS-TÉTÉNY, 1867. szept. 8 án.

Kedves barátom!

Gazdasági egyesületeink munkálkodásáról akaro-
rok egynémelyeket elmondani. Engedd, hogy legelől
az országos egyesületnél állapotjam meg.

Ezen testület, hazánk gazdasági és politikai éle-
tében egyaránt nevezetes szereplést vitt; hamarjában
szintén megmondani se tudnám, hogy eszközlései me-
lyik irányban voltak az országra nézve fontosabbak.

Midőn a szerencsétlen forradalom, melyet egy-
részt elbizakodás, másrészt személyes ambíciók és —
abszorbeálási törekvések hoztanak létre, fölöttünk át-
zajlott s utánna a nyilvános életnek minden tényezői
elnémultak; az országos gazdasági egyesület volt
azon egyedüli hazai intézet, mely, ámbár szintén pa-
ralysálva, legelőször szólalt föl, újbóli élhetés- és te-
vékenységért.

A feltámadás azonban nem ment könnyen. Évek
kellettek annak eléréséhez. A „köztelket“ az egyesü-
let házáat, ezen idő alatt, különböző czélokra ha jól
emlékezem vagy tizszer akarták lefoglalni. A hatalom
akkor gyanus szemmel tekintett mindenre, mi hazánk-
ban, még némi életre mutatott. Kilencz év kellett hozzá,
hogy az egyesület közhasznu munkásságát újból meg-
kezdhesse.

Ezen idő alatt egy kis bizottmányka, gondolom

tizenkét ember, mint hajdan az apostolok — vitte ügyeit, vagyis inkább fentartotta azt, a mie még volt.

Az egyesület újbóli föltámadása csak 1857-ben történhetett meg, azon sikerült kiállítás után, melynél szebbet és eredményesebbet, hazánkban még azelőtt nem láttunk volt.

Az a kis bizottmány csinálta e kiállítást, valamint a budai minta-szőlőt és pinczét is; noha pedig annak alig volt egy biztos, árva krajezárja; s mégis ugyanekkor készült és rendeztetett be végleg a köztelek is, úgy a mint ma áll.

Az 1857-ki kiállításnak hatása, kedves barátom, sok oldalu volt.

Fölélesztette a szunnyadozott közszellelmet; maga után voná az egyesület föltámadását; hazánkba hozta az angol jeles gazdasági gépeket; s végül bemutatván gazdasági életünk állását — okulás, haladás és vállalkozásra serkentett bennünket.

Szép napok voltak ezek barátom; daczára minden egyéb bajainknak; oh — mert a megifjodás, s a tetterőre gyuladásban mindig van valami, ami magasztosan szép s nagyban emelő!

Mint a varázserejű tavasz, minden perczben és órában új meg új alkotást idéz elő a földből, s a mit annak öléből felhoz, gyors és határozott erővel fejleszt tovább és tovább: úgy tett, hatott s alkotott újbóli föltámadása óta, ez a mi országos gazdasági egyesületünk is.

Magában egyesítvén hazánk legnemesb erőit, nem maradt egy fontosabb gazdasági kérdés is figyelmen kívül. Mindenhez, mit tanácskozása körébe vont, méltósággal, alaposan és higgadtan szólt. Oktatta és tájékozta közönségét, mely akkor, kedves barátom,

csaknem az egész haza közönségéből állt; figyelmeztette a kormányt, valahányszor annak szükségét látta, a legfontosabb kérdésekben; s feladatát egyszóval, annyi tapintattal és kitartással teljesíté, a politikailag valóban súlyos napok alatt, hogy eljárása elvégre, még ott is tiszteletet gerjesztett, hol irányában egyáltalában nem viseltettek valami nagy rokonszenvennel.

Ha alkalmilag időt vehetsz magadnak, lapozgasd kérlek, az egyesület jegyzőkönyveit 1857-től kezdve mostanig át: és látni fogod azokból, mily nagyszámu és mily fontos kérdéseket tárgyalt e tisztelet, a nevezett idő lefolyása alatt; s látni fogod egy szersmind azon alapos és tapintatos modort, — Széchenyi — ildomosnak nevezné, melylyel kérdései körül szabály szerint eljárt.

Mindezen dolgokat, egykor részletesebben elbeszélni, a történész feladata lesz; én csak annyit mondhatok ezuttal, hogy országos gazd. egyesületünk létezése és hatása a lefolyt szomorú évek alatt, valóban providentialis volt.

És valamint az 1857-diki kiállítás, nevezetes fordulópontot képezett, nem csak egyesületünk életében; azonkép következményteljes lett az együletnek 1865-iki kiállítása is.

Emlékezel barátom, hogy ezen alkalom volt az, mely a fejedelmet és nemzetet, a félreismertetésnek annyi évei után, először találkoztatá, kibékülésre fogékony kebellet.

Ami ma történik hazánkban, az, kedves barátom, kiindulását jóformán 1865-ből számítja. A híres és nevezetes husvéti czikkek szelleme és tana, megtestesülést nyert az egyesület magatartása s a fejedelemnek közeledése által.

Es nézd, barátom, hogy az orsz. gazd. egyesület, ezen időtől fogva ismét, mily ildomosan viseli magát. Miután hozzá illőleg a földet elkészíté, bevetésre átadá azt, illetékes tényezőknek. — Ő maga az, ami volt: gazdasági egyesület, és csak gyermekei mentek a beállott nagy változás keresztülvitelének a szolgálatába. Nézd körül magadat; és azt fogod látni, hogy nemzeti kormányunk előkelő helyein, jobbára azok állanak, kik a lefolyt szomorú évek alatt az egyesület keblében munkálkodtak, a szeretett haza előmenetelén.

Adja isten, kedves barátom, hogy azon szellemnek, azon higgadt és megfontoló felfogásnak, mely a haza süllyedő és már-már elmerült hajóját a biztos partokig elvezeté, sikerüljön ugyan azt, biztos és erős kézzel kellőleg ki is javítgatni, szóval, oly állapotba hozni, melyből bár mily s bár honnan jövő veszélyekkel is diadallal küzdhessen meg!

Egyesületünk szorosb értelemben vett beléletét illetőleg, annyit mondhatok én neked: hogy ezen hasznos és hazafias testület, annyit tett és alkotott, a mennyit erejéhez képest csak tehetett.

Feltámadásának kezdetén ugyanis, a midőn még tagjainak lendülete és buzgósága frisebb volt, s az illető befizetések pontosabban teljesítették: azonnal kiterjeszté figyelmét, hazánk földtani ismertetése és leírására; s ez érdemben pár megyét rövid időn meg is ismertetett tanulságosan és kimerítőleg. Párvonalban ezeu munkálkodásával, folytatta több jelesebb, kisebb és nagyobb gazdaságaink leírását. Kezdeményeket tett továbbá ugyan ekkor hazánk oenologiai megismertetésére; valamint szélesebb értelmű vegy-bontások foganatosítására talajunkat és terményein-

ket illetőleg. Tüzött, és közbenjárása által tüzetett több rendbeli fontos pályakérdéseket; melyek közül több, érdemleges megoldásra is került.

Szóval, ezen időszakba csnek leginkább azon eszközzései, melyeknek megoldásához, több pénzbeli kiadás is kívántatott.

Budai mintapinczéje, fajszlő ültetvénye, kertészete, s mindezekre nézve iskolája, mint gyakorlati tevékenységének egy — érdemes láncszeme: megvan és fennáll maiglan is; és ezen telep folyvást több irányban terjeszti jótékony hatását az országra, részint az által, hogy szakembereket nevel, részint pedig azzal, hogy tapasztalatokat és ismereteket gyűjt és terjeszt, részint végül abban is, hogy az egyes szőlőfajok borértékének kipuhatólására igen becses alkalmul szolgál. Más országban e vállalatról, bizonyára sokkal többet tudnának, mint tudnak nálunk, hol, fájdalom, hasonló eszközzések iránt, még mindig igen csekély aránylag a figyelem. Vigasztaljuk azonban magunkat azzal, hogy idővel majd javulunk ez érdemben is!

Országos gazd. egyesületünk öléből s indítványozása nyomán állott elő a most már annyi siker és áldással működő m.földhitelintézet; ugy szintén a gazd. oktatás ügyében keletkezőben levő felsőbb gazdasági tanintézeteink is, az ő felszóllalása által érlelődtek leginkább oda, a hol ma állanak.

Egy szóval, barátom, mind az csaknem, a mit a lefolyt években gazd. és közgazdasági életünk terén felmerülni és alakulni látsz, jóformán az ő közhasznu tevékenységének, vagy gyermeke, vagy azzal legalább is erős kapcsolatban áll, stb stb.

A kép, melyet, meglehet gyarló kézzel adtam országos egyesületünkről, körülbelül kész! A fénylő pontok mellé, még csak az árny hiányozik. Szívesen mellőzném ezt; de ekkor képem nem lenne hű, nem lenne való.

Oly gyengéd kézzel rakom fel hát azt, a mint csak lehet.

Arnyoldala egyesületünknek, kedves barátom, azon róla való rögtöni megfelejtkezés, hazánkfiak részéről, mely valahányszor hazánkban a politikai élet sorompói csak némileg megnyílnak, azonnal érezteti magát, nemcsak abban, hogy ilyenkor munkálkodásában sokkal kevesebben vesznek részt; de abban is — és ez még bénítóbb hatásu, hogy a megajánlott és kötelezett évi járulékok befizetéséről a tagok jóformán megfelejtkeznek!

És ez, barátom, nagy baj; nagyobb, mint a legtöbben gondolják. Egyesületi életünk compromissiójára vezetne ez; ha szerencsénkre nem volna minden időben és körülmények közt, egy lelkes kis sereg, mely a dolgot idáig még sem hagyja jönni!

1848-ban, nemzeti kormányunk, az országos gazdasági egyesületet nevezetes dotatióval kívánta közhasznu munkálkodásában biztosítani. Az akkori körülmények e szándékot meghiusították. Reményljük, hogy mostani kormányunk, mihelyt csak teheti, szintén nem fog ezen egyesületről megfelejtkezni!

Következő levelemben majd a megyei egyesületekről szólhatunk.

Addig is, Isten veled!

XXXIII.

KIS-TÉTÉNY, 1867. szept. 15-én.

Kedves barátom!

Mult levelemben ígértem, hogy a vidéki, vagyis megyei gazdasági egyesületekről fogok szólni

Megkísértem ez irányban elmondani nézeteimet.

Azon időben, midőn országos egyesületünk, a szerencsétlen emlékü évek alatt, újból szervezte magát, alapszabályaiból mindazon kapcsolatok, melyek a vidéki egyesületekre vonatkoztak, s melyek szerint az, mint anyaegyesület jelent meg a többiek irányában, — egyszerűen kitöröltettek a hatalom által.

Könnyű volt ezt megérteni, hisz magát az országos egyesületet is csak nehezen engedték meg. Hogyan engedték volna tehát, hogy az rendszeres kapcsolatban álljon a vidéki egyesületekkel? hogy azokat szervezze, vezesse, s egy nagy testté tömörítse össze?

A hatalomnak ezen eljárását az ország természetesen rossz néven vette; sőt e körülmény miatt sokáig a vidéki egyesületek létezni sem akartak. Voltak az országos egyesület keblében is hangok, melyek e tagadás miatt készebbek lettek volna, inkább magát a központi egyesületet is jobb idők és napok jöttéig szüneteltetni!

A többség azonban másképen vélekedett. Elfo-

gadta az elérhető; s munkálkodott közhasznú pályáján. Hogy e felfogás volt a helyesebb, a következés mutatta meg.

Jelenleg Istennek hála, az ilyenmü bajokon túl lennénk. Visszaállíthatnók tehát a megszakadt alapszabályszerű kapcsolatot a vidéki és központi gazd. egyesületek közt tetszésünk szerint.

Kérdés: tegyük-e? s kérdés: mi jobb? az autonom, vsgy pedig az alapszabályszerű kapcsolatos egyesületi élet?

Én, kedves barátom, valamint akkor, midőn a hatalom ezen kapcsolatot megtagadta, és ezen tagadásra oly nagy súlyt fektetett, nem voltam barátja a vidéki egyesületek függésének a központi egyesülettől; úgy ma is csak azon nézetet vallom a magaménak; hogy a vidéki egyesületek teljes önállással szervezzék magokat és — cselekedjenek.

Nem látom én a függésnek semmiféle szükségét és hasznát; de látom igen is több irányban hátrányait.

Legyen az országos egyesület ezentúl is jó, példás és kegyeletes anya; a vidéki egyesületek pedig legyenek annak teljkorúságra eljutott és reá szeretettel tekintő gyermekei. Munkálkodják az országos egyesület, az egész haza érdekében haszonnal és példásan; s követni fogják azt bizonyára minden alapszabályszerű függés nélkül is a vidéki egyesületek. Legyenek jó barátok, testvérek, ha úgy tetszik, kiknek egy a feladatuk, de kiknél különböznek a módok és czélok, melyeket alkalmaznak s elérni törekszenek.

Ebből álljon szerintem, kedves barátom, a függés. Hisz ha másból állana, igen könnyen megtörténhetnék, hogy a vidéki egyesületek pangásának az

okát — az országos egyesületre rónák; holott ez mégis alig tehetne egyebet, mint hogy a vidéki egyesületeknek elvileg adna jó tanácsokat, utasításokat, melyeknek haszna és értéke utoljára is csak attól függhetne, hogy azok — tekintettel a fenforgó helybeli körülményekre, miképen fogantatosítatnak. Ereje a vidéki egyesületeknek épen abban áll, hogy a helyszerü szükségeket érzik, tapasztalásból tudják; holott az országos egyesület mindezen dolgokról csak általuk nyerhet értesülést.

Ne bánjuk hát, kedves barátom, hogy vidéki egyesületeink autonom testületekké lettek. Ha ők nem tudnak segíteni helyszerü bajaikon, a központi egyesület bizonyára nem segíthet tetteleg, hanem csak tanácssal; ezt pedig adhatja és adja nekik, minden paragrafusos függés nélkül is.

Ez, kedves barátom, nézetem vidéki egyesületeink viszonyáról és állásáról a központi egyesülethez.

Teljesítik-e vidéki egyesületeink természetszerű feladásukat? az már más kérdés; és erre, mi tagadás benne, nem szólhatok egészen kielégítőleg. Van közöttük több, mely feladatát, kivált mig politikai életünk szünetelt, dicséretesen fogta föl, és haszonnal munkálkodott; a legtöbbről mégis el lehet mondani: hogy politikai életünk elkobzása hozta őket az életbe inkább, mint más egyéb!

Kivánatos volna pedig valóban, hogy keletkezésük ezen indokát mielőbb felejtsék, s kezdjék teljesíteni és betölteni hivatásukat.

Az a baj, melyet országos egyesületünknel említettem, meg van ő náluk is, és talán még nagyobb mértékben. Lehet, sőt hiszem és reménylem, hogy

majd kigázolunk ebből is, mihelyt hazánk politikai élete állandósíthatja magát. Vigasztaljuk magunkat azzal: hogy az átmeneti idő, mindig és mindenütt mozgalmas és egyoldalú. Fájdalom, ilyenkor a politika, melybe különben is annyi szenvedély vegyül, háttérbe szokta szorítani a többi érdekeket mind. Csak kifejlődött népek tulajdonsága: üzni politikát — és egyuttal nem felejtkezni meg az ország anyagi kérdéseiről sem. Mikor vergődünk mi is ezen állapotra el? megmondani nem tudom, hiszem azonban — hogy elvergődünk!

Bár ugy lenne, kedves barátom, és pedig minél előbb. Sőt én azt szeretném, ha nem is várnók be politikai állapotaik teljes kifejlődését, hanem már most találhánk és vennék magunknak időt, vidéki gazdasági egyesületeink erélyes, tevékeny és gyakorlati irányu működtetésére.

Hidd el nekem, nem fognánk mi ezen tevékenységet megbánni! Sőt, a véleményben vagyok, hogy a jelen körülmények közt, alig van egy más eszköz kezünkben, mely annyi és oly jótékony hatást engedne és nyujtana nekünk — népünkre.

Szerintem, kedves barátom, a vidéki egyesületek muukálkodásában, a fő, a legfőbb sulyt azon eszköz-
lésekre kellene fordítani, melyek a népnek gazdasági életét emelni, és javítani képcsek. Ha tőlem függne, ebben öszpontosítanám egyelőre az egyletek erejét és figyelmét. Mindaz, ami ezen kívül fekszik, csak második, harmadik rendben és sorban fordulhatna elő.

Magunkhoz emelnénk és csatolnánk ilykép a földmivelő népet; mert látná és tudná ez, hogy az urak — a mint a kaputos osztály a nép által most is még

neveztetik: érette és érdekeiért tesz, költ és fáradozik akkor is, a midőn már erre semmi személyes, anyagi indokból fakadó érdek nem létezik.

És ezen eljárás megteremné gyümölcseit, nem csak abban, hogy népünk gazdasági élete gyorsabb lendületet venne fejlődésében; hanem meg abban is, hogy szeretete és csatlakozásában erősbödnék irányunkban.

Ezen szempontból indulva, a vidéki egyesületek természetes feladatai lennének szerintem: jutalmazásokkal összekötött állat- és terménykiállítások; évenként párszor s a megyének különböző helyein tartandó verseny-szántások; jóra való cselédek és munkások megjutalmazása; szorgalmasb és példásabb parasztgazdaságok ismertetése és kitüntetése; gazdasági jobb eszközök megismertetése és elterjesztése; derék tenyészállatok beszerzése; jutalmak kitűzése, oly kisebb gazdák számára, kik dicséretes szorgalommal termesztik a takarmányt, nevelik és tartják a marhát, s kezelik a trágyát, ültetik a fát, vagy ápolják a kertet és szőlőt és selyemhernyót stb.

S ne gondold, kedves barátom, hogy mindezekhez valami nagy summák szükségeltetnek. Irott oklevél, innepélyes átadás s egy pár ezüst tallér, már hatásos eszközökül fognának bizonyulni.

S azon eszközlések mellett, melyek, mint mondtam, közvetlenül a földmivelő nép sorsának a javítását céloznák, kiterjeszkedhetnének a vidéki egyesületek, másod és harmad sorban s erejükkhöz képest egyéb teendőkre is. — Ilyenek lehetnének például: jóra való, olyatén mesterembereknek a pártfogolása és kitüntetése, kik jóféle gazdasági eszközök készítésével fog-

lalkoznak a megye kebelében; továbbá, helybeli statistikai adatok gyűjtése, vonatkozva különösen a gazdasági élet tényezői s a termelés eredményeire; fölvétele a megye vagy vidék folyói, vizei és patakainak, s kipuhatólása azon vízmennyiségnek, melyet például öntözési czélokra lehetne fordítani; czélszerű hegyrendőri szabályok felállítása és behozatala a megye vagy vidék szőlőhegyein; hatni oda, hogy kisebb consortiumok alapján tartandó közös pinczekezelés által a jobbféle s kivitelre alkalmas borok kellő kezelést nyerhessenek; kipuhatólása a megye egyes főbb terményei átlagos mennyiségének; egyleti kertek állítása, s terjesztése azok segélyével a jobbféle gyümölcs és szőlőfajoknak, s a mennyiben a megye vagy vidék a selyemtermelés fölvételére is alkalmas volna, a szederfacsemetéknek tömeges termelése és elterjesztése sat. sat.

Látod, barátom, mily sok teendője lehetne egy oly megyei vagy vidéki egyesületnek, mely feladatát helyesen felfogva, saját területére nézve behatólag kívánna munkálkodni! Látszólag, kis czélok ezek mind; sikeresen kultiválva azonban, a haza fölvirágzásának nagy mérvű siettetése feküdnék bennök... Valódi áldás lenne ennél fogva az oly vidéki egyesület, mely az elsorolt czélok és feladatok érdekében, hasznosan és sikerrel működne!

Képzeld csak barátom hazánk területét ilyeszerű vidéki egyesületekkel áthálózva; s vedd számba, ha tudod, azon nagy hasznot, melyet ezen szerény külsejű, de nagy fontosságú testületek, saját vidékük s az egész haza javára — eszközölnének!

Habozás nélkül mondom ki: hogy azon férfiak,

kik a hazát ilyszerü gazdasági egyesületekkel aján-
dézkoznak meg, annak köszönetére tennék magukat
érdemesekké.

A politikát, kedves barátom, a gazd. egyesületek
köréből mindenesetre és minden időben zárjuk ki;
mert ide irányozva a figyelmet, pártokra szakad az
egész, s ez által az ügy szenved és veszít csak, a nél-
kül, hogy politikai tekintetben valami elérhető lenne!

Kövessük barátom ez érdemben a szabad és okos
angol népet; mely az ily egyesületek köréből a poli-
tikát, gyakran még alapszabályszerűleg is ki szokta
zárni!...

Ha végül a vidéki gazd. egyesületek, kebelük-
ben még a földmives iskolák felállítása körül is len-
dithetnének és alkothatnának valamit: ugy — ezáltal,
közhasznu egyéb eszközléseikre csak a koronát ten-
nék föl!...

És kérdezem tőled: egy-egy oly területen, a minő
a vidéki egyesületeké, nem lehetne-e reményleni, hogy
alapos gondolkozásu s meleg érzésü hazafiak adományo-
zásából is egy-egy ily iskola idővel ki ne kerülhetne?

Nézz, barátom, a multba, s tisztelettel fogsz meg-
hajolni elődeink hazafiséga előtt, kik a nevelés és ok-
tatás előmozdítására, vallás- és nemzetiségre való te-
kintet nélkül, annyi s oly nevezetes alapítványokat
tettek!..

És ezen forrás elapadt volna? Nem apadt el, ba-
rátom, csak irányát kellene az oktatásnak ezen neme
felé is fordítani!.. Kövessék, a kik tehetik, a derék
gr. Károlyi Lajos példáját minél többen, s lesznek
földmives iskoláink számára is hazafias alapítvá-
nyaink.

A mennyiben pedig ezen ut mégis bizonytalan és
hosszadalmas lehetne, azt kérdezem tőled, kedves ba-
rátom, nem volna-e czélszerű és méltó feladat a vidéki
egyesületekhez, ha vidékük területén egy-egy föld-
mives iskola felállítása- és fentartására a szükséges
költségeket, a kormány tudta és beleegyezésével ön-
kint kivetnék és behajtanák, vagy pedig, a mi még
egyszerűbb volna, a többi földadóval együtt besze-
detnék!

Élj boldogul, kedves barátom, s gondolkozzál a
mondottakról!

XXXIV.

KIS-TÉTÉNY, 1867. oct. 1-én.

Kedves barátom!

Közelgek leveleim végéhez. Még néhány közlés csak, s azután — ha tetszik, visszatekinthetsz az egészre, — mit hogy papírra tettem kedvedért, most már megvallom magam se bánom...

Mind azon nézetek és gondolatok, melyeket leveleim folyamában veled közlöttem, régen foglalkoztatnak engemet; régen egyek velem; s ezuttal nem tettem velük mást, mint hogy határozott alakot és kifejezést adtam nekik,

A mint tudod, leveleimet még a mult év őszén kezdettem meg; akkor, amidőn alig hihettük, hogy hazánk sorsa oly rövid időn, oly nagy és következményteljes változáson megy keresztül. Megtörtént mégis, az akkor még hihetetlen. Elképzelheted örömet a felett, hogy a békés fejlődés és haladás, oly magasztosan ülte diadalát földünkön. Urai lettünk sorsunknak újból, s oh! bár e fölötti örömöm állandó is lehetne!

Félek, hogy nem lehet az; félek, hogy a sorsunk fölötti rendelkezést, aligha fordítjuk olyformán javunkra, a mint azt sajátlag tennünk lehetne és tennünk kellene. Jelek mutatkoznak legalább, melyek engemet aggodalommal töltenek el. Ugyanazon elbi-

zakodás kopogtat az ajtón, mely a szegény hazát egyszer már a bukás örvényéhez vezeté!

Jól mondtad, kedves barátom a minap, hogy a mi szegény hazánknak két nagy, igen nagy baja van. Egyike ezeknek a mi szerencsétlen klimánk; a másik: embereink elbizakodása, szertelensége! Valamint az időjárásban csupa rögtöni átmeneteket látunk csak, úgy vagyunk, barátom, embereinkkel, s nyilvános életünkkel is... A biztonság, a mérséklet — a marandóság hiányzik mindkettőben. Lesz-e ezen segítve mielőbb? oly kérdés, melyre nem merek határozottan felelni; ámbár azért reménytelen se vagyok egészen!

Nevezett bajok egyikével, és annak lehető ellenszereivel akarok a jelen levélben, ha szívesen veszed, foglalkozni. Természetesen éghajlatunk fonákságait értem, és nem embereinkét.

A mi éghajlatunk, barátom, egyáltalában nem mondható kedvezőnek. Legfőbb baja, mint tudod, a szabályosság hiánya. Nincs benne sem fokozatosság, sem pedig rendes mérséklet. Egyszer az irtóztató hőség és aszály teszi tönkre terményeinket; másszor pedig egy kedvező tavasz után érkezik május, sőt néha júniusban is a zordon idő, a fagy, és az eredmény után ismét sirva néz a lesújtott gazda!

Napjainkban e csapások sűrűbben érkeztek, mint máskor azelőtt. Sokan szintén azt hiszik már, hogy éghajlatunk változott meg. Persze az arasznyi időben élő ember, nagyhamar hajlandó azon gondolatra jönni, hogy kora s ideje előtt jobb világ volt. — De én, kedves barátom, azt tartom, hogy ez tévedés; és hogy a magyar éghajlat, fokozott continentalis természeténél fogva mindig szélsőséges volt!

Ha bírnánk századokra terjedő feljegyzésekkel ez irányban, igazolni foghatnám véleményemet; így azonban a mint vagyunk, csak csekély alap az, mely előttem áll, s legfeljebb másfél századra mutat az elmult időbe vissza.

Azon krónika, melyből pár év előtt a Gazd. lapokban kivonatokat közöltem, s melyet Ráczkévében jegyezgetett egy pap és egy pár jegyző — azon főbb adat a multból, melyet ez irányban bírok; és ezen forrás szerint csak azt látom, hogy hazánk klimája mindig szabálytalan s aszály és szárazságra nagyon is hajlandó volt.

Annyit azonban én is valószínűnek és lehetségesnek tartok, hogy napjainkban, a midőn egyrészt anynyira irtjuk az erdőt, utánültetés nélkül; másrészt pedig oly nagy mérvekben szárítjuk a tavakat és siettetjük vizeinknek a lefolyását töltések és átvágások által, időjárásunk eredendő büne — az aszályosság és a szélsőségekbe való csapkodás csak annál élesebbé vált, és hogy a baj, melylyel különben is folyvást küzködött hazánk, annál inkább fokozódott!

Mit tegyünk e roppant baj ellenében, barátom?! Ellenében egy oly bajnak, mely hidd meg nekem, leginkább oka hazánk szegénysége s anyagi elmaradottságának! Mit használ e bajjal szemben, az egy vagy két évi jó termés, ha utánna meg ugyanannyi, vagy tán több is, teljesen üres kézzel jön reánk?! A mit amazok rajtunk építenek, az távolról sem elég azon sebeknek orvoslására, melyeket emezek okoznak. Hisz egy meghiusult esztendő, mindig két—három jobbnak emésztí meg áldásait. Hát ha még három, négy roszt év jön egymásután, aminthogy a legkö-

zelebbi évek alatt jött: no akkor már épen alig kerülhető el az elpusztulás!

Oly klima mellett, barátom, mint a minő a mienk, valóban végzetlenül nehéz a boldogulás. Befolyása alatt egy lépést teszünk előre, kettőt-hármat hátra! És e rákszerű haladás és létezésnek a vége az: hogy élünk máról holnapra kínos nélkülözések s előre elnyelt bőségek közt!

1863 után, a midőn a példátlan aszály az országot oly roppant károsodások és bajokba hozta, volt ez érdemben egy kis mozgalom; az eredmény azonban, mely fenmaradt, engemet megvallom gyátalában ki nem elégit. Hisz azon eszmeharcz, mely akkor folyt, alig vezetett valami tényleges megállapodásra; de sőt még a faültetések czélszerűsége is csaknem kérdés alá helyeztetett.

És e jelenség rám nézve igen leverő volt. Azon időben hozzászóltam én is a fontos kérdéshez, s kimutatni törekedtem, névszerint azt: hogy a baj, hazánk azon vidékein nyilatkozott a legégetőbben, a melyek faültetvények és erdőkben a legszegényebbek. Ezt felhozott számokkal is bizonyítottam.

Mondták erre más oldalról, hogy a fa nem csinálja az esőt, s különösen nem a rónaságok fája; kár tehát a faültetésekre klimatikus szempontból valami sulyt fektetni.

Hogy a fa és erdő az esőt csinálná, azt én sem állítottam; hanem igen is gondoltam, hogy egy fával inkább borított vidék a nyert esőkkel és havakkal egészen másképen gazdálkodik, mint például azon fedetlen terület, melyről a havat a szél hordja tova, az esőt pedig a napsugarak szivják rögtön fel.

A fával fedett vidékben én, kedves barátom, hogy hasonlatossággal fejezzem ki magamat, a nedvességgel való elbánásra nézve: a takarékos gazda képét látom, holott a másokban — a pazarlóét. Egyformán kaphatják ugyan a tőkét, a kincset a természettől, de nagyon nem egyformán használják azt föl. Amaz sokkal hosszabb ideig terjeszti ki a nyert nedvességnek malasztjait növényzetére, mint ez, mely fedetlensége következtében, szélnek, hidegnek és melegnek hasonlíthatatlanul van inkább alája vetve. És e nézetet, édes barátom, igazolja a tapasztalás is. Kár ellenében elfogultnak lenni!

Bizzuk hát barátom a polemiát ez irányban azokra, kiknek ahhoz kedvük van; mi pedig ültessünk hazánk fátlan és puszta vidékeire minél több fát, a talaj természete szerint. Ültessünk fát oda, ami másra nem való; ültessünk utainkra s határmegyéinkre; szegélyezzük azzal és elő sövénynyel tábláinkat s vegyük körül tűzhelyeinket. — Sajnálni a fától azt a kis helyet, melyet neki józanul adunk, a legnagyobb fonákság szerintem.

Ilyformán idővel, hazánkból egy nagyszerű kert állana elő; mely a mellett, hogy méltóvá lenne mivelte emberek lakhelyévé válni, nyújtani fogna a kellemeken kívül, több irányban nagy és lényeges, közvetlen és közvetett hasznokat is.

Ha irtjuk az erdőt oly helyeken, hol a talaj más mivelés által több hasznot uyujt, úgy ezzel azt tesszük csak, mit a józanság tanácsol; ne mulasszuk el azonban ugyanakkor védeni, óvni s beültetni újból és újból azon területeket, melyek csupán fatermelésre valók,

A mennyiben azonban új erdőt nevelni, sok idő

és tetemes költségbe kerül; érezed nemde barátom, hogy ez irányban a kormánynak is kellene tenni valamit a fontos eszközlés előmozdítása s az ültetőnek gyámolítására?

És ezen teendők egyike, szerintem egy mielőbb alkotandó czélszerű erdőtvörvény; mely irányban az orsz. gazd. egyesület már dicséretesen előre dolgozott a mult évben készített javaslatával; másika pedig egy méltányos adóelengedés, az erdő növési idejének tartamára.

Hisz, ha igazságosnak tartják a városi bérházak építőjéuek bizonyos évekre adómentességet nyujtani, mennyivel igazságosabban követelheti e gyámolítást az, a ki a haza földjét erdővel építi be. Hidd meg barátom, hogy ezen adó-elengedés nélkül, csakis ir-tásra, de nem ültetésre, érezheti magát fölhiva a föld-birtokos.

Reményilem, hogy kormányunk ez érdemben is meg fogja tenni kötelességét mielőbb.

Aszályosságunk ellenében vannak még egyéb figyelmet érdemlő s szerintem hatályos tényezők is; mi-után azonban a jelen levélnek határát jóformán felhasz-náltam, engedd, hogy ezen dolgokról a következő al-kalommal mondhassam el nézeteimet.

Addig is élj boldogul; s légy hive és barátja kérlek a fának, mely nélkül földünk csak — szél, fagy és hőségtől zaklatott — kietlen pusztaság ma-radna mind örökké.

XXXV.

KIS TÉTÉNY, 1867. oct. 6-án.

Kedves barátom!

Aszályos klimánk, egy másik ellenszerét, vizeink kellő felhasználásában kellene keresnünk. Nem bővelkedünk ugyan vizekben szerfelett; de birunk annyit még is, hogy czélszerű intézkedések mellett, tömérdek áldást merithetnénk belőlük. Az, a mit eddig vizeinkkel tettünk csak törekedés és gyarló kezdetnek tekinthető, sőt ennek is alig, a mennyiben ez irányu eszközléseink legnagyobb része, igenis magán hordja a félszegetség jellemét. És ha bár itt ott, történt is valami, ami épnek és jónak mondható: ott áll az évek óta, vagy ki nem használva teljesen, vagy pedig hatás nélkül, további vállalkozásokra.

A mit ez irányban tettünk, kedves barátom, az jóformán egy-egy jelesebb mérnök nevéhez és izgatásaihoz kapcsolja csak magát. A közönség mindig csak nehezen indult ezeknek szavára is; és a mint az izgató és cselekvő mérnök letűnt a színhelyről, szünetelés és siri csend állott be azonnal, a vállalkozás terén is. Szóval: midőn vasuti építkezésekhez hívják és keresik a technikust; viz építkezéseinknél rendesen a mérnöknek kell keresni és egybehozni nagy fáradozással a vállalko-

zókat. Ime barátom, ebben fekszik a nagy különbség! Már pedig, mindaddig mig ez így leszen, nem mondhatjuk, hogy a közönség helyes értelmével birna vizeink felhasználása nagy fontosságának.

Igaz, nem tagadom, törvényhozásunk is foglalkozott már, és pedig a mult században még, a hazának csatornákkal ellátásával; azonban csak egy oly pillanatnyi fellobbanás volt ez is, melynek semmi gyakorlati következése nem lett,

Hogy mennyire fogékonytalan közönségünk, a vizeinkben rejlő áldások felhasználására, azt, kedves barátom, láthatod a következőkből is.

A magyaróvári szép sikerü rétöntözés, ott áll Mosony megyében a jeles Wittmann által teremtvé, jóformán félszázad óta; s kérdezem: indított-e ezen alkotás, másokat is, hasonló eszközlésekre? fájdalom, nem indított; sőt azt vagyok kénytelen kijelenteni: hogy hazai illetékes közönségünk legnagyobb része e fontos dologról még csak tudomással is alig bir!

Fiatalabb éveimben, a midőn még több lelkesüléssel birva, hihettem, hogy vizeink kihasználásának ideje. még életem folytán beköszönhet: egész odaadással fekiüdtem neki az öntözés kérdésének; s Bars megyében a lévai uradalomban, készítettem is egy ily öntözést, melynek költségei, már az első évi eredmény többlet által visszafizettettek! És ezen eszközlésnek mi lett a következése? Országos egyesületünk megtekintette, méltánylással nyilatkozott róla; utánzásul ajánlotta s az akkori országgyűlésnek az öntözés érdekében törvényjavaslatot is nyujtott be. Ez azonban maradt mint javaslat a papiroson; gazda közönségünk pedig az egészről tudomást is csak annyiból vett, a

mennyiben az akkori hirlapokban véletlenül ezen dologgal is találkozott! Hogy jött volna valaki a helyszínre, az alkotást tanulmányozni; vagy, hogy jött volna hozzám valami felszólítás, másutt is hasonlót létrehozni: mind erről nem tudok semmit! Mély, igen mély álomban feküdt még akkor közönségünk; melyből azt legfeljebb a megyei választások birták felrázni; és ezekre, barátom, volt pénz is annyi, hogy elég leendett az, kétségkívül, sok szép gazdasági javítás életbeléptetésére.

A jeles Beszédes József tömérdek munka és fáradozással, s vajmi kevés elismerés és magára nézve haszonnal megépítette a nagy sikerű arad-kőrösi malom csatornát; de azért ezen műnek nem lett utánzója; sőt a malom-csatorna sem használtatik egyébre, mint azon célra, melyért készült; noha pedig az öntözés felvétele által áldásait hihetlen mérvekben lehetett volna és lehetne fokozni.

A kaposi és sárréti csatornák is nagy időtől fogva készek már; és azok ma is csak a kiszáritás feladatának szolgálnak; szolgálnak ennek, a kellő mértéken tul, azért azonban az öntözésre, a rendszeres öntözésre, még sem ment még át e csatornák vidéke. És ha bár a vízmennyiségének korlátoltsága miatt, tudomásom szerint is, csak az őszi és téli öntözések lennének itten, szép haszonnal rendszeresíthetők; nem történik meg mégis ez érdemben annyi időn keresztül, a szükséges s a hasznot tetéző második lépés.

A ferencz-csatorna mennyi ideje már, hogy létezik; s kérdezem tőled, barátom, vont e ezen alkotás maga után, mai napig, más hasonló eszközlést? Dehogyan vont, dehogy — vont! Mióta izgat és táradozik

Poroszkay dunai csatornája mellett, mely pedig egy-
 uttal a Ferencz csatornát is állandón ellátná vízzel;
 tetemes területet öntözhetne és száríthatna, s mind-
 ezeken túl a malompapirnak is hatalmas alapot szol-
 gáltatna; s van-e mai napig, biztos kilátás arra, hogy
 e figyelmet érdemlő vállalat mielőbb életbelép? Bár
 volna. Én megvallom nem látom még. Ha orsz. gazd.
 egyesületünk nem szólal föl ezen eszme mellett, az li-
 hetőleg még csak komolyabb tárgyalás alá sem jő.

A Balatont nem rég lecsapoltuk, és pedig mér-
 téken túl. Vize — most haszon nélkül foly a Dunába.
 Sem öntözés, sem hajózás nem veszi annak hasznát!
 Okszerű eljárás ez?

A Tiszát körülvettük töltésekkel, megfelelő árte-
 rek nélkül; s adtunk neki busásan átmetszéseket is.
 Gyors postán megy most a víz a töltések közt, ha t. i.
 szét nem szaggatja; s ugyanakkor szárazságban,
 aszályban szenved roppant vidéke, mely miután az
 előtt a vízhez hozzá volt szokva, azt most természetee-
 sen annál érzékenyebben nélkülözi.

No, de nem fárasztlak tovább példákkal. Látha-
 tod a felhozottakból is, hogy hazánkban a vizet még
 egyáltalában nem méltányoljuk kellőleg. Láthatod,
 hogy a mit eddig alkottunk is, az vagy tökéletlen
 kezdet csak, vagy pedig a legnagyobb pazarlással,
 sőt néha kártétellel is kapcsolatos eszközés!..

Fordítsunk hát, kedves barátom, ezentul és pe-
 dig mielőbb vízeinkre alaposabb figyelmet. Átlatuk jó
 részben ellensúlyozhatjuk, klimánknak sokoldalu hát-
 rányait, s különösen azt, mely reánk az aszályosság-
 ban oly gyakran és oly pusztítólag sulyosodik. Épít-
 siünk, a merre csak lehet, csatornákat; használjuk

azokat a belközlekedés előmozdítása mellett malmokra s földeink és rétjeink öntözése és termékenyítésére. És hazánk megfogja érezni ezen eszközés áldásait, sokkal nagyobb mértékben, mint eddig csak sejteni is tudjuk. Használjunk föl, minden vizecskét és patakot is, mely áldást nyujthat földeinkre, s növeljük általuk, takarmány készletünket, melyet termelni oly bőven és olcsón, mint öntözés által, sehogy sem lehet!

Ha majd egyszer, barátom, a Tisza és mellékfolyóinak terjedelmes völgye, egy magyar Lombardiává alakult át; ha továbbá hazánk minden egyéb folyói és azoknak területe is, alá lesznek vetve iparunk és értelmünknek; és ha végül minden kisebb patak és csermely is, mely a hazában létezik, céljainknak szolgálni kénytelen lesz: áll be csak azon idő, melyben joggal mondhatjuk: nézzétek, e hazát értelmes emberek lakják, kik nemcsak nem türik, a vizek garázdálkodásait, de azokat saját céljaikra is meghajolni kényszerítik; sőt általuk érezhető mértékben, enyhítik klimájuk eredendő bűneit is!

Ha teszi ezt egykor hazánk, úgy épen azon joggal, melylyel a büszke hollandus töltéseire mutat, melyek által a tengert korlátolja, mondhatja ő is: ura vagyok földemnek teljesen, melynek eddig csak korlátolt tulajdonosa voltam!

Hogy mindezen dolgokra sok idő, értelem s tömérdek munka és pénz fog kívántatni, azt én, kedves barátom, igen jól tudom; el fogjuk mindazonáltal érni és érhetni mind — csak gyökeret verjen bennünk azon felfogás és akarat: hogy nekünk, vizeinken, diadalmaskodni okvetlenül kell!

Ha aztán a mellett, hogy tömegesen növelnénk

hazánk területén a fát, terjesztenénk egyuttal és pedig minél nagyobb mérvekben az öntözést is; és — ezekkel párvonalban, minél inkább tökéletesitenénk földünknek a mivélését, s emelnénk annak termékenységét, helyes mérvű és rendszeres trágyázások által; ugy, kedves barátom, nem mondom, hogy függetlenké tennék magunkat egészen az aszályos időjárás csapásaitól; de — azt igen is mondom és állítom, hogy a sorsnak olyszerű látogatása, mint a minő 1863-ban jött reánk, nagyon érzékeny sebeket nem igen hagyhatna maga után!...

Fogja e nemzetünk ez életkérdést diadallal megoldani egykor? — hinnünk és reménylenünk kell, ha hiszszük, Széchenyivel, hogy Magyarország még nem volt — de lesz.

Isten veled!

XXXVI.

PEST, 1867. oct. 13-án,

Kedves barátom!

A világkereskedelem ütere a vasutak : a belforgalom hathatós tényezői ellenben, különösen tulnyomólag földmiveléssel foglalkozó országban, a csatornák és a kőutak. Minél többet bir mindenféle utakból valamely ország, annál élénkebb annak anyagi élete; s annál vidorabb minden irányu termelése. Ha megfelelnek a vasutak a kivitelirányainak : azokhoz csatlakozik önkint és helyesen a belközlekedés hálózata is. S minél derekabbak végül a belközlekedés eszközei, annál hasznosabbak a vasutak is. Egyik a másikat emeli, fokozza és élteti.

Ha állanak ezek, kedves barátom ; azt hiszem pedig, hogy állanak ; akkor áll az is, mit nyomban mondandó leszek, hogy t. i. ha valamely ország erejének egész sommáját csupán vasutak építésére fordítja, s e miatt aztán annál kevesebbet költ csatornák- és kőutakra : ezen eljárást, bármily csábító külsővel birjon is az, alaposan gondolkozó ember egyáltalában nem helyeselheti. Nem helyeselheti, mert annyi kétségtelen, hogy ugyanazon befektetés a közlekedési eszközök különböző nemeire helyesen felosztva sokkal nagyobb áldást és eredményeket hozna az országra. A vas-

utak egy szóval a belközlekedési eszközök. harmonikus támogatása nélkül, szépek lehetnek ugyan, de hasonlítanak a bénított óriáshoz; és az ilyenek hasznát inkább a nemzetközi forgalom veszi, semmint azon ország, melyek keblén keresztül futnak. Szóval: jó eszközei ezek az átmeneti kereskedésnek, de annál gyarlóbban teljesíthetik rendeltetésüket a belforgalom irányában.

Nem szándékom, barátom, e szempontból indulva, bírálat alá vonni létező és tervezett vasutvonalainkat. Hisz az egész oly kevés még, hogy ahhoz bizony sok hozzá fér; és habár itt-ott lenne is egy-egy vonal, mely jelenleg teljes értelemmel nem bír; azon arányban javulni fog ez állapot, melyben új és új vonalak keletkeznek. Mindazonáltal, szemben a kevéssel, mit vasutakból birunk, ugylátszik nekem, mintha benne lennénk már némileg az egyoldalúságban. A létező vasutakhoz, barátom, többet kellene birnunk csatornák- és jóféle kőutakból is. Itt az ideje, hogy e hátrányos aránytalanságot lehetőleg kiigazítsuk.

Ily szempontból fogván föl e kérdést, igen jól esett, nekem, derék pénzügyérünk országgyűlési jeles beszédjét olvasnom, az építendő vasutak érdekében kötött kölcsön dolgában. Nem mondatik ugyan ez előadásban, hogy a szerzendő kölcsönből hányadrész fog csatornák építtetésére fordíttatni; az azonban, a mi mondva volt, világosan mutatja, hogy az öszhangzós eljárás fontossága méltánylásban részesül. S a mennyiben a jeles előadást az országgyűlés is egyhangu helyesléssel fogadta: zálogát is birjuk talán már annak, hogy hazánkban ezentul közlekedési eszközeink építése körül az egyoldalúságot kerülni fogjuk.

Egy másik fontos tekintet, mely bennünket gazdákat igen nagy mértékben érdekel, a vasutainkon fenálló árszabás; mire nézve kormányunk és törvényhozásunk figyelmét nem hívhatjuk föl eléggé.

Jól tudom, barátom, hogy már létező vasutaknál, e tekintetben czélszerű igazítást tenni, körülbelül annyira, mint darázs-fészekbe nyulni; azonban, ha a nemzet fizeti a kamatbiztosítás követeléseit, úgy hinném, joga is van annak a fenálló tarifáknak áttekintéséhez. Más volna a dolog, ha kamatokat nem biztosítanánk. Ez esetben csak az illető társaság belátása és méltanyosságától eredhetne a fenálló hibák orvoslása. Így azonban, a mint vagyunk, kell, hogy hozzászólhasson kormány és nemzet a fenálló árszabásokhoz, annál is inkább, mert ezek közt egynémely árszabás egyenesen vámpolitikai tekinteteket rejteget magában; és ezekhez gondolnám, a szállítónak aligha lehet jogosan köze!

Emlékezzél csak barátom, hogy a hazánkban létező vasutak legtöbb mit tesznek például a liszttel! Daczára annak, hogy egy mázsa liszt kevesebb helyet foglal el ugyanannyi búzánál; azt mégis súlyosabban terhelik vitelbérrel, mint a búzát. S valjon miért teszik ezt? Azért teszik, barátom, bár mit mondanak is egyebet, mert lisztiparunkat akarják fejlődésében akadályozni, — javára hazánk határain kívül létező gőzmalmoknak.

Ilyesmit nem lehet tűrni. Ez — rendelkezés rólunk, nélkülünk, — s érdekeink ellen.

Kormányunk figyelmére méltó azon elbánás is, melylyel vasutaink külföldre szánt terményeinket gyakran, s nagyobb kivitel esetében csaknem rende-

sen illetik. Nemcsak hogy hosszú, igen hosszú időn át hevertetik tárgyainkat az állomásokon; de ugyanitt sokszor még csak az időjárás viszontagságai ellen sem biztosítják. A panaszok ez irányban néha valóban kiáltók; és eddig, fájdalom, alig volt ezen gondatlan elbánás ellenében más szer kezünkben, a hirlapokbani feljajdulásnál; melyre adnak is nem is valamit. Egy kis felügyelet tehát sok, igen sok károsodástól óvna meg a különben is annyi irányban sujtott termelőt! De nem csekély haszna lenne ezen felügyeletnek kereskedelmünk hitelét és soliditását illetőleg is; miután a külföldi vevő, ha megrongált dolgot kap, nem igen keresi annak okozóját; hanem megjegyzi magának a hiányos kiszolgáltatást és másfelé fordul más alkalommal, ha csak teheti...

Közlekedesről szólván, engedd barátom, hogy a következő levelemben visszatekinthessek azon jelentésemre, melyet 1858-ban a Dunáról s a dunai hajózásról adtam, a nélkül, hogy eddig jeleit látnám annak, hogy a dunai hajózás kérdése ezen idő lefolyása alatt, az illetékes hatalmak figyelmét valamiképp igénybe vette volna. Nem fog ártani talán, e fontos kérdést, e helyen is újból emlékezetbe hozni. Az akkor elmondottak, meglehet, most termékenyebb földre találnak. Hisz most már, Istennek hála, van saját kormányunk, van saját ügyeink feletti rendelkezésünk.

Élj boldogul!

XXXVII.

PEST, 1867. oct. 20-án.

Kedves barátom!

Előbbeni levelemben mondtam, hogy vissza fogok tekinteni azon jelentésemre, melyet a Dunáról 1858-ban adtam.

Engedd, hogy szavamat beválthassam. Teszem pedig ezt oly formán, hogy adom kivonatilag magát a jelentést, mely egy közgyűlés alkalmával az országos gazd. egyesülethez intéztetett.

Mentem Konstantinápolyba, mondtam ezen jelentésemben, — mert meg akartam ismerkedni a hely színén azon felséges folyammal, mely fővárosunk falait mossa, mely összeköt bennünket kelettel és nyugattal, s mely által hazánk gazdasági és iparterménei legtermészetesebben mehetnének át a világforgalomba. Látni kívántam, hogy a szállítás e folyamon mily előnyök- és nehézségekkel találkozik. Főlismermi óhajtottam a szállítás föltételeit Konstantinápolyig s azon túl Londonig, hol ugy hiszem, egyéb terményeink közt első sorban különösen borainkra nézve keletkezhetik jutalmazó vásár.

Számot fogok adni utamnak eredményeiről.

Mielőtt azonban ezt tenném, kötelességemnek

tartom tisztelettel emlékezni meg nagy hazánkfíáról, gróf Széchenyi Istvánról, ki közhasznú munkásságának egyik fő feladatául a dunai hajózás megalapítását választotta; s a ki, mint az egész világ tudja, az e folyamon keletkezett gőzhajózásnak életbeléptetése körül oly nagyszerű érdemekkel bír. Midőn e messze előre látó férfiú egyik kezével a gőzhajózásnak megalapításán annyi erélylyel és kitartással fáradozott; a másikkal a Dunának szirtes folyásából, az akadályok elhárításán munkálkodott; sőt ugyanakkor a balparton a hatalmas sziklahegyek tövében, Baziástól Turnu-Szeverinig egy jeles szekérutat is készítettett, mely az ő nevét hordja maiglan, s melynek rendelkezése az: hogy legkedvezőtlenebb vizálláskor is, midőn t. i. a Dunának e criticus vonalán a szállítás hajón egyáltalában lehetetlen, az áruk s a személyek mégis rendeltetésük felé tovább mehessenek.

Mi lett ezen időtől fogva a dunai gőzhajózásból? tudjuk mindnyájan! Méltó lett az, a nagy férfiú törekvéseihez!

Ezen hajózás Európának legnagyobb vállalatai közé tartozik ma; pedig azt hiszem, hogy kifejlődése határait még koránsem töltötte be.

Nincs benne kétség, hogy ha van hazánknak a jövőben világkereskedelmi fontossága, ahhoz főleg, a hatalmas Duna fog beemlünköt vezetni.

A Duna Ulmtól kezdve a fekete tengerig hajózható. E vonalnak hossza mintegy 325 geogr. mértföld, s esik abból körülbelől: $\frac{1}{8}$ rész a bajor-, $\frac{1}{8}$ rész a szoros értelemben vett osztrák-, $\frac{3}{8}$ -ad rész a széles értelemben vett magyar-, és $\frac{3}{8}$ -ad rész az európai törökföldre!

Azon tapasztalás nyomán, melyet a Dunán lehajózva szereztem magamnak, Pesttől számítva e folyamot három főrészeire oszthatom.

Első főrészt, Pesttől Baziásig: $88\frac{1}{2}$ mérföld.

Második főrészt, Baziástól Turnu-Szevenirig: $18\frac{1}{2}$ mérföld.

Harmadik főrészt, Turnu-Szeverintől a szulinai torkolatig: 210 mérföld.

Az *első főrészt*, Belgrádig egészen a mienk. Azon túl Baziásig, közös Szerbiával olyképen, hogy ezen országé a jobb, a mienk a balpart.

A *második főrészt* a balparton Orsováig hasonlóan a mienk; a jobb part Szerbiáé. Uj-Orsovától kezdve Turnu-Szeverinig, osztozik e részen Oláh és Szerbország; végül

A *harmadik főrészt*nek balpartja a tengerig egészen Oláh és Moldva, a jobb part ellenben Szerb és Bolgárországoké.

Hajózási tekintetben, az *első főrészt* lényeges akadályokat nem szolgáltat. Sok évi tapasztalás szerint, ezen vonal, legcsekélyebb vizálláskor is, folyamot ismerő hajósok által mindig hajózható, baj nélkül.

Pesttől nevezetesen Duna-Földvár vagy Patajig, e folyamrész kinyujtottságára, azaz egyenességére nézve is meglehetősen rendes. Némi zátonyok vannak ugyan benne, mint p. o. Érd és Ercsin alul, továbbá Apostagnál; ezek azonban ismeretesek lévén, könnyen kikerülhetők; s nagyobb figyelmet csak kisebb vizálláskor kívánnak, különösen a mélyebben járó teherhajók részéről. A viznek esete e részen 100 ölenkint $5\frac{7}{10}$ vonal; a folyam hossza: 45.818 folyó öl; a meder szélessége egyremásra 240—300 öl.

A folyamnak azon része, mely Duna-Földvár s illetőleg Patajtól Erdődig terjed, már jóval tökéletlenebb a pest-földvári vonalnál. Teszi pedig e tökéletlenséget főleg a folyamnak kigyózó, kanyaros menetele; mi ismét onnét ered, hogy e vonalon alacsonyok és porhanyók a partok. Az 1840-dik évi dunaszablyozási javaslatban mérnökileg van kimutatva, hogy e részen, a kanyargó vízfolyás, az egyes mértani vonalhoz képest kétszeres; ki van mutatva továbbá, hogy e vonalnak 143,514 f. ölnyi hossza, a legszükségesebb kanyar-átvágások megtételével 119,714 öltre szállana le. Mintegy hat mérfölddel lehetne az tehát ilykép rövidebb. A víznek esése e darabon 100 ölenkint: $4\frac{1}{10}$ vonal.

Erdődön alul Uj-Palánka vagy Baziásig a Duna folyása ismét rendesebb. Hasonlít az sokban a pest-földvári vonalhoz. Fogyatozása az, hogy helylyelközzel sekélyes, zátonyos, és hogy itt-ott szerfelett széles. Kanyarátvágás ezen részen csak néhány esetben lenne haszonnal alkalmazható. A folyam szélessége e vonalon 300—360 öl között változik; sőt a szigeteken keresztül mérve, kiterjed az néhol 1800 ölig is. A legkisebb vízszin alatt a *vizsodrának* mélysége, Péterváradig 14—15, azon tul Palánkáig 20—30 láb. De vannak egyes helyei e résznek, hol a mélység a legkisebb víztükre alatt 40—50 lábnyi is. — Hossza e darabnak 41 geogr. m-föld, s esete a víznek 100 ölenkint $3\frac{3}{10}$ vonal.

A *pest-baziási* első főrésze a Dunának tehát, mint mondám, a hajózásnak lényeges akadályokat nem szolgáltat. Hajózható az ugy is a mint van; de azért természetesen sokat nyerne a hajózás ügye, ha péld.

az 1840-ben már közelebről kidolgozott szabályozás végrehajthatnék. Ezen szabályozásnak kellő végrehajtásával mentesítenék egyszersmind a Dunának összes magyarországi ártere is, mely pedig Dévénytől Uj-Palánkáig vagy Baziásig 230 □ mérföld.

Allana pedig e szabályozás: töltések felállításából, az árterek elvételéből, a felesleges ágaknak elzárásából, s végül a nagyobb szerű kanyarulatok átvágásából.

Mindezek után normalisabb lenne a szélesség, mélyebb és tisztább a meder, rövidebb a hajózás vonala. Nagyobb szerű töltések, névszerint a róna és alacsony balpart hosszában, nagyobb szerű átvágások pedig, főleg a dunaföldvári és erdődi vonalon lennének szükségesek. A jobb part a természettől, kevés kivétellel, meglehetősen magas dombokkal levén ellátva, rajta a töltésezés szüksége csak rövidebb vonalakban és csak helylyel-közzel fordulna elő.

Mily szép sikerrel s mily hamar képezi ki magát a Dunán a jól alkalmazott átmetszés, annak fényes bizonyossága a *tolnai* átvágás, mely daczára annak, hogy mintegy 2500 ölnyi hosszú és csak 1852-ben tétetett, márig kellő mélységgel és körülbelől 60—80 ölnyi szélességgel bír. Hajónk már ezen az átvágáson haladt át akadálytalanul. Volt pedig ekkor a pesti vizállás 9 láb 5 hüvelyk, a közép vizállásnál e szerint csak 2' 5"-el nagyobb.

A *Baziás-Turnu-Szeverini* vonal, melyet második főrésznek neveztem, már egészen más természetű. Elentéte ez az ismertetett elsőnek teljesen, s benne vannak öszpontosítva az Al-Dunának ugyszólván minden ényeges bajai. Erős szirte k, hatalmas hegyek közé

van itt a Duna szorítva mind a két oldalról, s az akadályok azon kövekből állanak, melyek a sziklaágy-nak fenekéből, hol kisebb, hol nagyobb mennyiség- és magasságban, a hajózási viznek rétegébe szolgálnak föl.

Az első szirt, melylyel e vonalban találkozunk: *Babakó*. Fekszik ez a hojózott ágnak csaknem a közepében; közelebb mégis a balparthoz, szomszédságában a golubáczai romnak, s Baziás alatt mintegy négy mértföldnyire. Kiálló része e szirtnek körülbelül 8 ölnyi magas s ugyanannyi lehet talapja is a víz színén. Ugy veszi ki magát e hatalmas kődarab a Dunában, mintha a természet csak azért állította volna oda, hogy az érkező az alább fekvő akadályok és veszélyes helyekre jó előre figyelmeztetve legyen.

Nemével a tiszteletnek hagyjuk mögöttünk az ő sziklát, előörsi szolgálatában. Mintegy 5 percnyi hajózás után, azaz: 1200 ölnyre tőle, beérünk már az ugynevezett *galubáczai szorosba*. E szorosnak szélessége legfeljebb 150 öl, s vizalatti szirtein pusztult el egykor a „Széchenyi gőzös.“ A szirtes helyet csak a viznek játéka mutatta, s egy pillanat alatt tul voltunk azon.

Második veszélyes pont az ugynevezett *alibégi*, mely a golubáczai szorostól csak tiz percnyire, azaz: 2300 ölre van. Idáig járnak a hajók felülről, ha a víz-állás a drenkovai virmértéken 12 hüvelyk. Egy pillanat alatt tul voltunk ezen az akadályon is, melynek létezése ezuttal szintén csak a viznek elénkebb játékából volt észrevehető.

A harmadik az ugynevezett *Sztenka*, mely Alibégtől 13 percnyire vagyis 3000 folyó ölre fekszik.

Ezen pont, drenkovai 9"—12"-nyi vizállással már igen könnyen okoz bajt. Taval a „Panonia“ gőzös, 7 hüvelyknyi vizállásnál horpadt be e helyen feljövet. A Sztenka sokkal rosszabb az előbbeni két helynél, s növeli bajosságát azon körülmény, hogy ezen szirtzárás az egész Dunán keresztül vonul. Sztenkánál a Duna szélessége jóval nagyobb. E szirtzáráson keresztül 9—12"-nyi vizállással biztosan csak a kis Tachtalia és Izlas gőzösök járhatnak.

A negyedik *Kozlár*; mely a Sztenkától félóránnyira, azaz 7500 ölre van. Kozlár fölött körülbelül 500 ölnyire fekszik Drenkova a balparton, hol a gőzös egy perczre megáll, hogy jártas hajóvezető emberét magára fölvegye. Mutatja ez is, hogy Kozlár s a következő többi pontok veszélyesebbek az előbbeniéknél.

Ötödik veszélyes pont a *Szirinyák*, mely a kozlári szirtectől csak 700 ölnyire fekszik, s miután azokkal viz alatt kapcsolatban áll, velük szövetkezve egy hatalmas szirt-siót és örvényes vízfolyást teremt. Ezen egész 700 ölnyi folyamhossz, egy folytonos szirttelep, s a hullámos vízszin eléggé mutatja ama küzdelem erejét, mely elrejtve a szem elől a mélységben történik. A Duna e pontnál újra szorul.

A partokon emelkedő hegyek folyvást magasabbak, meredekebbek, szirtesebbek. Gyönyörű völgy ez, s éles, érdes hegyszakadásaival csaknem úgy néz ki, mintha valamely haragos kéz, a vizeknek utat nyitandó, tépte volna őket szét.

Hatodik az ugynevezett *Pivoli*, mely a Szirinyákon alul körülbelül 1600—1800 ölre van. A Pivoli szirtnek fejét ezuttal csak mintegy 1½ lábnyira lát-

hattuk a folyamból kiállani; volt pedig menetelünk alkalmával a drenkovai vizállás 7' 4". E helyen a folyamnak oly hatalmas a sebessége, hogy a vontató hajó fölfelé 2 schlepnél többet nem igen vihet.

Hetedik a hirneves *Izlás*, mely a Pivolin alul 9 perczre vagyis 2100 f. öltre fekszik. E hatalmas szirtsió is az egész folyamon keresztül vonul. Természetes csatornája, mely alig szélesebb 20 ölnél, a szerb vagyis a jobb parti oldalon van.

Nyolczadik a *Nagy-Tachtália*, mely az Izlással egybeköttetésban, attól csak mintegy 500 ölnyre fekszik. Rosszabb ez az Izlásnál azért, mert természetes csatornája még keskenyebb. Hossza az egész nagy-tachtáli szirtsiónak körülbelül 500 öl.

Kilencedik a *Kis-Tachtália*, mely a nagygyal áll kapcsolatban. E szirtnek élesebb kifejezése a Nagy-Tachtáliától csak mintegy 700 ölnyre van. Hasonló rendszerű zárás ez is: semmi más, mint folytatása a nagynak. Csatornája egészen a szerb oldalon. Sulya e szirteknek a folyam közepében fekszik, s elfoglalja a medernek mintegy harmadát.

Tizedik az ugynevezett *Greben*, mely kapcsolatban áll a Kis-Tachtáliával, s melynek főkifejezése csak mintegy 700 ölnyre fekszik amattól. Ezen zárásnak főszirtjét *Franiónak* hívják. A Franió képezi egyszersmind befejezését azon nagyszerű kataraktának, melyeket Izlás, Nagy- és Kis-Tachtália, és Greben elnevezések alatt bemutattam. Ezen négy zárás sajátlag egy egészet alkot; s ha így vesszük őket, tesz a roppant kataraktának a hossza körülbelül 2600 folyó ölet; a viznek hanyatlása pedig 18 lábat. Elképzelhetni, hogy mily erővel rohan itt a Duna vize

lefelé. A Franió szirtnél lelte halálát nyolcz év előtt ama három merész amerikai, kik ladikkal akart ak az egész Dunán végig utazni.

Grebenen alul a Duna tetemesen megszélesedik, mindazáltal folyvást erős hegyek és szirtok közt marad.

Tizenegyedik veszélyes pont a *Jucz*, mely *Greben*től 23 perezre, vagyis 5400 ölre fekszik. Ezen kataraktának a rendszere egészen hasonló a *Sztenkái*-hoz, csakhogy annál annyiból rosszabb, hogy jobban meg van kövekkel rakva.

*Jucz*nál kapott 1856-ban a „Baja“ nevű vontató gőzös lyukat; ugyanitt és ugyanekkor hasított fel végig egy teherhajó. Hossza ezen kataraktáknak mintegy 700 öl. A víznek esése rajta 6 láb. *Jucz*on alul, vonalunkon a hajózásnak még csak egy lényeges akadályja és veszedelme van; s ez a híres *Vaskapu*, melyről az egész aldunai szirtes vonal nevezetét nyerte. A *Vaskapu* a birodalom határán kívül fekszik már; távolsága *Jucz*tól 5, a mi *Orsovánktól* egy mértföld. *Török-Orsova* fekszik a mienktől mintegy 2000 ölre, s *Török-Orsovától*, mely a határt képezi, nincsen tovább a *Vaskapu*, szintén 2000 ölnél.

Jucz és *Orsova* közt van továbbá a gyönyörű *kazani* szoros; hol a Duna majdnem függőleges hegyek közé szorítva, legkisebb szélességében csak 85 öl, s hol az utas a hajó fedélzetéről nemével az aggodalomnak nézheti csak az égfelé emelkedő hatalmas szirtet. Itt azonban, bármily rémületesnek mutatkozik is a környezet s s külső szín, nincsen a hajózásnak semmi baja, mert a víz a *kazani* szorosban egyremásra 20—25 ölnyi mély. Hossza e festői szorosnak mintegy 4000 öl.

Fénypontja e szoros az egész aldunai hajózásnak; s a jobb oldal szirteibe merész kezekkel belefaragott Széchenyi ut is — mely Baziastól kezdve kíséri a folyamot, s mely legyőzött nehézségeivel, a tulsó parton volt egykori trajáni függő uton bizonyára tul teszen — itt éri el tőkélyének legmagasb fokát.

Tizenkettedik és utolsó veszélyes pont, az ugynevezett, *Vaskapu*. Ez legrosszabb mindannyi közt. Hossza 1300, közép szélessége 500 öl; a viznek esése rajta 15 láb.

Nevezetesebb és veszélyesebb szirtei: a bemene-
telnél mindjárt a *Floránok*, azontul a Nagy- és Kis-
Golombácza egyfelől, a Czernipruth és Prvi-Kamen
pedig más felől; lejobb a Kralyova-Sztenka, a Metteni-
Kamen, a Brechrada, sok más egyéb kisebb nagyobb
névtelen kövek és szirtekkal. A vaskapui kataraktába
való bemenet előtt fekszik nevezetesen egy széles és
az egész Dunán át szolgáló kőpad, mely fölött a viz
vastagsága legesekélyebb, s melynél van a viznek
első tetemesebb lehanyatlása. Ezen kőpad hossza
mintegy 300 öl.

Atmeneteliünk alkalmával a viznek állása 9' 6"
levén (orsovai vizmérték szerint), mindezen szirtek viz
alatt voltak. A NagyGolombaczka s a Metteni-Kamen
3 Kralyova-Sztenka pedig 7' 4" orsovai vizállással
látható.

A vaskapui akadályt legtalálóbban egy nagy-
szerü rendetlen zugóhoz hasonlíthatni, melynek fenék-
zete szerfelett egyenetlen; a fenékből kiálló magasabb
szirthegyek pedig okai a veszélynek.

Nagy ügyesség és helyismeret kívántatik ahhoz,
hogy e vonalon a hajó, kivált szükebb vizálláskor baj

nélkül átmeheessen. Legnagyobb figyelmet kíván pedig a Floránok közti bemenet, továbbá a Nagy-Golumbácza, a Prvi-Kamen és a Metteni-Kamen melletti elhaladás, és ezen alul még a nagy örvény, hol a Csifutzki-Kamen igen veszélyes a hajózásra.

A *Floránok* közti bemenetelnél történt rajtunk is azon komoly következtéseket maga után vonhatott esemény, hogy hajónk a kellőnél egy kissé hamarabb kanyarodván, fenekével a balparti Floránnak víztől fedett tetejébe ütközött, s a perczen el volt törve a kormány s belyukasztva a fenék. De fölöttünk a gondviselés keze örködött. Az eltörött kormány nem tagadta meg szolgálatát, míg csak a veszélyes helyeken át nem haladtunk; a kapott lyuk pedig nem volt akkora, hogy azt gyors utánlátással elfojtani ne lehetett volna. Történt pedig velünk ezen eset a 150 ló erejű s 4'-ra merülő „Albrecht“ hajóval, az orsovai viznek 9' 6" állása mellett.

Jövő levelemben, az ismertetett ügyes-bajos vonalnak, hajózási törvényét adom, azon adatok alapján, melyeken a helyszínén gyűjtöttem.

Addig is élj boldogul!

XXXVIII.

PEST, 1867. oct. 27-én.

Kedves barátom!

Olyan levén a Baziás és Turnu-Szeverin közt fekvő folyamrész, mint a minőnek rajzoltam, nem csodálom, ha nemével a kellemetlen megilletődésnek vesszük a mondottakat tudomásul. Azonban a hajózás ügye mindamelltt nem áll oly rosszul; de sőt jobban áll sokkal, mint eddig általában hittük.

Jobbra fordította pedig a hajózás ügyét az Aldunán egyrészt a néhány év alatt nagyban tökéletesedett gőzhajózás, másrészt a folyamnak napról-napra terjedő tökéletesebb ismerete.

Egy jeles német monographiában, mely 1846-ban iratott az Aldunáról, e veszélyes helyekre nézve a következő reménytelen sorok foglaltatnak még: „Magas vizálláskor megkísérlik ugyan néha-néha nagyobb hajók is az átmenetet, sőt ugyanezt merényleték már nehányszor a gőzösök is; mindazonáltal ez az évnek legnagyobb részén át kivihetetlen, s ekkép e vonalon egy rendszeres hajózás megalapítása nem eszközölhető.“ stb.

Egész bizonyossággal mondhatom, hogy mai napon, e reménytelen állapot többé nem létezik.

Az aldunai hajózás ügyét alaposan felvilágosítandó, összegyűjtöttem mind az idevágó adatokat.

Kezemen vannak névszerint, az orsovai gőzhajózási felügyelőség szivességéből, a vizállási adatok, mostantól számítva *tizenegy évre* visszafelé; birom továbbá a folyamat évek óta járó Albrecht gőzös derék kapitányainak készségéből, a hajózásra szükséges viznek minimumait is az orsovai vizállás szerint.

És ezen becses adatok segélyével, számtani alapon mutatható ki, hogy az Aldunának ismertetett második főrészén a hajózás lehetősége sajátlag miképen áll.

Tett tapasztalások szerint az *orsovai* vizálláshoz képest a hajózás törvénye ez, u. m.

a) Két lábnyi vízzel biztosan csak 8"-nyi merülési dereglye mehet, mintegy 200 mázsa teherrel;

b) 4' 9"-nyi vízzel mehetnek a kis gőzösök, a Tachtalia és Izlás, 1½ lábnyi merülési könnyen rakott dereglyével, legfeljebb egy darabbal;

c) 6' 8"-nyi vízzel mehetnek 2½ lábra merülő uszó, vagy a kis gőzösök által vontatott teherhajók;

d) 7 lábnyi vízzel mehet 2½—3 lábra merülő vontató hajó s vihet magával ugyanannyi merülési teherhajót legfeljebb két darabig. E járás egyébiránt egy kissé merész és jóforma vigyázatot kíván.

e) 9' 4"-nyi vízzel mehetnek nehéz hajók és schleppek 3½—4 lábnyi merüléssel; végül

f) 10'-nyi vízzel s azon feüül, mehet minden hajó, különbség nélkül.

Egybevetve ezen hajózási magasságokat az 1848—1858-ban és pedig a hajózási hónapok alatt, t. i. martius elsejétől november utolsó napjáig (évenkint = 275 nap) valóságosan létezett vizállásokkal: a hajózási lehetőség, a szállítás különbéle eszközei

szerint, napok és $\%$ -tekben, a következőleg fejezi ki magát u. m.

1848-ban.

Dereglyére szorult a hajózás összesen	29 nap = $10\frac{5}{10}\%$
Kis gőzösökre	49 „ = $17\frac{8}{10}\%$
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek lehettek	71 „ = $25\frac{9}{10}\%$
Nagy gőzösök járhattak	116 „ = $45\frac{7}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle süllyedésű gőzös 1848-ban összesen 246 napon = 90% .

1849-ben.

Dereglyére szorult a hajózás összesen	10 nap = $3\frac{6}{10}\%$
Kis gőzösökre	52 „ = $18\frac{1}{10}\%$
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek lehettek	91 „ = 33 — „
Nagy gőzösök	122 „ = $44\frac{3}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle süllyedésű gőzös 1849-ben összesen 265 napon = $96\frac{4}{10}\%$.

1850-ben.

Dereglyére szorult a hajózás összesen	21 nap = $7\frac{5}{10}\%$
Kis gőzösökre	22 „ = 8 — „
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek lehettek	21 „ = $7\frac{5}{10}\%$
Nagy gőzösök járhattak	211 „ = $76\frac{5}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle süllyedésű gőzös 1850-ben összesen 254 napon = $92\frac{5}{10}\%$.

1851-ben.

Dereglyére szorult a hajózás összesen	18 nap = $6\frac{6}{10}\%$
---	----------------------------

Kis gőzösökre	4 nap =	$1\frac{5}{10}\%$
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművekre	14 „ =	$5\frac{1}{10}\%$
Nagy gőzösök járhattak	239 „ =	$86\frac{9}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle súlyedésű gőzös 1851-ben összesen 257 napon = $93\frac{5}{10}\%$.

1852-ben.

Kis gőzösökre szorult a hajózás		
összesen	16 nap =	$5\frac{6}{10}\%$
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-		
hettek	114 „ =	$41\frac{3}{10}\%$
Nagy gőzösök járhattak	145 „ =	$52\frac{6}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle súlyedésű gőzös 1852-ben összesen 275 nap, azaz: megszakadás nélkül.

1853-ban.

Dereglyére szorult a hajózás	15 nap =	$5\frac{3}{10}\%$
Kis gőzösökre	31 „ =	11 — „
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-		
hettek	43 „ =	$15\frac{6}{10}\%$
Nagy gőzösök járhattak	186 „ =	$67\frac{6}{10}\%$

Menetett tehát mindenféle súlyedésű gőzös 1853-ban összesen 260 napon = $94\frac{7}{10}\%$.

1854-ben.

Dereglyére szorult a hajózás	51 nap =	$18\frac{6}{10}\%$
Kis gőzösökre	32 „ =	$11\frac{6}{10}\%$
$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-		
hettek	138 „ =	$49\frac{7}{10}\%$
Nagy gőzösök	55 „ =	$19\frac{7}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle súlyedésű gőzös 1854-ben 224 napon = $81\frac{4}{10}\%$.

1855-ben.

Dereglyére szorult a hajózás ösz-		
szesen	10 nap =	$3\frac{6}{10}\%$

Kis gőzösökre 30 nap = $11\frac{8}{10}\%$

$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-
hettek 71 „ = $25\frac{8}{10}\%$

Nagy gőzösök 164 „ = $59\frac{6}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle sülyedésű gőzös 1855-
ben 265 napon = $96\frac{4}{10}\%$.

1856-ban.

Szekéruttra szorult a közlekedés . 10 nap = $3\frac{6}{10}\%$

Dereglyére szorult a hajózás ösz-
szesen 45 „ = $15\frac{9}{10}\%$

$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-
hettek 152 „ = $55\frac{2}{10}\%$

Nagy gőzösök 29 „ = $10\frac{3}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle sülyedésű gőzös 1856-
ban 220 napon = $80\frac{5}{10}\%$.

1857-ben.

Szekéruttra szorult a közlekedés . 4 nap = $1\frac{4}{10}\%$

Dereglyére szorult a hajózás . . 88 „ = 32 — „

Kis gőzösökre 52 „ = $18\frac{3}{10}\%$

$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-
hettek 34 „ = $13\frac{4}{10}\%$

Nagy gőzösök 97 „ = $35\frac{1}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle sülyedésű gőzös 1857-
ben összesen 183 nap = $66\frac{6}{10}\%$.

1858-ban.

Szekéruttra szorult a közlekedés . 15 nap = $7\frac{3}{10}\%$

Dereglyére szorult a közlekedés . 3 „ = $1\frac{4}{10}\%$

Kis gőzösökre 28 „ = $13\frac{6}{10}\%$

$2\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-
hettek 49 „ = $23\frac{9}{10}\%$

Nagy gőzösök 110 „ = $53\frac{6}{10}\%$

Mehetett tehát mindenféle sülyedésű gőzös 1858-

ban összesen 187 nap = $91\frac{3}{10}\%$. Megjegyzem, hogy ezen évre az adatok csak szeptember hó 21-kéig, azaz egészben véve 205 hajózási napra szólnak.

Igy állott a hajózás lehetősége, a kimutatott években egyenkint. Látni ebből, hogy a 11 esztendő lefolyása alatt csak három volt olyan, hol a közlekedés néhány napra szekéruttra szorult.

Ha már most ezen adatok nyomán, az egész hajózási cyclusra vonjuk ki az eredményt, ugy 1848-tól 1858-ik év szeptember 21-ig, vagyis összesen 2955 hajózási napon, ekképen állott a hajózás lehetősége, u. m.

1858-tól 1859-ig.

Szekéruttra szorult a közlekedés

összesen	29 nap =	0.09 %
Dereglyére	290 „ =	9.07 „
Kis gőzösökre	355 „ =	12.01 „
2 $\frac{1}{2}$ —3'-ra merülő járművek me-		
hettek	797 „ =	26.99 „
Nagy gőzösök	1484 „ =	50.21 „

Mehetett tehát mindenféle súlyedésű gőzös ezen egész időnek lefolyása alatt összesen 2636 nap = $90\frac{2}{10}\%$.

Más szóval e számok tanúsága és a tizenegy évi tapasztalás szerint: hajózható volt a szirtes Alduna mindenféle gőzösökkel a hajózásra alkalmas időnek $\frac{9}{10}$ -ed része alatt; dereglyére szorult 100 napból közel tiz alatt, s szekér utat volt kénytelen használni 100 napból nem egészen egy napon.

Összeállítottam a kezeimnél levő tizenegy évi vizmagasságok nyomán a havonkénti vizjárás átlagait is, s ezek a lefolyt időnek tanúsága szerint, a következő eredményeket mutatják, u. m.

Januári	átlagok 11 évről . . .	5'—10. 6"
Februári	" " . . .	7'— 2. 1"
Mártiusi	" " . . .	10'— 0. 6"
Áprilisi	" " . . .	12'— 0"
Májusi	" " . . .	12'— 3. 7"
Juniusi	" " . . .	11'— 4. 3"
Juliusi	" " . . .	9'— 8. 4"
Augusztusi	" " . . .	8'— 1. 6"
Septemberi	" " . . .	6'— 7. 4"
Octoberi	" " . . .	6'— 8. 2"
Novemberi	" " . . .	7'— 8. 1"
Decemberi	" " . . .	7'— 7. 4"

A legkedvezőbb hajózási *hónapok* e szerint egyremásra: Martius, Aprilis, Május, Junius és Julius. *Május* mindannyi közt a legjobb. Valamivel kevésbé kedvező: Augusztus; még kevésbé: September, October és November. Legalacsonyabb vizállású hónapok végül: Január, Február és December; ezek egyébiránt mint téli hónapok amugy sem jöhetnek tekintetbe.

Ez ime az általam gyűjtött adatoknak az értelme. És ezen értelem, nagy mértékben örvendetes.

De vonhatunk ezen egybeállításból, még egy más nevezetes tanulságot is.

Azt vonhatjuk ki névszerint belőle, hogy az ismertetett aldunai szirtes vonal, mely a tökélyesült helyismeret és hajózás által, mostani állapotában is ily meglepő mértékben hajózható: *lehetetlen, hogy javításához oly roppant összegeket kívánhasson, mint a minőket eddig általában szükségeseznek hittek.*

Ekkép áll a vaskapui akadályokkal a dolog. Ismerhetjük most már azokat teljes valóságukban. Nem lehet tagadni, hogy ezen akadályok nagysze-

rüek; azonban a tökélyesült hajózás által márig jó részben legyőzvék, s legyőzhetők teljesen akkoron: ha a legveszélyesebb helyek szirteinek kivettetésért, valami következetes s az akadályok természetének megfelelő eljárás foganatosittatnék. Folytatni kellene kitartással a már több ízben megkezdett, de ismét abbakagyott sziklarepegetéseket, s egykét évtized alatt, — még pedig sokkal kevesebb költséggel, mint gondoljuk — úgy hiszem, alig lenne idő, melyben a legveszélyesebb helyek is ne volnának hajózhatók.

Hogy a szikláknak a folyamból való eltisztogatása, oly rémületes költséggel járó műtétnek tekintett eddig, annak valóban nem más az oka, minthogy az illetők mindig *többet* akartak tenni a szükségesnél. Nincs itten szükség az egész szirtes medernek kitisztogatására. Csak a főbb s utban álló köveket kell alacsonyabbá tenni. És ez, nagyon is teljesíthető. Nem is annyira sok pénz, mint inkább helyismeret, kitartás s az alkalmas időnek kellő felhasználása kívántatik hozzá. A szirtok kitisztogatását egy szóval: csak olyan vizálláshoz kell szabni, mely a Duna egyéb helyein levő vizállásokkal arányban áll.

Mielőtt elválnék a Vaskaputól, megemlítem, hogy e helynek javításáért eddig mi történt.

Az *első* munkák e helyen 1834-ben történtek, gr. Széchenyi István, s Vásárhelyi jeles mérnökünk által. Mérések és fölvételek voltak ezek; továbbá kísérletképen némi sziklarepegetések is. Ez utóbbi munkák azonban, a török kormánynál csakhamar akadályoztatásra találtak.

Másodszor dolgoztatott itt 1848-ben és 1849-ben a gőzhajózási társaság Dinelli Alfons gőzhajói

kapitány által; miután e derék kapitány 1848-ban, a munkára való engedelmet az oláh kormánytól önkint kieszközölte. Ezen munkák 1848-ik év január és február havaiban 27, aug. és sept. hónapjaiban pedig 40 nap folytak szakadatlanul. Folytatták e munkákat 1849-ben télen is. Kerültek pedig e két év alatt a dolgozatok mindössze csak 2500 p.ftba Sezen utóbbi munkálkodásnak még is az lett az eredménye, hogy ezen időtől fogva *vontató* hajók is lemehtek a vaskapun, sőt a gőzös, mely az előtt csak 10 lábnyi vízzel hitte magát biztonságban: 6—8 lábnyi víz mellett is járhatott!

Dinelli a vaskapui kataraktát tömérdek munka- és fáradsággal egy gyönyörű plastikai mintában is egybeállította.

Végül 1854 és 1855-ben a m. korm. rendeletéből, a vaskaput illetőleg, újra terjedelmes fölmérések és tervezetek készültek.

Az Alduna végső részének, kell még egy levelet számnunk. Ajánlom azt is, figyelmedbe.

XXXIX.

PEST, 1867. nov. 3-án.

Kedves barátom!

Hátra van még szólanom a Dunának harmadik főrészeről, azon vonalról t. i., mely Turnu-Szeverintől a fekete tengerig terjed.

Ismertebb parthelyei a vonalnak a jobb oldalon: Widdin, Rahova, Nikápoly, Sistov, Rusztsuk, Szilistria, Rassova, Hirsova, Matsin, Izaktsi és Tultsa; a bal oldalon: Kalafat, Gyurgyevo, Braila és Galacz.

A jobb oldalon Hirsováig, magasabb, azontul alacsonyabb, s jobbára kövön nyugvó hegyek és partok kísérik a Dunának e folyását; a bal parton ellenben, az Oláh és Moldva részeken, épen úgy mint hazánkban, egészen róna s meglehetősen alacsony, s ennél fogva határtalan ártereket engedő partvidék követi azt. Kárpótolja is magát a Duna gazdagon azon összeszorításokért, melyeket a fölebbi szirtes vonalban tűrnie kellett. A vaskapui akadályokon túl azonnal megszélesedvén, e kényelmes folyást többé nem is teszi le, sőt lehet mondani, hogy mennél közelebb megyen a tengerhez, annál szélesebb, elágazóbb s rendetlenebb lesz. . . . Azon részeken, hol minden vize együtt van, ritkán kevesebb szélessége 6—800 ölnél; ahol pedig ágakra és szigetekre szakadozik, mint péld. s különösen Szilistrián alul — ott összes medrének a szélessége pár ezer öltre megy.

Rendesebb e vonal Szilistriáig; ámbár rajta is tömérdek a kisebb-nagyobb sziget; nagy mértékben elágazó Szilistriától Galaczig; s legrendetlenebb Izaktától a fekete tengerig. A víz mélysége, mindazonáltal, a hajózás szükségére meg van mindenütt. S lehet mondani, hogy e nagyszerű folyamrész, ámbár az ember érette eddig mitsem tőn, a hajózásnak egyéb bajokat nem is szolgáltat, mint hogy benne, a nagy szélesség és a sok felesleges ág s alacsony partvidék miatt, terjedelmes zátonyok találhatók itt ott, s továbbá, hogy a ki- és bemenet a torlatoknál, a víz csekély mélysége miatt nem mindig biztos.

Az e vonalon előforduló nevezetesebb zátonyok név szerint ezek:

a) *Widdin* alatt, hívják ezt Petriesnek; hossza a hajó járása szerint körülbelül egy órányi.

b) *Rachovánál* a Duna közepében; ez rövid.

c) *Turnu-Magurello* s *Sistov* között; hossza körülbelül két órányi.

d) *Rustsuknál* a hajók kikötőjénél.

e) *Gyurgyevo* alatt fél órányira, az ugynevezett Longo szigetnél, az egész Dunán keresztül.

f) *Oltenicza* alatt $\frac{3}{4}$ -ed órányira; két sziget közötti átmenetnél. Ennek hossza csak öt perc. Ugyan itt a Dunának főága még rosszabb.

g) *Szilisztria* alatt egy órányira. Nagy viznél az oláh partok alatt kell hajózni, kis viznél ellenben a török részen lehet csak menni. Különösen nehéz hely ez, sok — péld. 10—15 teherhajót vontató gőzösnek.

Veszedelemes helyeknek nem lehet ugyan mindezeket mondani; azonban megkivánják erősen, hogy a kapitány nyitott szemmel utazzék rajtuk keresztül.

Nevezetes ama két rögtöni megtörés, mely az Al-dunának e részén először Rassovánál, másodsor Galaczon alul létezik. A hatalmas folyam e két helyen egyszerre és csaknem teljesen egyenes szögletek alatt változtatja irányát. A folyamok természetével ellenkező ezen rögtöni irányváltoztatást annak tulajdonitom én: hogy azon tetemes földrész, mely Rasso-va-Küstendzse és Izaktsi-Tultsa közt fekszik, kőtalapzaton nyugszik. Mi ha úgy volna, akkor a Csernavoda és Küstendzse közti vonalon, mely rövidsége s esetviszonyánál fogva a Duna folyásának csakugyan legalkalmasabb iránya volna a többször emlegetett átvágást létesíteni soha sem lehetne.

Hogy e vidék kőtalapzaton fekszik, a mellett mutat az is, hogy Hirsovánál s azon túl, tehát a megtört irány folytatásban, a látható partok mind csupa kő- és szirtekből állanak.... Hihetőleg e tapasztalás vezette a török kormányt is oda, hogy Csernavoda és Küstendzse közé vasut építésére adjon egy angol társaságnak szabadalmat.

E vasut által a Konstantinápolylyal való összeköttetés, mintegy 47 geogr. m. földdel lesz rövidebb. A 7—8 m. földnél alig hosszabb küstendzsei vasut mintegy 55 m. földnyi vízi utat fog helyettesíteni.

Ha már a Szilisztria és Galacz közti Dunát elágazásokban rendkívül gazdagnak mondottam: úgy a Galacz és fekete tenger, vagyis a Bessarabia és Dobrutsa közti részt, ennél ha lehet még gazdagabbnak kell neveznem. Nem más ez, mint csupa ág, sziget, tavak és nádtenger. Se kellő medre, se partja, se hátrózott iránya a Duna ágainak itt; s olyakat nem is fog képezni, míg a határtalan árterek töltések által

kellő mértékre nem lesznek szorítva, s a beömlésekből a legjobbiknak kiválasztása után, a többi mind el nem záratik.

Látva az itteni Dunának elhagyatottságát, megvallom nem annyira az lepett meg, hogy a bemenet a tengerhez általában nem valami kitünő, hanem inkább azon csudálkoztam: hogy a folyamnak ily teljes magára hagyatottsága mellett, létezik még egy ág, a melyen $7\frac{1}{2}$ lábnyira merülő gőzösünk bemehetett.

Az elágazások kezdetüket már Izaktsi és Tultsa körül veszik, s képezik aztán a tömérdek kanyargások- és tekervényekkel ellátott ismeretes kiliai, szulinai, sz.-györgyi és dunaveczi befolyásokat. Ezen torkolatok közt leghajózhatóbb a szulinai. A mi hajónk is ezen az ágon futott tömérdek kanyargások után a tengerbe. Mondják, hogy a sz.-györgyi ág szélesebb és egyenesebb ugyan, azonban a kiömlésnél csekélyebb a vize. A szulinai ág szélessége nem több 70—100 ölnél. A kapitánytól hallám, hogy $7\frac{1}{2}$ lábnyira merülő hajónk 8 lábnyi vízzel ment ki a torkolaton.

Mint tudjuk, az Alduna szabályozása tárgyában egy európai bizottmány működik. Különböznek a vélemények a felett, hogy a beömlések közül a szulinainak vagy pedig a sz.-györgyinek adják-e az elsőséget. Azok után, a miket láttam, nem tartom e vitatkozást különösen fontosnak, hanem igenis meg vagyok arról győződve: hogy akár az egyik, akár a másik választassék a kérdéses torkolatokból, állandó jó és mély vize a bemenetnek csak úgy lesz, ha a többi fölösleges ágak elfojtának mind, s ha az Alduna határtalan ártere töltések által megfelelő mértékre szoríttatik.

Az ekkép egybe szorítandó Duna, megteendő az-

után a magáét, s tartand tömérdek vizének megfelelő befolyást. Az Alduna vizeinek és ágyainak ezen concentrációja nélkül, minden ami történik, sok költségbe kerülhet ugyan, gyökeres orvoslást azonban hozni nem fog.

Képét adtam ezekben, kedves barátom, hazánk legfontosabb vízi utjának.

Láthatod, hogy az aldunai hajózás nem áll oly rosszszul, mint sokan gondolják; de oly jól sem, mint annak állani kellene.

Azok után, a miket saját szememmel láttam, s a helyszinén tapasztaltam, az a meggyőződésem: hogy a mi Aldunánk hajózási bajait, aránylag csekély költséggel lehetne megfelelőleg kiigazítani. Azon eszközlések legalább, melyek eddig itten történtek, és azon eredmények, melyek utánuk elértettek, ezen állításom mellett szólanak.

Küldjön hát kormányunk az Aldunára mielőbb egy erélyes királyi biztost; adjon melléje pár derék és tapasztalt mérnököt s adjon annak rendelkezésére évenként vagy 40—50 ezer ftot; és tiz tizenöt esztendei helyes, azaz alkalmas időbeni munkálkodás után — az Aldunának szirtes vonala, minden időre hajózható állapotban lesz.

És ezzel, kedves barátom, saját hasznunk eszközése mellett egyszersmind olyasmit is tennénk — mi egész Európa helyeslével találkozánk.

Reményljük hát, hogy kormányunk gondoskodása ki fog terjedni e nagyfontosságú kérdésre is.

E reményben, fogadd üdvözetemet.

XL.

PEST, 1867. nov. 10-én.

Kedves barátom!

Hazánk, pénz dolgában, soha sem volt valami nagy bőségben. A pénz hiány nálunk, mondhatni állandó baj. Ne hidd, hogy ezen állapot esetleges. Megvoltak és megvannak annak a maga jó okai; és míg ezek, létezni fognak, nem fogunk kivergődni ez örökölt és örömtelen helyzetből. Fordítsuk e levelet, ha neked is úgy tetszik, ezen idült baj okainak a fejtegetésére.

Pénztelenségünk okai közt első helyen emlitem meg termelésünk flagrans egyoldalúságát. Nincs az európai miveltebb országok közt egy második, melyben ez egyoldalúság, oly élesen lenne kifejezve mint nálunk. Hisz, tudod, hogy hazánkban csaknem minden ember földmivelő, — de sőt az iparos is, kivált másod-, harmadrendű városainkban, a mint csak teheti, azzá törekszik válni.

És ez, barátom, igen nagy baj. Nagyobb, mint a legtöbben gondolják. Ezen állapotnak tulajdonítandó, és pedig első sorban, pénztelenségünk. Neki köszönhetjük leginkább terményeink bizonytalan keletét, mód nélkül változó árait s ipar czikkekenbeni szükségaink fedezésének drága voltát. Mig ezen egyoldalú állapotból ki nem

vergődünk, ne hidd és ren.ényld barátom, hogy hagyományos pénzszegénységünkől ki bontakozhassunk. Csak az iparnak aránylagos elterjedése és felvirágzásával jöhet közgazdasági életünkbe öszhangzás és erszényünkbe idővel többecske pénz is.

Nem szándékom hazánkat, ipar dolgában, hasonlításba hozni Európa első rendü országaival; a minők Anglia, Francziaország, Belgium és Németország; mert ezekkel szemben, vajmi piczinyek vagyunk! annyira piczinyek, hogy a hasonlítás is merénynek lenne tekinthető.

E helyett, csak azon országokkal vonom meg a párvonalt, melyek velünk, egy és ugyanazon birodalomhoz, és vámterülethez tartoznak.

Állunk pedig ezekkel szemben, a mint a következő számokból láthatod.

Egy	□	mföldre esik	<i>iparos</i> ,	Alsó-ausztriában:	170.
"	"	"	"	Felső-asztriában:	124.
"	"	"	"	Csehországban:	128.
"	"	"	"	Morvaországban:	134.
"	"	"	"	Sléziában:	131.
"	"	"	"	Magyarországban:	31.
"	"	"	"	Gácsországban:	18.
"	"	"	"	Dalmátországban:	12.
"	"	"	"	Erdélyországban:	10.

Látod barátom, hogy az ugynevezett örökös tartományok ipari fejlettsége ha csak e puszta számokat tekintjük is, és nem egyszersmind az ipar vállalatok terjedelmébeni különbséget a mienkhez képest, mennyivel nagyobb; s látod, hogy a mi kised iparunk csak is a Gács- és Dalmát- s az Erdélyországi iparnál nagyobb valamivel!

Itt fekszik szerintem anyagi fejlettlenségünk, és pénztelenségünknek, egyik legfőbb oka. Azon arányban fog boldogulásunk előhaladni melyben, ez egyoldalúságot kijigazítani inkább képesek leszünk.

Hogy hazai iparunk alárendeltsége, nagy részben, azon viszonynak tulajdonítandó, a melyben hazánk az előtt, szemben a birodalom örökös tartományaival, vámpolitikai tekintetben állott: azt, kedves barátom, tudja minden ember, a ki a létezett vámtételek természetét ismeri. Hisz ezeknek, első rendü feladatuk éppen az volt, hogy nálunk akadályozzák — amott pedig, kedvezményezzék az ipart. Ez által egyszersmind azt is elakarták érni, s a mint a tapasztalás mutatja, el is érték, hogy t. i. az örökös tartományok, melyek hazánkhoz képest sokkal többet fizettek, fizetési képességükben minél inkább gyarapodjanak.

Szűk, igen szűk ahhoz, a jelen levelek kerete, hogy abban, ipari fejlődésünk akadályait és feltételeit részletessen elsorolhassam. Aztán e feladat, messzire el is vezetne engemet czéломtól; mely a mint tudod, gazdasági állapotaink fejtegetése volt.

Ez okon és ez uttal, egész általánosságban, annyit mondok csak: hogy mind az, mi ipari életünk fejlődésének kedvez, egyetemes anyagi életünk, javító tényezőjekint tekintendő; annyit mondok továbbá: hogy minél szabadabban üzheti hazánkban mindenki az ipart, és minél kevesbbé lesz az ipar akadályozó és sulyos adókkal terhelve; s minél nagyobb és alaposabb szakértelemre tehetnek iparosaink ide vágó iskolákban szert; s minél inkább levetközteti végül a magyar eddigi idegenkedését az ipari foglalkozások iránt: annál vidorabb és erősebb, és így, annál áldá-

sosabb is lesz hazai iparunk hatása, a lakosság minden néven nevezett rétegeire.

Felkeresni ez irányban az akadályokat, s megtenni ellentükben a szükséges intézkedéseket, természetesen hazafias kormányunk feladata; ennek pedig erélylyel, hűséggel és szakértelemmel kezére járni, ki tehetné jobban, mint a keletkezöben levö, országos ipar-egyesület?!

Ezen egyesület, kedves barátom, ha hogy feladatát helyesen felfogja, s nem hagyja magát czéljától semmikép elvonatni, hazai iparunk fejlődésének, megbecsülhetlen szolgálatokat tehet. Reménylem is, hogy ezen jó szolgálatok nem fognak elmaradni. A mint hogy az országos gazd. egyesületnek sikerült annyi éven keresztül haszonnal szolgálni ügyeinek; ugyan oly módon és mértékben fog az sikerülni hiszem az iparegyesületnek is. Reményljünk aztán ehhez még, előre törekvö iparosaink részéről is, minél derekabb egyéni eszközlést; s bizzunk az időbenis, e hatalmas érlelőjében minden életrevaló dolognak: és a mi iparunk, a mostanság még gyenge magyar ipar, meg fog kétségkívül izmosodni és terebélyesedni olykép, hogy annak árnyékában igen jól érezhetjük magunkat.

Hogy ne lennünk iparra hivatva, mit oly sokszor van alkalmunk hallani, ez, kedves barátom, csak mese beszéd, melyet ma már senki sem hiszen el, a ki éretten és helyesen fogja föl hazánk helyzetét, eszközeit, forrásait s jövődöbeli feladatát.

Vannak nekünk vidékeink, melyekben népességben egyáltalában szükség nincs, s melyekben egyuttal egy egészséges iparnak minden föltételei is megvannak.

Pénztelenségünk további okaiul tekintheted bátran: csekély hasznu gazdasági termelésünket, valamint a nem correct háztartást; melyet általában gyakorlunk; mikről, egyébiránt leveleimben megemlékezni már alkalmam levén, ezen momentumok, újbóli fejtegetését ugyhiszem, e helyen, elhagyhatom.

Azon körülmény, hogy reánk a mindenféle adók és terhek, oly gyorsan s oly tömegesen jöttek; az, továbbá, hogy hazánkban az átmenet az ugynevezett pénzgazdaságra szintén oly rögtönözve történt: pénztelenségünket természetesen csak annál nagyobb mértékben éreztették velünk.

Emlékezel barátom, hogy csak pár év előtt is, még mily éles volt e baj nálunk! Csak azóta lélekzünk egy kissé szabadabban, a mióta az állam a forgalom eszközeit, következtében a beállott sulyos hadjáratoknak, megszorítani kénytelen volt; s a mióta — gabna kivitelünk ismét oly élénk lendületet nyert és oly tekintélyes mérveket öltött magára.

E közbejött körülmények nélkül, hidd meg barátom, hogy ma már alig volnánk képesek létezni és fizetni. Sajnos azonban, hogy létezésünk feltételei ily hajszálon függenek!

Hogy a forgalom eszközeinek a megszorítását, annak idejében, másképpen tenni lett volna kívánatos, az kétségtelen; nem is hiányoztak figyelmeztetések ez irányban; de az emberek ugylátszik csak akkor nyulnak az expediensekhez, a midőn azok már teljesen elutasíthatlanok levén, válogatásra nem igen hagynak időt.

Pár év előtt pengettem már forgalmi eszközeink elégtelenségét, s ezzel kapcsolatban a jelzálogi papírpénz eszméjét Közöltem akkor e dolgot azokkal, kik-

kiknél a hatalom volt. Akkor, idegenkedtek e rendszabálytól; akkor avalutának parfore helyreállítása volt a jelszó; és — ma, van ime, papirpénzünk busásan s alap nélkül!

No, de hagyjuk, barátom, ezeket! s nézzük inkább, hogy ez idő szerint, gazdáink, pénzdolmányban ha megszorulnak, a multhoz képest, miképpen állanak?

A helyzet, e tekintetben, tagadhatlanul javult.

Első sorban, a földhitelintézet, azon forrás, melyből gazdáink megrongált anyagi helyzetük javítására segélyt és eszközöket merithetnek; a minthogy, 1863-tól fogva, a mikor e jótékony alkotás létre jött, számosan meritettek is. Ezen intézet, kedves barátom, földbirtokosainknak eddig huszonegy millió frton felül menő kölcsönöket adott; és valóban nem kevés azoknak a száma, kik meg és fönmaradásukat egyenesen csak ezen intézetnek köszönhetik.

Ezen intézet, kedves barátom, 10—15 év mulva Europa egyik legnagyobb hasoncélú intézete lesz; mert ezen időn fog az legalább is száz millió ftot a magyar földbirtoknak rendelkezésére állítani. Hathatós gyógyforrás, kétségkivül, azon uzsora ellen, mely az előtt hazánkban, különösen a földbirtokos osztályból szedte áldozatait.

Nagy figyelmet érdemel gazdasági életünk szempontjából, a legujabban keletkezett magyar általános hitelintézet is. Ez ugyan földre nem, de annak terméneire, és gazdasági és ipari vállalatokra nyujt kölcsönöket.

Veheted észre ebből, hogy a két intézet, javára a gazdának, mily jótékonyan egészíti ki magát. Az egyik az ingatlan földet, a másik az ingó értékeket

tartja szem előtt. Megfogjuk érezni hatásukat, azon gyarapodásban, melyet az ország földmivelési állapota, befolyásuk mellett, mind inkább tenni fognak.

Sok jót tesznek takarékpénztáraink is. Még több áldást terjeszthetnének azonban, ha különösen a kisebb földbirtokosokat, kik ezer fton alul kölcsönöznek, s kik ezen összegeket a földhitelintézetnél már nem kaphatják, rövid idejű költsönökkel gyámolítani feladtukká tennék. Ez által, hidd meg nekem, ismét egy hatalmas gát vonatnék a kis uzsorások nagy dulakodása elé.

A nevezett három pénzforrás, összhangzásban működve nagy szolgálatot van hivatva tenni földünknek; melynek, ezen gyámolításra, valóban, égető szüksége is van.

Isten veled — a viszontlátásig!

XLI.

PEST, 1867. nov. 17-én.

Kedves barátom!

A jelen levélben, egy óhajtásnak akarok kifejezést adni; melyet, nem tudom, osztanak e mások is; én azonban, gazdasági életünk szempontjából megfontolásra érdemesnek tartanám.

Szeretném, kedves barátom, ha ennek a mi földmivelő Magyarországunknak, mely annyira a földmivelésre van utalva, és lesz még sokáig — s melyben a mezei gazdaság érdekeit illetőleg oly tömérdek a teendő, *külön földmivelési ministeriuma* lenne!

Erre való okaim többek.

Mindenekelőtt, a földmivelési tárczának hazánkra vonatkozó rendkívüli fontosságát emlitem meg. Oly ország, mely csaknem kizárólag földmivelése után él, ugy hinném, igen helyesen cselekednék, ha létezésének e fő alapját a legkülönösebb gondoskodás és figyelem tárgyává tenné.

Nem mondom, hogy a mostani berendezés mellett, hol a földmivelés, ipar és kereskedés érdekei egy és ugyanazon miniszteriumból intéztetnek, gazdasági érdekeink nem láttathatnak el; de mondom és állítom igen is: hogy egy külön földmivelési miniszterium munkássága és eszközlései, a feladat egyöntetősége s

a munka felosztás természetével járó nagyobb tökélynél fogva, sokkal inkább megütnék a kíváncságot mérté két.

És ezen különállítással a földmívelési miniszteriumnak, nemcsak a mezei gazdasági érdekek, nyerne nének tüzetesebb, gyorsabb és fejlesztőbb kiszolgáltatást; de nyerne nének az ipar és kereskedelem is, melyek, miután érettük a múltban, különböző okoknál fogva, oly kevés történetet, szintén tetézve és halmozva állanak igényeikkel előttiünk, várva és követelve sürgősen az ápolást és gondoskodást.

Vedd aztán fontolóra, kedves barátom, még azon tekintetet is, hogy külön ellátásával a nevezett érdekeknek, mennyivel könnyebb volna, mindenik számára, megfelelő embert találni.

Közgazdaságilag véve, igaz, hogy földmívelés, ipar és kereskedelem egy célra dolgozó testvérek; azonban természetüknél fogva annyira különböznek mégis egymástól, hogy szerintem a legnehezebb feladattá válik, oly embert találni, ki egyaránt tökéletes minisztere volna a földmívelés, az ipar és kereskedelemnek. Ily embert, barátom, csak kivételképpen fogsz találni, és pedig nem csak hazánkban...

Ne csatoljunk tehát össze dolgokat, melyek nem együvé valók; s melyek ellátásukban, kivált most, hol annyi mulasztás lenne pótlendő, egyenkint is annyi munkát, figyelmet és szakértelmet kívánnak, s melyek, az eddigi gyakorlat szerint, együttesen kezeltetve, kisebb-nagyobb mértékben, rövidséget szenvednek.

Én, barátom, habozás nélkül külön tárczává tenném a földmívelést magát, s külön tárczává, az ipart és kereskedést együtt.

Ezen felosztás, hidd meg nekem, csak hamar

éreztetné jótékony hatását; és azon nagyobb költség, mely e különválasztás következtében beállana, bizonyára nem vétethetik számba, szemben az elérendő kielégítőbb eredményekkel.

Vagy, ha már a költség tekintete, legyőzhetlen akadály gyanánt mutatkoznék, ugy, — az ipart és kereskedést kapcsolnám inkább a közlekedési ügyekkel egy ministeriummá. Bizonyára, még e kapcsolat is, elfogadhatóbb lenne a mostaninál.

Hogy egyébiránt, a mostani földmívelési ipar és kereskedelmi ministeriumból állítani kettőt, egyet, t. i. kizárólag a földmívelésnek, másikat pedig az ipar és kereskedelemnek együttesen, lenne a legczélszerűbb, azt, határozottan állítani merem, s ha megfogna történni, az eredmények, bizonyosságot tennének a munka felosztás e módozatának helyessége mellett.

Tudom én azt, barátom, hogy ezuttal és eddig, a midőn annyi mindenféle fontos közjogi kérdés megfejtése foglalkoztatta kormányunkat, a czélszerűbb belső berendezésre nem igen lehetett annak ideje. Tudom azt is, hogy alapján a visszaállított 48-diki törvényeknek, a tárczák, ugy a mint léteztek, meg voltak most is tartandók.

Azonban, az átmeneti stadiumból, isten segítségével, majd csak kibontakozunk; és akkor, ugy hinném, beállott volna ideje, a jelenlegi kérdésnek is tüzetes átgondolása és elintézésére.

Lehet, barátom, hogy vannak oly nézetek is, melyek, a gazdasági miniszterium külön állítását, a teendők elégtelensége miatt, tartják mellőzhetőnek.

Erre való nézve engedj, hogy, ha bár csak röviden is, kiigazithassam a téves felfogást.

Szerintem, egy külön állítandó földmivelési minisztériumnak, nem hogy elégtelen, de nagyon is sok és fontos teendői lennének.

Igazolom ez állításomat.

Itt van, barátom, mindenekelőtt, a következőkben annyira fontos és annyira elhanyagolt gazdasági oktatás kérdése, melynek kívánatos megoldását nem eszközölhetjük eléggé gyorsan.

Láttad leveleimből, hogy e kérdés magában foglalja a felsőbb gazd. tanintézeteket, a megyei földmivelési iskolákat, s a falusi iskolákban is a mezei gazd. oktatásról való gondoskodást.

E teendő, egy maga, évekre kiható munkálkodást kívánand; s megoldása egyedül, elég jutalmas lenne a külön állítandó földmivelési kormánynak.

Itt vannak a gazdasági életünk szempontjából annyira szükséges törvényhozási intézkedések, melyeknek előkészítése ismét csak a földmivelési minisztérium közbenjárásától kerülhet ki. Szükségünk van, mint egy falat kenyérre: hazánk viszonyaihoz alkalmazott erdőtörvényre; egy rét és földöntözési, szóval vízhasználati törvényre; egy megfelelő malom jogra, egy föld- és hegyrendőri szabályzatra; a szőlő dézsma váltság mielőbbi keresztülvitelére stb. stb.

Itt vannak, barátom, rendezést váró adózási viszonyaink, melyek a földmivelési ipart annyi irányban és oly érzékenyen terhelik és akadályozzák! Ki volna inkább hivatva ez irányban gazdasági érdekeinket képviselni és védelmezni, mint éppen a földmivelési minisztérium?!

Itt vannak, a hazánkra nézve, annyira életbevágó kérdései a homokkötés és faültetésnek. Nem

gondolod, kedves barátom, hogy egy folytonos, érélyes és támogató közbenjárás a földmivelési ministerium részéről, ezen sebek és hiányok orvosoltatását is, nem csekély mértékben siettethetné?

Itt van a nagy fontosságú és sok gyámolítást igénylő s elfogadó borászati, selymészeti, állattenyésztési és gyógyászati ügy, melyeknek mindegyike, a maga módja szerint, gyönyörű és hálaadatos tért nyújtana a földmivelési ministerium munkásságának!

Égető szükségünk van, barátom, egy alapos és kimerítő mezei gazdasági statistikára; illő és hasznos volna birnunk valahára hazánk földtani és oetnologiai leírásait is; s kérdezem tőled, ki állitathatná ezen dolgokat inkább össze, mint hazánk földmivelési ministeriuma?

Utóbbi irányban, ez idén történt is már némi kezdeményezés; ezen munkálkodás azonban, ha kimerítő akar lenni, igénybe fog venni, legalább is 5—10 esztendő-t.

Földmivelési ministeriumunk feladata szerintem, a gazd. egyesületek kifejtése, gyámolítása s munkássága körébe való bévonása; azé, a kiállítások és jutalmazások általi ösztönzés és fejlesztés, mely eszközökkel, kellő kapcsolat és viszonyban az egyesületekkel, nagy mértékben hathatna, gazdasági életünk gyarapítására.

S kérdezem tőled, kedves barátom: nem e a mezeigazdasági ministeriumnak lenne természetes feladata, az országban létező állami és alapítványi jószágoknak az igazgatása is?

Most ezen dolgot, részint a pénzügyi, részint pedig a vallás és oktatásügyi miniszteriumok intézik!

Ez, barátom, szerintem, felcserélése a szerepeknek. Van a pénzügynek s van az oktatásügynek is teendője elég; minek foglalkoznak tehát, oly feladattal, mely általuk mindig csak, másod-harmad sorban láthatatik el!

Azért, mert a pénz, mely az állami és alapítványi javakból befoly, a pénzügy és vallásügyi ministeriumok rendelkezése alá tartozik, valóban nem szükséges, hogy magát a jószágigazgatást is ezen ministeriumok tegyék.

Vagy talán, a földmívelési minister, nem érdemel annyi bizodalmat, hogy az ő szakszerű kormányzása alá bocsájtassanak a nevezett javak?

Ez, barátom, feltevésnek is, igen furcsa volna! Annál kevesebbé vehetjük hát ez okot, komolyan; mert hiszen, hogy a befolyó jövedelmekből, mennyi fordításék évenként javításokra, az az illető ministeriumokkal együttesen intézhető el; a fölösleg fölött pedig amugy is csak a pénz és vallásügyi ministerek rendelkeznének.

Szerintem tehát az egész, mit ez irányban óhajtának, csak abból állana: hogy a szakszerű igazgatást a szakszerű miniszterium végezze!

Futólag mentem át barátom, a különállítandó földmívelési ministerium teendőin; s kérdezem tőled: mit gondolsz, lenne-e annak, elégséges és hazánk gazdasági fejlődésére nézve, üdvös elfoglaltatása?

Hiszem, hogy e kérdésre, aligha felelhetsz más-kép, mint igennel. Bár ugy felelnének reá azok is, kiknél az intézkedés hatalma van!

Leveleim terve szerint, még egy közléssel lévén adósod, fogadd azt is, szokott baráti hajlandóságoddal.

XLII.

PEST, 1867. nov. 24-én

Kedves barátom!

Keresztül mentem, gazdasági életünk fontosabb momentumain. Megjelöltem, vagy legalább megismerttem, azon eszközléseket is, melyeket részben az egyeseknek, részben a társulati szövetkezésnek, s részben a kormánynak lenne feladata foganatosítani.

Mint láttuk, nagyok és számosak a bajok, melyek orvoslást várnak, s nehezek és sokfélék a teendők is, melyektől irányukban, hatályos segílyt reménylhetnénk.

Azóta, hogy leveleimet megirtam, többször és pedig tekintélyes egyénektől, hallottam tartalmukra nézve, helyeslő — de kétkedő véleményeket is.

Szándékom ez uttal, egy kissé visszatérni arra, mire nézve itt-ott kételyekkel találkoztam.

Emlékezel barátom, hogy a leveleimben előadott okoknál fogva, azon óhajtást fejeztem ki, miszerint gazdasági termelésünk és általános jólétünk érdekében, a szesz és czukor gyártásnál, éppen úgy, mint történik a lisztiparnál, az eddigi sulyos és alkalmatlan megadóztatás helyett, a tényleges tiszta haszon fogadtassék el adó alapul.

Elvileg, ez óhajtásomat, nem ellenzé eddig senki

sem; azonban azt gyakran hallottam emlegettetni, hogy az átmenet a mostani adózási módozatról az általam javasoltra, több éven keresztül bizonyára oly tetemes csökkenést, fogna a bevételekben, maga után vonni, melyet az állampénztár sehogy sem tudna felakadás nélkül elviselni.

Hogy idővel a szesz és czukorgyártás, a tiszta haszon alapján adóztatva meg, mostani mérvénél hasonlíthatlanul nagyobbakat fogna magára öltetni; és hogy ilykép egykor a mérsékeltebb és helyesebb tiszta haszonbeli megadóztatás is kiadná az államnak a mostani adóztatás eredményeit, ezt elhitték és valószínűnek találták; míg azonban ez állapot bekövetkeznék, honnét vegye az állam az eddigi összegeket, melyeknek csökkenését, habár csak ideiglenesen is, zavarok nélkül, magára nem veheti: e nehézség, barátom, az, melylyel főleg találkoztam, s melyet ha eloszlatnom sikerülne, tán reménylhetném, hogy az eddigi adóztatási mód pálinkaházaink és czukorgyárainknál, a javasolt üdvös átalakításon keresztül menend.

A kérdés tehát, kedves barátom, rövideden az: át lehet-e menni a czukorgyárak és pálinka házaknál a tiszta haszonbeli megadóztatásra úgy, hogy az állam, az eddigi ez irányu bevételeiben, habár csak egy időre is, rövideget és fogyatkozást ne szenvedjen?

És ezen kérdésre habozás nélkül azt mondom, hogy át lehet menni igen is, csak akarjuk ez átmenetet komolyan.

Föltéve, hogy az állam, a tiszta haszon megadóztatását fogadná el czukorgyáraink és szeszfőzéseinknél; az átmeneti időre szerintem, nem kellene egyebet tennie, mint az eddigi összes bevételeket, me-

lyeket ezen iparágak után kap, átalány formában. az egyes czukor és szeszgyári vállalatokra, aránylag és helyesen felosztani.

Ezzel, barátom, a mostani jövedelem, már biztosítva volna. Az állam tehát nem veszítne semmit, az átmeneti időszakban sem; az iparvállalatok pedig nyernének nyugalmat, állandóságot s nyernének szabad kezeket, és akadálytalan fejlődhetést.

Az átalány rendszer lenne e szerint a hid, mely a jövedelmi alaphoz vezetne bennünket idővel.

Minden új gyár, mely idő folytán keletkezni fogna, részesülne a régi adóösszegeből szintén átalány formában és terjedelméhez képest. A régi vállalatok ennél fogva, az új gyárak keletkezése által folyvást kisebb és kisebb adóquotákat kapnának; és ezen adómérséklés, átalány formában, addig tartana, míg annyi gyár és vállalat fogna a birodalomban keletkezni, hogy azoknak tiszta haszon szerinti megadóztatása is, kiadná már az eredetileg létezett állami bevételt.

Ezen időtől kezdve, kezdődnék természetesen, a régi bevételek emelkedése. Ezen túl, minden új vállalat, tisztahaszon szerinti adójával, egyenesen gyarapítaná az állami pénztárt.

Hogy ezen átmenethez, mennyi idő fogna kívánatni, azt meghatározni nem lehet ugyan, közönbös is e dolog magában; hogy azonban ilykép, a tiszta haszon megadóztatására által lehet menni, az államra nézve fenakadás nélkül, azt, ugyhiszem, alig ha vonhatja valaki kétségbe!

Ez volt az egyik, mire nézve, ezen felvilágosítással tartoztam.

A hallott többi kételyek a dohány egyed-áruság kérdésére vonatkoznak.

Nem igen hiszik, barátom, hogy az általam javaslatba hozott, osztály szerinti megadóztatása a dohányzóknek, kiadná a monopolium mostani eredményeit; tartanak attól, hogy a javaslatom kivitele megcsökkenthetné a hazai dohánytermelést, hogy alkalmatlanságokkal járna, hogy nehézségekbe ütköznék, és hogy hátrányos is lenne annyiból, amennyiben az eddigi indirect adózást, egyenes adóra változtatná át.

Nem tehetek róla, de én mindezen ellenvetéseknék és aggodalmaknak fontosságot nem tulajdoníthatok. Maradok most is a mellett, a mit e kérdésre nézve, illető leveleimben mondtam.

Hogy az új adó kiadná-e az eddigi jövedelmet? e kérdést, barátom, lehet állítani és tagadni egyaránt a végtelenig. Határozott választ, csak a dohányzók tényleges összeírása adhatna. Ezen összeírást kellene tehát mielőbb megkérdezni az iránt, hogy a dohányzók tervezett megadóztatása mennyiben adná ki az eddigi tiszta bevételt!

Hogy javaslatom elfogadása esetében, a hazai dohány termelés, fogyatkozást szenvedhet; ezt, határozottan tagadom; de sőt a véleményben vagyok, hogy a termelés tetemes gyarapodást tenne inkább. Nem fognának ugyan, a külföldi piacok, egy éjszakan át megnyilni előttünk; mert a monopolium létezése alatt elfordultak tőlünk, és kerestek és neveltek maguknak új vidékeket; de azt hiszem igen is, hogy egynéhány év múlva már, sok oly új vevőnk lenne a dohányra, kikkel az előtt nem birtunk soha.

Nézd meg csak barátom más czikkeink kivitelét,

Hová fejlődött az 48-tól fogva! Ha nem lett volna az országban ezen idő alatt egyedáruság, hol állana ma a dohánykivitel is?!

Azután, azt kérdezem tőled: hogyan gondolnád a monopolum, dohány termelési monopolumát kizárólag hazánk számára fenttarthatni, miután hazánk s a birodalom többi országai is, alkotmányos étellel birnak? Hisz a Lajtántuli parlament többségének csak kívánni kell, hogy e czikk termelése a Lajtán tundra is kiterjesztessék; és e kívánatot, megállható okkal legalább, nem lehet elnémitani. És ekkor lenne hazánkban monopoliuma, a termelők monopoliuma nélkül.

Hogy az általam ajánlott adóztatási módozat, alkalmattanságokkal járna, és hogy nehézségekbe ütköznék; e fölött szabadjon ismét, más véleményben lennem.

Hisz, az ilyforma adóztatásnak, hasonmásával is birunk már, mind azon községekben, melyek például a borfogyasztási adót maguk fizetvén; azt igen egyszerűen és minden nehézség nélkül kivetik és behajtják.

Nem lehetne e nyomon, barátom, a dohányfogyasztási adó behajtását is eszközöltetni?

Lehetne bizonyára, lényeges bajok és nehézségek nélkül. Csak tudja a község az ő, helyesen megállapított illetőségét; majd kivetí és beszedi az a megfelelő ez irányu terheltetést az egyes dohányzóktól.

Hogy végül, az általam javaslatba hozott expediens, egy, eddig közvetett adót, egyenes adóra változtatna át; erre csak azt mondom, a mit már leveleimben mondtam, hogy t. i. nem lehet azt súlyosbbitó momentumnak tekinteni, a mi minden egyes dohányy-

zónak, nem csak a fizetendő adójára adna, az olcsóbb dohányra történő kisebb kiadás által eszközt; de ezen felül még nem megvetendő megtakarítást is nyújtana, a dohányzók minden egyes kategóriájának.

Ez volt a második, mire nézve, ez utolsó levelemben, pár szóval még visszatérni nem tartottam fölöslegesnek.

És most, barátom, le is tehetném tollamat. Azonban van még egy pár szóm hozzád, melyek, megvalómlom, csak a távol jövőre vonatkoznak, s melyek irányában olvasóim, legnagyobb része, meglehet tán csak azt fogja mondani: „jámbor ohajtás“!

Legyen az, ha egyelőre nem lehet más.

Az egyén élete és jólléte, barátom, az állam életétől függ; ezé pedig azon államokétól, melyek őt környezik, s melyekkel egyetemes élete kapcsolatban áll. E solidaritás alul, nincsen menekvés.

Mig Európa, legtöbb államai erejükön túl menő seregeket tartanak, addig a nagy adók nem mérsékelhetők, de sőt az államadóságoknak is folyton növekedniök kell azon határig, mig elvégre terheik elviselhetlenné válván, beállanak a nagy pénzügyi és társadalmi válságok.

Az egyén, a termelő és fáradozó — azon pontoska barátom, melyre a társadalmi bajok egész somája sulyosodik, és a mint látjuk, oly mértékben, hogy utoljára csak nem kizárólag azért él és fáradozik az, hogy az államnak követeléseit elégitse ki. Sajnos, de — ott vagyunk ma már jóformán, hogy az egyén alig tekinthető az állam irányában másnak, mint egy szerződésnélküli — bérlőnek. És ez, nem csak nálunk van így. A tulterhelt állampotnak legkiáltóbb bizony-

sága pedig, hogy háborut ma már egy állam se viselhet adósságainak nagymérvű megszaporitása nélkül.

Tekintettel ezekre, kérdezem tőled: van-e igazán jogunk polgárisodásunkkal valami nagyon büszkélkedni? s kérdezem: nem volna-e más ut és mód, mely az ujkori polgárosodáshoz inkább illenék?

Mindaddig, míg az egyik nemzedék könnyelműen lerontja és elpazarolja azt, mit a másik tömérdek munka, nélkülözés és erő megfeszítés mellett alkotott, úgy hinném, aligha van okunk mostani polgárosodásunk észszerűséget — magasra helyezni!

Megmondom, hogy mikor lenne erre, igazán ok!

Akkor lenne, ha Európa országainak nagyobb része valahára szerencsésen eljuthatna a valódi alkotmányos élet, fejlődést biztosító kikötőjébe; ha továbbá ezen országok egy nagy vámterületi szövetséggé alakulhatnának át; ha végül közmegegyezés folytán, ugyan ezen államok véd és -dacz szövetséget kötve egymás közt, seregeiket aránylag minél inkább leszállítanak!

Ezen állapotnak aztán lehetne már méltán örüvendeni; sőt, ha úgy tetszik, arra, büszke is lehetne világrésziünk.

Gondold csak el, hogy az alkotmányos élet, — mert hiszen a népeknek a háboru érdekükben nincsen — mennyire megritkítaná a harczokat? a szabad kereskedés, oly nagy területen, mennyire és mily egészségesen fejlesztené az összes állapotokat? s végül, az európai véd és daczszövetség által beálló sereg leszállítás, mennyire enyhítené azon súlyos terheket, melyek alatt, már-már összeroskadoznak az emberek?..

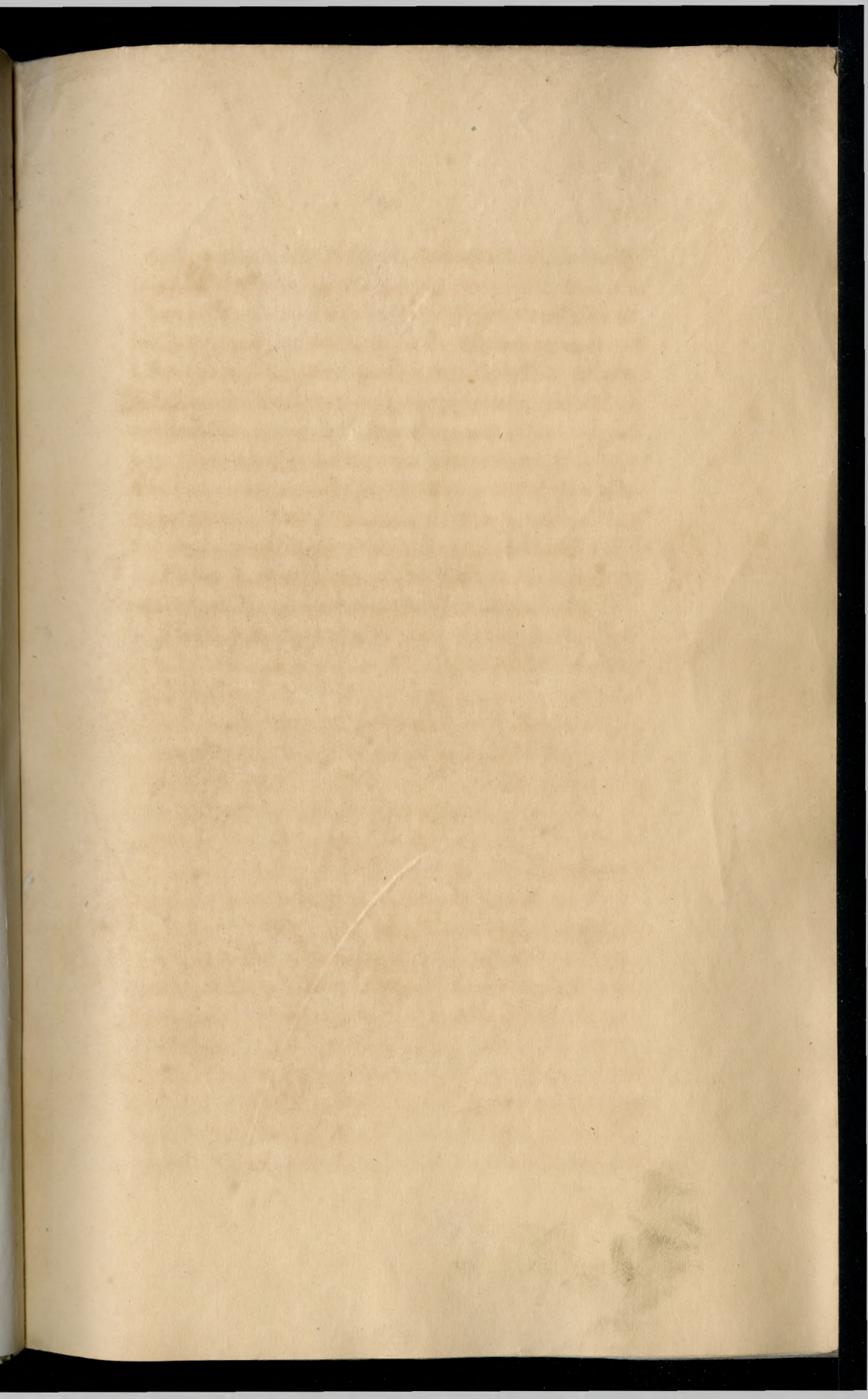
És ha ezen állapot, egy félig európai, félig ázsiai nagy hatalomnak, mely népeit, úgy látszik még

sokáig abszolút módon fogja kormányozni, s mely, folyvást foglalás és hódításról álmodozik, tán nem tetszenék; az nem lenne nagy baj; csak tessék a többieknek, tessék azoknak kik már alkotmányos étellel bírnak; mert hiszen ezeknek a szövetkezése, könnyűszerrel elég lenne arra, hogy amannak a kedvét, az áhított hódításoktól örökre elvegye!..

Eljut e világrésziünk ezen állapotokra? Oly kérdés, melyre az ember csak kétkedve tekint; ha hiszünk azonban diadalát az észszerűségnek, hinnünk kell a jelzett állapotok egykori bekövetkezhetését is!

Adja isten, hogy úgy legyen! Ez állapotokat reményelni is, jól esik már — a gondolkozónak!

Isten veled!...

Ára 1 frt 50 kr.

